

บทที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับการเสด็จประพาสเกาะช้าง จังหวัดตราด

ธรรมเนียมการเสด็จประพาสของพระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์นั้นมีปรากฏมานับแต่อดีตกาลแล้ว การเสด็จประพาสในครั้งโบราณนั้นโดยมากมักเป็นไปตามพระราชนิยมของพระมหากษัตริย์ในยุคนั้นๆ อาทิ เพื่อล่าสัตว์ เพื่อประกอบพิธีกรรม กระนั้นก็ดี การเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับการเสด็จประพาสเริ่มปรากฏชัดขึ้นในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเฉพาะแนวคิดเกี่ยวกับการแพทย์ของตะวันตกมีอิทธิพลอย่างมากต่อการปรับและรับแนวคิดเกี่ยวกับการท่องเที่ยวในสมัยต่อมา^๑ รวมทั้งในตลอดรัชกาลของพระองค์ก็ทรงเสด็จประพาสตามหัวเมืองต่างๆ อยู่เนืองๆ

การเสด็จประพาสหัวเมืองของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ส่งผลต่อการเสด็จประพาสหัวเมืองต่างๆ ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวผู้เป็นพระราชโอรสอย่างยิ่ง เพราะเคยทรงพระราชนิพนธ์ไว้ว่าเมื่อยังทรงพระเยาว์ พระองค์มีโอกาสดำรงเสด็จฯ สมเด็จพระราชบิดาประพาสหัวเมืองอยู่บ่อยครั้ง^๒ ด้วยพื้นฐานเมื่อครั้งยังทรงพระเยาว์นี้เอง เมื่อทรงเสด็จเสวยสิริราชสมบัติ จึงทรงให้ความสำคัญกับการเสด็จประพาสหัวเมืองต่างๆ อย่างสม่ำเสมอ รวมถึงการเสด็จประพาสเมืองตราดตลอดจนหัวเมืองชายฝั่งทะเลตะวันออกในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้น น่าจะเป็นต้นเค้าของพระราชนิยมในการเสด็จประพาสของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในสมัยต่อมา

การเสด็จประพาสเมืองตราดของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ก่อปรไปด้วยคุณานุประโยชน์หลายประการทั้งประโยชน์ส่วนพระองค์ และประโยชน์ต่อ

---

^๑ เรื่องวิทย์ ลิมปนาท. “การท่องเที่ยวภาคตะวันออกยุคแรกของชนชั้นสูงสยาม”. *บูรพาศึกษา คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา*. ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๑ ๒๕๔๕. หน้า ๑๕๒.

^๒ เรื่องเดิม, หน้าเดิม.

อาณาประชานิกไรใต้เบื้องพระยุคลบาทของพระองค์ ดังที่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ ทรงพระนิพนธ์เรื่อง “อธิบายเรื่องเที่ยว” ไว้ว่า^๓

....การเที่ยวเตร่นี้ประโยชน์ว่ารวบยอดก็มี ๒ ประการ คือได้ความสุขสำราญประการ ๑ ได้ความรู้ประการ ๑ ที่ว่าได้ความสุขสำราญนั้นความสนุกสนานรื่นเริงซึ่งได้ไปดูและพบเห็น ภูมิประเทศและผู้คนสิ่งของซึ่งยังไม่เคยพบเคยเห็นจะมีอันใด ไม่ต้องพรรณนาชี้แจงก็จะพอเข้าใจอยู่แล้วอันส่วนความสนุกสนานก็เป็นสิ่งซึ่งอนุโลมต่อกันแม้แต่คนไข้ได้แปรสถานในเวลาอันสมควรหมอกที่ย่อมถือว่เป็นทางที่จะหายได้เร็วถึงคนซึ่งไม่มีอาการถึงป่วยเจ็บเป็นคนที่ประจำการมีกิจธุระต่างๆย่อมมีเวลาเหน็ดเหนื่อยเมื่อยล้าเมื่อได้ละกิจกังวลแปรสถานไปเที่ยวเตร่ตามอำเภอใจเสียได้ครั้งหนึ่งคราวหนึ่งก็ย่อมชื่นบานสำราญกายตลอดจนจิตใจกลับมาตั้งหน้าทำการได้แข็งแรงขึ้นกว่าเก่า

การต่างๆในภูมิประเทศบ้านเมืองอันเป็นเครื่องบังเกิดและกอบความคิดแก่ผู้รู้เห็นมีเป็นอันมากมิใช่น้อยนับตั้งแต่คนประกอบการค้าขายขึ้นไปถ้าได้เที่ยวเตร่รู้ภูมิสำเนาทำเลที่เพาะปลูกและท่าทางสินค้าขึ้นล่องมากมายหลายตำบลก็อาจจะรู้เลือกสรรการอันควรลงทุนให้เกิดผลยิ่งขึ้นได้โดยลำดับถ้าเป็นคนรับราชการบ้านเมืองการเที่ยวเตร่ก็ยังเป็นประโยชน์สำคัญขึ้นเพราะราชการเป็นที่รวบยอดของสรรพการทั้งปวงอันจะพึงมีในประเทศถ้าผู้ทำราชการได้เที่ยวเตร่ได้รู้ได้เห็นภูมิสำเนาบ้านเมืองและความสุขทุกข์ของไพร่ฟ้าข้าแผ่นดินก็เหมือนหนึ่งมีทุนในทางที่จะดำริตรองราชการอันควรแก่หน้าที่ของตนแท้จริงธุระในหน้าที่คนทำราชการผิดกับธุระของคนค้าขายที่ไม่อาจจะกำหนดว่าจะมีแต่อย่างนั้นคอกอย่างนี้คอกคอกอยู่ในเหมือนกับ

---

^๓ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ. อธิบายเรื่องเที่ยว: เที่ยวทะเลตะวันออก เที่ยวมณฑลเพชรบูรณ์ เที่ยวหน้าตักเจ้าอนันท์ที่เกาะกูด เที่ยวไทรโยค. (พระนคร: องค์การคำคุณุสธา, ๒๕๐๘), หน้า ๑๒.

เป็นทาสอยู่กลางเรือนแล้วแต่จะมีอันใดก็จำเป็นจะต้องทำจะ
คาดคะเนหรือจะเลือกที่รักมักที่ชังมิได้เพราะฉะนั้นยังมีความรู้
เห็นตำรองไว้เป็นทุนของตัวมากเท่าใดก็เสมอมีกำลังความ
สามารถยิ่งขึ้นที่ว่านี้หน้อยผู้ที่เป็นข้าราชการผู้น้อยเช่นชั้นเสมียน
และมหาดเล็กจะเข้าใจว่าเฉพาะการซึ่งควรแต่แก่ข้าราชการ
ผู้ใหญ่ถึงผู้น้อยก็เหมือนกันขอให้เข้าใจว่าข้าราชการผู้นั้น
แต่แรกก็เป็นผู้้น้อยมาก่อนทั้งนั้นผู้น้อยในเวลานี้ก็ย่อมมีช่องทาง
ที่จะได้เป็นผู้ใหญ่ภายหน้าแสวงหาทุนรอนความรู้สำหรับตัวไว้
เสียแต่ยังเป็นผู้น้อยที่มีเวลาและกำลังร่างกายมากคิดว่าจะไป
แสวงหาต่อเมื่อต้องรับผิดกราดกริวเสียเต็มตัวถึงผู้ที่มีหน้าที่
ราชการอยู่แล้วถ้าได้เที่ยวดูการบ้านการเมืองมากขึ้นก็ย่อมจะ
เป็นประโยชน์ทั้งจะเป็นเครื่องป้องกันความพลัดพลั้งได้ด้วยอีก
ส่วนหนึ่งเพราะทางที่ผู้ต้องรับผิดชอบในราชการจะพึงพลัดพลั้ง
ด้วยอย่างใดจะมีมากกว่าเพราะที่ไม่รู้ความจริงนี้เป็นไม่มีเพราะ
เหตุฉะนั้นจึงว่าการที่ได้เที่ยวตรวจตราให้รู้เห็นภูมิประเทศ
และกิจการทุกข์สุขของผู้คนพลเมืองชำนาญมากขึ้นก็เหมือนมี
เครื่องป้องกันที่จะพลัดพลั้งให้น้อยลงด้วย

ตลอดรัชกาลของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเสด็จ
เยี่ยมเยียนทุกซอกซอกราชภูมิตามหัวเมืองโดยประมาณ ๒๔ ครั้ง เฉพาะเมืองตราดนั้น
เสด็จฯ ถึง ๑๒ ครั้ง สิ่งนี้ย่อมเป็นที่ประจักษ์ถึงความเอาพระทัยใส่และความผูกพัน
ของ “เจ้าเหนือหัว” ต่อ “ข้าแผ่นดิน” อันเป็นที่รักของพระองค์

สาเหตุประการหนึ่งที่ชวนให้พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวผู้ทรงพระคุณอัน
ประเสริฐพระองค์นี้เสด็จประพาสเกาะช้าง เมืองตราดอยู่เป็นนิตยนั้น เนื่องจากทรง
มีพระราชดำริว่า “เกาะช้าง” นี้มีน้ำตกที่งามกว่าแห่งอื่นๆ ดังความปรากฏใน
พระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี ความตอนหนึ่งว่า

.....โดยน้ำตก < ตำบลที่เราเห็นคราวนี้แล้ว
ที่เกาะช้างเป็นที่งามกว่าทุกแห่ง บางคนว่าปลิวงาม

กว่า ความเห็นข้างที่ว่าปลิวนั้นน้ำงามนัก เพราะไม่มีที่
น้ำไหลเป็นเกลียวเลย คุณเป็นฝอยจนน้ำนั้นขาวเหมือน
กับนมวัว ที่ที่สูงน้ำก็มาก แต่ที่เกาะช้างนั้นที่ศิลาที่
น้ำตกงาม ถึงที่สี่พยานั้นก็งาม แต่ไปไฟไป...^๔

จากการประมวลเอกสารจดหมายเหตุที่เกี่ยวข้องกับการเสด็จประพาส
เมืองตราด ผู้วิจัยพบว่า พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จ
พระราชดำเนินเยือนเมืองตราดรวม ๑๒ ครั้ง ดังมีรายละเอียดต่อไปนี้

ตารางสรุปรายการเสด็จฯ เมืองตราด

ครั้งที่	พ.ศ.	จ.ศ.	ร.ศ.	สถานที่ประพาส
๑	๒๔๑๖	๑๒๓๕	๙๒	เกาะช้าง เกาะกระตาด
๒	๒๔๑๙	๑๒๓๘	๙๕	เกาะช้าง เกาะกระตาด
๓	๒๔๒๓	๑๒๔๒	๙๙	เกาะช้าง เกาะกระตาด
๔	๒๔๒๔	๑๒๔๓	๑๐๐	เกาะช้าง เกาะกระตาด เมืองตราด
๕	๒๔๒๕	๑๒๔๔	๑๐๑	เกาะช้าง เกาะกระตาด เกาะหมาก
๖	๒๔๒๖	๑๒๔๕	๑๐๒	เกาะช้าง เกาะกระตาด เกาะหมาก
๗	๒๔๒๗	๑๒๔๖	๑๐๓	เกาะช้าง เมืองตราด แหลมงอบ
๘	๒๔๓๐	๑๒๔๙	๑๐๖	เกาะช้าง กระกระตาด เกาะกูด เมืองตราด
๙	๒๔๓๒	๑๒๕๑	๑๐๘	เกาะช้าง เกาะกระตาด เมืองตราด
๑๐	๒๔๔๓	๑๒๖๒	๑๑๙	เกาะช้าง เกาะกระตาด แหลมงอบ
๑๑	๒๔๔๔	๑๒๖๓	๑๒๐	เกาะช้าง
๑๒	๒๔๕๐	๑๒๖๙	๑๒๖	เกาะช้าง เกาะกระตาด เกาะกูด เมืองตราด

^๔ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **เสด็จประพาสเมืองจันทบุรีและ
อักษรานุกรมภูมิศาสตร์ จังหวัดจันทบุรี.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ
นายชนบ บุปผเวส เป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุวัดราชบูรพ์บำรุง อำเภอเมือง จังหวัดจันทบุรี วันที่
๑๓ ธันวาคม ๒๕๔๖), หน้า ๕๐.

ครั้งที่ ๑ พ.ศ. ๒๔๑๖^๕

ก. ระยะเวลาเสด็จ ฯ

ปีพุทธศักราช ๒๔๑๖ นับเป็นปีแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเสด็จประพาสเมืองตราด และเป็นปีแรกนับจากทรงประกอบพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่ ๒ เมื่อทรงบรรลุนิติภาวะคือเจริญพระชนมายุครบ ๒๐ พรรษาบริบูรณ์ เป็นปีที่ ๕ ในรัชกาล ผู้วิจัยสันนิษฐานว่าการเสด็จฯ ในครั้งแรกนี้น่าจะเสด็จฯ ในช่วงราวเดือนพฤศจิกายนหรือธันวาคม ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่มักเสด็จฯ เกาะช้าง จังหวัดตราดในคราวต่อๆมา ทั้งนี้เพราะเป็นฤดูน้ำหลาก สะดวกต่อการเดินทางเพราะไม่มีคลื่นลมจัด น้ำในคลองก็มีมาก สามารถถ่ายคนจากเรือพระที่นั่งลำใหญ่ลงเรือเล็กแล้วพายเข้าคลองได้สะดวก นอกจากนี้ยังเหมาะแก่การเสด็จประพาสน้ำตกธารมะยมที่เกาะช้าง เพราะเป็นช่วงน้ำมากช่วงเวลานี้จึงเป็นช่วงที่น้ำตกธารมะยมงามมาก อีกทั้งเดือนดังกล่าวเป็นระยะเวลาที่เพิ่งจะทรงลาผนวชในตุลาคม พ.ศ.๒๔๑๖ จึงเป็นไปได้ที่จะทรงเสด็จฯ มาในช่วงระยะเวลาดังกล่าว

ข. คณะผู้ตามเสด็จ ฯ

ภาพที่ ๑ สุนันทานุสาวรีย์ ที่น้ำตกพลัด จังหวัดจันทบุรี

^๕ จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว,พระบาทสมเด็จพระ. **เสด็จประพาสเมืองจันทบุรีและอักษรานุกรมภูมิศาสตร์ จังหวัดจันทบุรี.** (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายชนบ บุปผเวส เป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุวัดราชบูรพ์บำรุง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี วันที่ ๑๓ ธันวาคม ๒๕๔๖), หน้า ๒๑.

เจ้านายผู้ตามเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการเสด็จฯ คราวนั้น ปรากฏหลักฐานเพียงสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ ทั้งนี้เพราะ ปรากฏหลักฐานว่าสมเด็จพระนางเจ้าฯ โปรดน้ำตกล้นมาก ดังนั้นเมื่อเสด็จสู่ สวรรคาลัย ในปี พ.ศ. ๒๔๒๓ พระราชสวามีจึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้สร้าง ปิรามิตบรรจุพระราชสรีระการไว้ภายใน พระราชทานนามว่า “สุนันทานุสาวรีย์” และโปรดให้จารึกข้อความไว้ดังนี้

ที่ระลึกถึงความรัก

แห่ง

สมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์

พระบรมราชเทวีอัครมเหสี

ซึ่งเสด็จทิวงคตแล้ว ด้วยเธอได้มาถึงที่นี่

เมื่อจุลศักราช ๑๒๓๖ (พ.ศ. ๒๔๑๗)^๖

โดยความยินดีชอบใจ

อนุสาวรีย์นี้

สร้างขึ้นโดยจุฬาลงกรณ์บรมราช

ผู้เป็นพระราชสวามี อันมีความทุกข์

เพราะเธออย่างยิ่ง ในจุลศักราช ๑๒๔๓

(พ.ศ. ๒๔๒๔)

ด้วยเหตุดังนี้สุนันทานุสาวรีย์จึงเป็นหลักฐานอีกประการหนึ่งที่สนับสนุนการเสด็จพระราชดำเนินชายฝั่งทะเลครั้งแรกของพระองค์นับแต่ครองสิริราชสมบัติ

---

^๖ เข้าใจว่าน่าจะเป็น จ.ศ.๑๒๓๕ พ.ศ.๒๔๑๖ จึงจะถูก เพราะในปี พ.ศ.๒๔๑๗ ไม่มีหลักฐานใดปรากฏว่าพระองค์เสด็จประพาสเมืองจันทบุรีหรือหัวเมืองชายทะเลตะวันออกอื่น ๆ นอกจากนี้จารึกดังกล่าวที่เห็นในปัจจุบันก็ถูกสร้างขึ้นใหม่แทนของเดิม จึงอาจมีความคลาดเคลื่อนได้

ค. สถานที่เสด็จ ฯ

การเสด็จฯในครั้งนั้น ยังไม่พบพระราชหัตถเลขาที่บันทึกรายละเอียดในการเสด็จในครั้งนั้นแต่อย่างใด และไม่แน่ชัดว่าการเสด็จฯ ครั้งนี้ทรงขึ้นประพาสตัวเมืองตราดหรือไม่ ต่อมาในปีพุทธศักราช ๒๔๑๙ ทรงเสด็จประพาสเป็นครั้งที่ ๒ จึงทรงพระราชนิพนธ์เล่าถึงการเสด็จประพาสครั้งแรก คือเมื่อครั้ง พ.ศ. ๒๔๑๖ ความว่า

.....แต่ที่เกาะช้างนี้เราได้มาคราวหนึ่งเมื่อปีระกาเบญจศก^๗ เกาะนี้เห็นเป็นเขาใหญ่มากกว่าเกาะทั้งปวงในฝั่งทะเลตะวันออก .....^๘

นอกจากนี้ยังพระราชนิพนธ์อีกว่า “เราคิดว่าได้ไปที่นั่นถึง ๒ ครั้ง ไม่มีสิ่งไรเป็นสำคัญ จึงคิดว่าจะทำเกรน (กองศิลา) เป็นที่ระลึก” แล้วจึงทรงพระอักษรลงบนแผ่นกระดาษความตอนหนึ่งว่า

.....เราสมเด็จเจ้าพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์ พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวแผ่นดินสยามรัชกาลที่ ๕ ได้มาถึงที่นี่ ๒ ครั้งๆ หนึ่งเมื่อปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ กับครั้งนี้วัน ๔^{๑๒}๒ ค่ำ ปีมะแม อัฐศก ศักราช ๑๒๓๘ .....^๙

---

^๗ เบญจศกนี้ หมายถึง จุลศักราช ๑๒๓๕

^๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว. **เสด็จประพาสจันทบุรีและอัครธานุกรม ภูมิศาสตร์จังหวัดจันทบุรี**. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายชนบ บุปผเวส เป็นกรณีพิเศษ ณ เมรุวัดราษฎร์บำรุง อำเภอเมือง จังหวัดชลบุรี ๑๓ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๔๖), หน้า ๒๑.

^๙ เรื่องเดิม, หน้า ๒๕.

การเสด็จประพาสครั้งที่ ๑ นั้นนอกจากเกาะช้าง ยังปรากฏว่าเสด็จฯ ขึ้น
เกาะกระตาดทางฝั่งตะวันตกด้วย ดังปรากฏในพระราชนิพนธ์เสด็จประพาสจันทบุรี
ความว่า

....เราตั้งใจจะไปที่ปลายเกาะ เพราะเกาะนี้แต่ก่อนเรา
มาได้เคยเดินเกือบรอบเกาะคราวหนึ่งแล้ว .....

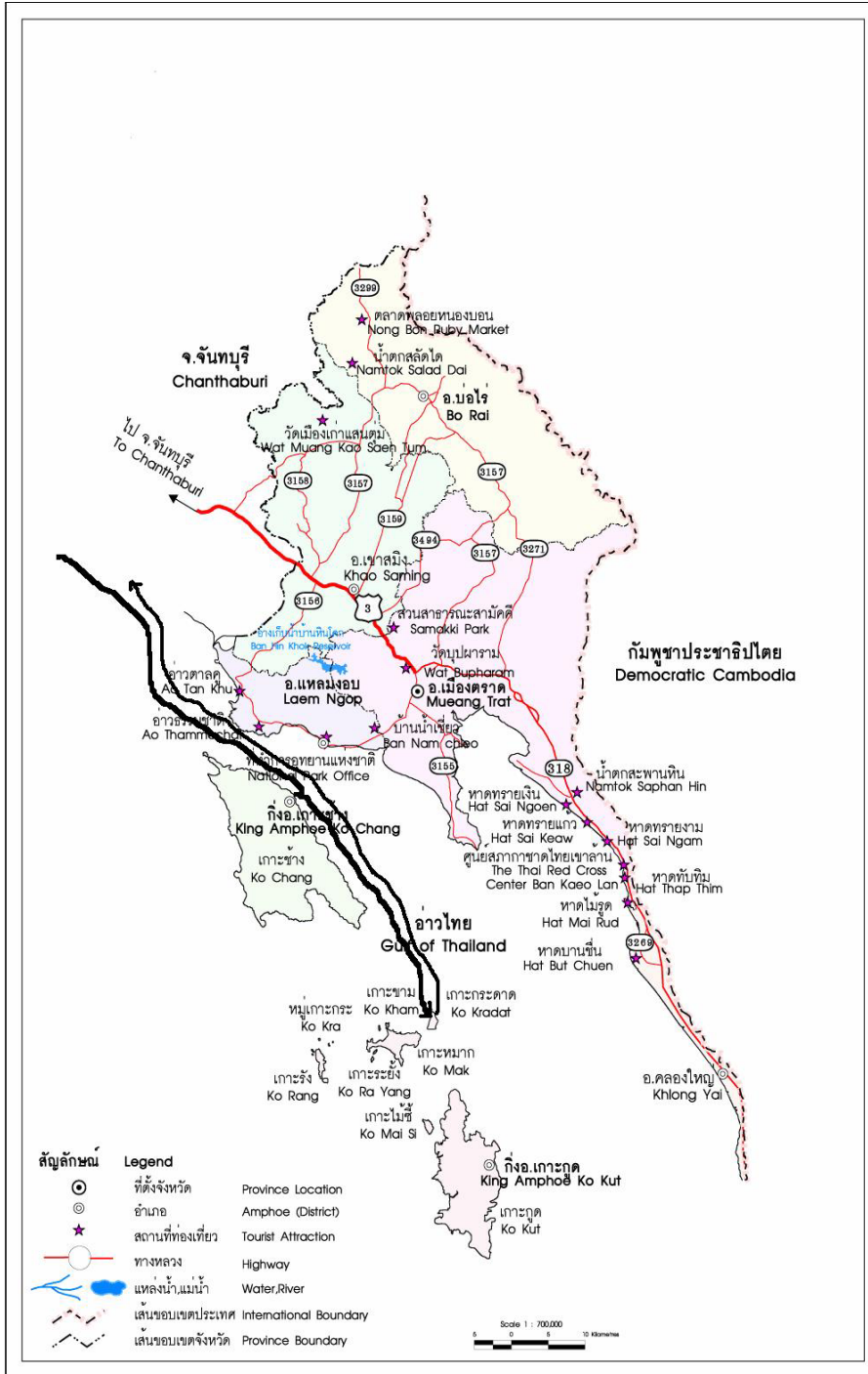

ภาพ ๒ ทิวทัศน์ของเกาะกระตาดในระยะไกล

ง. แผนที่การเสด็จฯ

เนื่องจากข้อมูลการเสด็จฯ มีเพียงจำกัดจึงเพียงทำแผนที่ได้ดังนี้

ครั้งที่ ๒ พ.ศ. ๒๕๑๙^{๑๐}

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

การเสด็จฯ ในครั้งที่ ๒ นี้ เดินทางออกจากพระนครตรงกับวันที่ ๒๔ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๑๙ เป็นการเสด็จพระราชดำเนินประพาสชายฝั่งทะเลตะวันออก โดยเรือพระที่นั่งอรรคราชวรเดช มีเจ้าหมื่นไวยวรนาถ (พระยาประภากรวงศ์-วรวิภูษิต) เป็นนายเรือพระที่นั่ง มีเรือตามเสด็จฯ คือเรือโรชิงชัน เป็นเรือที่ประทับของสมเด็จพระยาสุรรัตนราชประชูปูระและเจ้านายฝ่ายใน เรือเขจรชดคี เป็นเรือที่ประทับของเจ้านายฝ่ายหน้า เรือต่อสู้อิโพรินทร์ และเรือศักดิ์สิทธิ์ธาดูฐ เป็นเรือรบตามเสด็จฯ กับมีเรือกลไฟขนาดย่อมตามเสด็จฯ ในคราวนี้ เพื่อติดต่อราชการและใช้ลากจูงเรือใบตมในเวลาเสด็จฯ เข้าไปในแม่น้ำและชายฝั่ง คือ เรือปานมารุต เรือมัทมาลา เรือบุษบาบานกลีบ เรือภิมรย์เร็วจร เรือภมรแมนจักร และเรือเทียบลม^{๑๑} เสด็จถึงเมืองตราดในราวต้นเดือนมกราคม พ.ศ. ๒๕๒๐ เป็นเวลา ๓ ราตรี และเสด็จฯ กลับถึงพระนครวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๒๐

ข. คณะผู้ตามเสด็จฯ

การเสด็จฯ ในครั้งนี้มีเจ้านายและเสนาบดีโดยเสด็จเป็นจำนวนมาก ดังรายพระนามและรายนามเฉพาะที่กล่าวถึงในพระราชนิพนธ์ตอนที่เกี่ยวกับเมืองตราดดังต่อไปนี้

๑. สมเด็จพระยาสุรรัตนราชประชูปูระ
๒. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระยาภาณุพันธุวงศ์วรเดช
๓. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ากรมพระจักรพรรดิพงษ์
๔. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระนเรศร์วรฤทธิ์
๕. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นอดิศัยรศูมเดช

^{๑๐} เรื่องเดิม, หน้า ๓๔ - ๖๑.

^{๑๑} แชน ปัจจุบันนที. ประวัติการทหารเรือไทย. (มปท., ๒๕๐๘), หน้า ๔๙๐.

๖. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงพิชิตปรีชากร
๗. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระสมมตอมรพันธุ์
๘. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมหิศรราชหฤทัย
๙. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ พระองค์เจ้ากาพย์กนกรัตน์
๑๐. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นราชศักดิ์สโมสร
๑๑. พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๓ กรมหลวงบดินทรไพศาลโสภณ
๑๒. พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงสรรพสาตรศุภกิจ
๑๓. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
๑๔. เจ้าพระยาเทเวศรวงศ์วิวัฒน์ (ม.ร.ว.หลาน กุญชร)
๑๕. เจ้าพระยานรรัตนราชมานิต (โต)
๑๖. เจ้าพระยาภาณุวงศ์มหาโกษาธิบดี (ท้วม บุนนาค)
๑๗. เจ้าพระยาภาณุวงศ์ (พร)
๑๘. หม่อมเจ้าประวิช (ตัง)
๑๙. พระยาประภากรวงศ์วรฤทธิภักดี (ชาย)
๒๐. พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ (เอียด) ผู้ว่าราชการเมืองตราด
๒๑. พระยาไกรโกษา (ทัต)
๒๒. พระยาอภิรักษ์ราชอุทยาน (แฉล้ม)
๒๓. พระยาไกรเพชรรัตนสงคราม (แฉ)
๒๔. พระยาไชยสุรินทร (เทวหนึ่ง)
๒๕. พระยาราชพงษานุรักษ์
๒๖. พระยาพิไชยสงคราม (อ่ำ)
๒๗. พระขลุบตีศรีมหาสมุทร
๒๘. พระสาครคชเชตร
๒๙. เจ้าหมื่นเสมอใจราช (จู)
๓๐. ท้าวราชกิจวรพัฒน์ (แพ)
๓๑. จมื่นสราภัย
๓๒. หลวงนายสิทธิ์ (เที่ยง) นอกราชการ
๓๓. หลวงภิรมย์สมบัติ
๓๔. นายสุคใจ ราชานุประพันธ์
๓๕. นายเปี้ย ราชานุประพันธ์

- ๓๖. นายเฟ่ง ศรีสรักษ์
- ๓๗. นายพิน
- ๓๘. มิสเตอร์เฮนรี่ อาลบาสเตอร์
- ๓๙. หมอกาแวน
- ๔๐. จำขำนาญทั่วข้าว (ช่วง)
- ๔๑. นายอิม ซาติสุเรนทร

ค. สถานที่เสด็จฯ

รายละเอียดเกี่ยวกับเหตุการณ์และสถานที่เสด็จฯ ในครั้งนี้ปรากฏความโดยละเอียดในพระราชนิพนธ์ **เสด็จประพาสจันทบุรี** ดังความที่ทรงกล่าวถึงขณะที่ทอดพระเนตรเห็นเกาะช้างและเกาะอื่นๆ ระหว่างประทับบนเรือพระที่นั่งมาจากจันทบุรี

....ที่นี้ก็เป็นปากน้ำเมืองขลุงเขาเรียกว่าปากน้ำแวน มีเกาะจิกอยู่ตรงหน้าเมืองลับแล มีเกาะเล็กอยู่อีก ๒ เกาะติดกันไป ต่อมานั้นบางกระดาน เขาบนฝั่งที่แลเห็นอยู่ด้วยเขาเรียกว่ากันย้อย แล้วต่อมาเป็นแหลมถึง เกือบบ่ายโมงหนึ่งเรือมา ตรงช้างซ้ายมือนั้นคือเกาะบูย ช้างขวามือนั้นคือ เกาะช้างน้อยหน้าเกาะช้างใหญ่ ในกลางเกาะช้างกับฝั่งนั้นมีคิลากลางน้ำเรียกว่าชี่ช้าง เรือผ่านหน้าเรือกันโบคคักคิลาทราฐมาในเวลาบ่ายโมงครึ่ง เรือรบแมนยาคแลท่านเด็กอดคว่าถ้าไม่ขึ้นไปคาคฟ้าเรือจะเลยไปเกาะหมาก เพราะพระนายไวยเข้าใจว่าจะไปเกาะหมากที่เดียว พระนายไวยมาถามบอกมาให้แวะเกาะช้างจึงต้องกลับเรือมาเราแล่นเกินพลับพลาไปแล้วเราจอดเรือหน้าเกาะช้างเวลาบ่าย ๒ โมงทอดสมอ.....

ภาพ ๓ เกาะช้าง จังหวัดตราด

นอกจากนี้ยังได้พระราชนิพนธ์เล่าถึงวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของพสกนิกรชาวเกาะช้างพระราชทานไว้ด้วย ดังความว่า

....แต่ที่เกาะช้างนี้เรามาได้มาคราวหนึ่งเมื่อปีกราบญจศก เกาะนี้เป็นเขาใหญ่มากกว่าเกาะทั้งปวงในทะเลตะวันออกหลาย ยอดชันชันกันที่สูงประมาณ ๒๒ เส้นต้นไม้ก็ใหญ่ๆเป็นต้นยาง โดยมากมีคนอยู่มากหลายร้อยคน คนที่อยู่นั้นทำการหากินด้วยการหาไม้หอมเป็นเนื้อไม้กฤษณาเป็นต้นแลตัดไม้ทำหวายพัดเตาทำพวน ทำรงค์ ทำนาแต่ข้าวไม่พอกินต้องซื้อข้าวเมืองตราดมากิน แลคนเหล่านี้มักจะดื่มเหล้าเถื่อนเหมือนกับคนเกาะสีชังจำหน่าย แก่เรือลูกค้าที่ไปค้าขายตั้งบ้านเรือนอยู่ทั้งหน้านอกหน้าใน แต่ที่คลองมันทรี^{๑๒} นั้นเป็นคนมากกว่าทุกแห่งตั้งบ้านเรือนรายๆกันไป ที่เกาะนี้เสือชุมนักชาวบ้านชาวเกาะที่อยู่นั้นต้องทำรั้วเสาไม้ใหญ่ๆ คนที่ทำไม้ในป่ามักจะถูกเสือกัดบ่อยๆเสือนั้นข้ามน้ำไปมากับที่ฝั่งได้เสมอๆ อนึ่งน้ำตกในเกาะนี้หลายแห่งที่เป็นคลองก็มีมากทั้ง หน้านอกหน้าในที่เป็นน้ำตกใหญ่นั้นเรียกคลองมะยมเป็นที่คน

---

^{๑๒} บ้านคลองนันทรี ตำบลเกาะช้าง

เคยมาเที่ยวเล่นในเกาะนี้เป็นค่านมื่นายค่านเป็นพระสาครคชเชตร แต่เดี๋ยวนี้อันตัวเขาไม่ได้มาอยู่ที่เกาะช้างนี้อยู่ข้างฝั่งเป็นแต่มาตรวจการเป็นคราวๆ.....

ภาพ ๔ บ้านคลองนนทรี ที่เกาะช้างในปัจจุบัน

ในพระราชนิพนธ์ยังได้กล่าวถึงบรรยากาศการเดินทางภายในเกาะและการรับเสด็จของที่บ้านคลองนนทรี เกาะช้าง หรือที่เรียกในพระราชนิพนธ์ว่าคลองมันทรีบ้าง คลองหมื่นศรีบ้าง ดังนี้

ในวันนี้เวลากินข้าวแล้วสัก ๒ โมงครึ่งเราลงเรือโบทลำเล็กเพราะเรือ ๑๒ กันเชียงที่เคยใช้นั้นจะให้เรืออรรคราชลากมาไม่ได้ด้วยลมจัดนักเรืออรรคราชก็เปิดพาดาน ครั้นจะลากมากลัวจะแตกด้วยเรือชำรุด ให้เรือภริมย์เรือจรลากมาเรือทั้งปวงนั้นฝ่าลมมาไม่ไหว ยังไม่มาถึงหมดมีแต่เรือเรากับเรือรบลำหนึ่งเท่านั้น เรือโบทในเรือที่นั่งมีใช้ได้ ๓ ลำกับเรือโบทเรือลำ ๑ ก็ใช้ไม่มีใครได้รัวนักเพราะฉะนั้นต้องเอาเรือโบทสำหรับเรือที่นั่งอรรคราชลำ ๑ ไปในวันนี้คนไปมากเหมือนแต่ก่อนไม่ได้สรรพเพชรเราสั่งให้เขาพาผู้หญิงขึ้นไปบนบกแต่กรมขุน ท่านเล็ก กรมอติศรกับนายไวยถือท้าย ไปขึ้นที่พลับพลาพระยาตราคเขาทำไว้รับที่บ้านคลองมันทรีมีตพาน ๒ ตพานพลับพลา นั้นทำหลังใหญ่หลังหนึ่งกับหลังเล็กเป็นซ้อฟ้าใบระกาอยู่ตรง

ฝั่งทะเลอีกหลังหนึ่งกับฝาดคิ้ววชอบกลมากแลมีรั้วรอบ
ข้างหลังมีที่ซึ่งสัตว์ปลูกต้นไม้พลับพลาฝาเผื่อนั้นล้วนแล้วแต่
ไม้ระกำทั้งสิ้นเขาช่างทำหมคจคคึกว่าทุกพลับพลาที่มาแล้วปู
ด้วยเสื่อตายทั้งนั้นเพราะเป็นถิ่นที่เขาทำเสื่อพระยาตราคกับ
กรมการมาคอยรับอยู่เป็นอันมาก

ภาพ ๕ พลับพลาที่คลองนนทรีย์

ภาพ ๖ ดินสอพองและบริเวณบ่อดินสอพอง
ที่บ้านสลักเพชร เกาะช้าง

เราขึ้นไปบนพลับพลาดูพลับพลาแลของต่างๆพบกับ
พระยาตราดด้วยพระยาตราดแลกรมการเอาของต่างๆมาหลาย
สิ่งแต่ที่เป็นของปลาคนั้นคินนวลหรือคินสอพองพระยาตราดเขา
ว่ามีในแถบนี้เป็น ๓ อย่างที่อ่าวสลักเพชรนั้นชาวมากอีก
แห่งหนึ่งแหลมมะขามอีกแห่งหนึ่งที่เกาะปู้ยอยู่ในเขตเมือง
ตราดนี้ดูคินสอพองนั้นเหมือนคินสอพองลพบุรีแต่ชาวมากบ้าง
น้อยบ้างกับเขี้ยวปลาพะยูน < เขี้ยวแต่เขี้ยวปลาพะยูนนี้เห็น
เขาจะนับถือกันอยู่เขาว่าไว้ในโคลงโบราณว่า

ปลอกครำดำมิดเขี้ยว	พะยูนหาย
ตัวไม่คิดเสียดาย	แต่ดำ
มาทแม้ว่าใครขาย	ของเก่า
แม้ว่าทองเก๋ากาม	ซึ่งให้จ้งเสมอๆ

กับหอยตาว่าตัวหนึ่งโตจริงๆยังไม่ได้เคยเห็นเลยวัดดู
กว้างถึง ๓ นิ้วกับกระเบียดหนึ่งยาว ๓ นิ้ว ๓ กระเบียด
รูปพรรณสัณฐานก็เหมือนกับหอยตาว่าตามธรรมเนียมโคลง
สำหรับหอยปลาคนั้นเราทำขึ้นใหม่ว่า

ปูหอยเห็นใหญ่เต็ม	เต็มโต
พรรณเพศหอยตาโค	เชิงโขง
วาตาหมากรุกโท	ตาแทบ เต็มเฮย
หนักหนุ่ยจำหนับโค้ง	สิบนิ้วโดยวงๆ

กับหอยแลเบียดผ้าเสื้อผ้าถุงแลของต่างกับต้นมะลิ
ใหญ่ ๒ ต้น กว้าง ๒ ตัวเขาสนตะพายเชิงที่เคียวของเหล่านี้
ผู้ที่เอามาให้ นั่นคือผู้ช่วยแลพระสาครฯเขตกับกรมการผู้น้อย
อีกหลายนาย

ครั้นเมื่อทรงพักผ่อนพระอิริยาบถ ณ พลับพลาที่พระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ (เอียด) ผู้ว่าราชการเมืองตราดจัดถวายและรับการทูลเกล้าฯ ถวายสิ่งของแล้วจึงมีรับสั่งว่าจะเสด็จ ฯ ที่น้ำตกธารมะยม ดังความว่า

เราอยากจะไปที่น้ำพุคลองมะยมอีกสักครั้งหนึ่งจึงสั่งให้พระยาตราดกับกรมการลงไปหาที่เรืออรรคราชเวลาค่ำ แลลงเรือมาเรือมีอยู่ลำเดียวแต่เรือเรานอกนั้นลงมารับคนผ่อนขึ้นไปอีก ครั้นจะรอให้พร้อมกันก็เห็นว่ากว่าจะไปถึงแลกลับมาจะต้องค่ำ ด้วยเวลานั้นบ่าย ๓ โมงเศษแล้ว จึงต้องไปขณะนั้นพอเรือเข้ามาอีกลำหนึ่งแตรวเต็มที่ไม่ใครจะมีใครไปมาก มีแต่กรมพิชิตเทวาราชกับอ้ายเที่ยงเอาเครื่องแต่งตัวไปในเรือ เรานั้นเอางมื่นสราภย์เติมไปด้วยอีกคนหนึ่งเพราะต้องการปืนกับสวัสดิลงไปด้วยเรือเรา ออกไปไกลแล้วแต่เรือลำหลังยังไม่ได้ออกในขณะนั้นพอเรือเขจรมาจอดที่ แต่เรือไรซิงชันนั้นเห็นแล้วยังไม่ถึงที่คลื่นมีมากหน่อยหนึ่งท่านเล็กกับกรมขุนสวิงแต่ท่านเล็กจะแกลังหรือจริงไม่รู้ ตักกันเขียงมาประมาณชั่วโมงหนึ่งถึงปากคลองแต่น้ำน้อยเป็นศิลาพันน้ำมากน่ากลัวเรือจะรั่วต้องเอาคนลงประคองเข้าไปท้ายครือศิลา คนในเรือต้องผ่อนไปนั่งรอตลอดลำ พอประคองเข้าไปได้ครั้นถึงที่หาดเคยขึ้นแต่ก่อนเขาไม่ทำทางลงมาถึงกลับไปทำตพานไว้ข้างบนเคอะแท้ๆ ต้องเข็นเขาไปเป็นศิลาก้อนโตๆ และคมด้วยเรือครือๆ เข้าไปจอดตพานก็ไม่ได้ด้วย ตพานนั้นเข็นน้ำทำเวลาน้ำขึ้นครั้นเวลาน้ำลงก็เป็นศิลาแห่งทั้งนั้นถึงโดยจะมีน้ำเรือก็เห็นจะเข้าไปไม่ถึงต้องจอดกับศิลาพอก้าวไปเป็นระยะแต่ศิลานั้นตะไคร่น้ำจับดินมากต้องจอดอาศัยกระดาศีเข้า ๒ ข้างพยุ่งไปพอถึงฝั่งที่ละคนในขณะนั้นเรามีไปด้วยกัน ๘ คน ทั้งสวัสดิหรือจะนับเป็น ๘ คนครั้งก็ได้มีปืนเอกษเปรตกระสุนแตกบอกหนึ่งสำหรับมือเราถือกับปืนวินเซศเตอร์ กรมอดิศรถือบอกหนึ่ง จมื่นสราภย์ถือบอกหนึ่งสำหรับมือเราถือคนหนึ่ง ๑๒ นัดกับท่านเล็กมีโกเล็กนิคธิก ๒ บอก แต่กรมขุนท่านไม่เชื่อปืนท่านเล็กเลยรวมปืน

ไว้ใจได้ ๓ บอกเห็นคนยังน้อยด้วยเป็นที่เปลี่ยวไม่มีใครไปอยู่
ก่อนเลยที่นี้ก็เป็นถิ่นเสือแท้ๆ ด้วยเรามาคราวก่อนก็เห็นรอยตีน
มากแล้วเวลาเย็นเสด็จมาย่านกลับมาก็ได้ยินเสียงโกล้อๆ ที่เดียว
หนึ่งเราไปแวะที่หาดทรายหน้านอกเมื่อคราวก่อนนั้น
ขึ้นบกด้วยกันประมาณซัก ๒๐ คนเดินมาเห็นรอยตีนตามหาด
หลายแห่งแต่แห่งหนึ่งนั้นริมน้ำใหม่ๆ ในเดี๋ยวนั้นที่เดี๋ยวน้ำทะเล
ลบยังไม่หมดเป็นรอยตะกายเข้าป่าไปแต่เข้คมาแต่คราวก่อน
อย่างนี้คราวนี้จึงเอากระดาสีขึ้นไปด้วยอีก ๔ คนกับเรา ๘ คน
เป็น ๑๓ คนด้วยกันปล่อยให้เหลือ ๒ คนเดินทำเสียงดังขึ้นไป
ครั้นจะรอกก็กลัวจะค่ำเมื่อเดินไปได้หน่อยหนึ่งได้ยินเสียงร้องที่
หนึ่งเป็นเสียงเสือแต่โกล้อๆ เราได้ยินแล้วร้องเฮ้ขึ้นก็พากัน
โห่ร้องได้ยินเสียงร้องอีก ๒ หนแต่เสียงคนกลบกันไปไม่ใคร่จะ
ได้ยินเสียงสนคนนักแต่พอได้ยินด้วยกันหมดประเดี๋ยวหนึ่งเสียง
เหมือนไม้หักโงงแล้วหายเสียงไปแต่พวกคนทีนั้นเขาว่าเสียง
โงงนั้นเป็นเสียงนกหวะเราไปด้วยกันตกใจทุกคนแต่ ๓ หน
ก่อนนั้นเข้าใจว่าเป็นเสียงเสือแน่ถึงคนทีนั้นเขาก็ว่าเสือกลัวผู้
ที่อ่านหนังสือนี้จะสงสัยว่าไม่จริงตามแต่จะเห็นเกิดถ้าลองไปดู
เห็นจะได้ยินบ้างแล้วก็พากันแข่งใจเดินต่อไปต้องร้องเอะอะไป
ไม่วายเสียงทางคราวนี้เขาทำกว้างประมาณ ๖ ศอกโกล ๑๒
เศษไม่เหมือนครั้งก่อนๆ นั้นไม่ได้ให้เขารู้ตัวเลยว่าจะมามากถึง
แล้วก็แวะขึ้นกระนั้นเองหนทางแคบต้องปีนป่ายไปในรอกนำกลัว
มากกว่านี้แลท่าตพานข้ามลำธารเรียบร้อยที่เดียว

เมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึงน้ำตกธารมะยม หรือ ที่ในพระราชนิพนธ์เรียก
ว่า คลองมะยม ก็ทรงปีนเขาเพื่อทอดพระเนตรน้ำพุคลองมะยม^{๑๓} และยังได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ทำกองศิลา ด้วยทรงอนุสรณ์ถึงการเสด็จฯ มาถึง ณ ที่นี้
ถึงสองคราว ดังนี้

---

^{๑๓} น้ำพุนี้คือน้ำที่พุ่งมาได้ น้ำ ก่ำดังแรงจึงไม่สูงนัก เป็นน้ำพุเดี่ยวๆ แต่งามมาก ซึ่ง
ปัจจุบันจะมีอยู่ที่เฉพาะในฤดูฝน และพบที่ชั้น ๔ ซึ่งเป็นยอดเขาเท่านั้น

เราไปถึงแล้วป็นขึ้นไปบนเขาที่ตรงหน้า น้ำพุอยู่ในที่น้ำตก นั้นข้างบนเป็นชอกเขาลงมาแต่ยังไม่เห็นทางน้ำเพราะสูงเกิน นัยตาที่จะเห็นลงมาอีกชั้นหนึ่งเป็นพื้นราบมาจนถึงหน้าผาจึง เป็นน้ำตกอยู่ ๒ ทางทางหนึ่งใหญ่ชั้นกว้างประมาณศอกหนึ่ง แล้วกระทบศิลาชั้นที่ ๒ น้ำกระจายออกลัก๒ศอกกระทบชั้นที่ ๓ ต่ำลงมาสักศอกหนึ่งน้ำกระจายเป็น ๔ ศอกและตกลงถึงศิลากลม สูงกว่าน้ำในอ่างประมาณศอกหนึ่งจึงตกลงในอ่างศิลาทางน้ำตก ที่ว่าแล้วนี้กับที่จะว่าอีกสายหนึ่งนั้นเป็นศิลาสูงกันอยู่อีกข้างหนึ่ง จึงเป็นประจบกันเป็นสายเดียวที่รองนั้นเป็นอ่างกว้างประมาณ ๘ ศอก ๑๐ ศอกยาวประมาณ ๕ วา ได้หยั่งดูลึก ๕ ศอกคือ มีทางน้ำข้างซ้ายอีกแต่น้ำวงไม่เต็มตั้งแต่หน้าไหลข้างบนจนถึง อ่างสูงประมาณ ๓ วาที่ปากอ่างข้างนอกต่อลำธารนั้นมีศิลาบัง เปิดช่องกว้างประมาณ ๓ ศอกน้ำป่าลงมาทางช่องนั้นต้นสูง กว่าปากอ่างสักศอกหนึ่งแล้วตกลงลำธารคดเคี้ยวไปกว้างบ้าง แคบบ้างที่กว้างที่สุดประมาณ ๘ ศอกบ้าง ๖ ศอก คูที่น้ำตก ไหลลงมากระทบศิลานักเสี่ยงตั้งค้ำๆอยู่เสมอไม่ขาดน้ำนั้น สะอาดใฝ่เย็นจี๊ดสนิทแต่สังเกตคูเหมือนจะน้อยกว่าประภาที่มา คราวก่อน

อนึ่งถ้าจะว่าไปก็คล้ายกับที่ป็นัง (หรือเกาะหมาก) คิด เขาเกาะช้างเป็นป็นังเขาฝั่งแขวงเมืองตราดเป็นปรอวินเวเลศตี คูเหมือนที่โน้นจะใกล้กว่านี้แต่ไม่มากนักที่เขาซึ่งเป็นที่อยู่ เลบเตอร์แนนต์เกาวนานั้นที่เชิงเขาใกล้ทางจะขึ้นไปมีน้ำตก เหมือนกันแต่น้ำน้อยลำธารนั้นก็สั้นกว่านี้ที่อ่างรองนั้นเขาก่อ เสริมพอกันน้ำซึ่งไว้ได้มากแล้วเจาะเอาท่อตีคังเป็นรางมาใช้ได้ ทั่วบ้านทั่วเมืองตลอดปีไม่ขาดแคลนพวกเราที่ไปพากันไต่ขึ้นไป บนเขาเมื่อเวลาบ่ายขึ้นไปนั้นเห็นรอยตีนสัตว์ต่างๆ มีอยู่ที่ศิลา ก็มากเป็นรอยตีนเสือใหญ่ก็มีหลายรอยแล้วใช้กระลาตี ๒ คน ขึ้นไปนั่งคอยระวังทางต้นไม้บนยอดเขาพระนายไวยขึ้นไปค้ำย เห็นเป็นรอยตะกายตีนใหม่ๆ เขาว่าคูเหมือนเสือค้ำยเป็นเวลา กินน้ำตื่นเสียงโห่ที่ตะกายหนีไปเราคิดว่าไต่ไปที่นั่นถึง ๒ ครั้ง

ไม่มีสิ่งใดเป็นสิ่งสำคัญจึงคิดว่าจะทำเกรน(กองศิลาเป็นที่ระลึก) แต่จะทำโตก็ไม่ได้เพราะคนไปก็น้อยที่ก็เล็กจึงให้จมีนสราภยกรมพิชิต พระนายไวย กรมอดิศรกับกะลาตี๒คนช่วยขนศิลาก้อนเล็กบ้างใหญ่บ้างเราเอากระดาษของกรมเนเรศร์เขียนหนังสือในหนังสือนั้นว่า

ภาพ ๗ น้ำพุธารมะยม ที่น้ำตกธารมะยมชั้น ๔^{๑๔}

“เราสมเด็จเจ้าพระปรมินทรมหาจุฬาลงกรณ์พระ-
จุลจอมเกล้าเจ้าแผ่นดินสยามรัชกาลที่ ๕ ได้มาถึงที่นี่ ๒
ครั้งๆ หนึ่งเมื่อ ปีระกา เบญจศก จุลศักราช ๑๒๓๕ กับครั้งนี้
วัน ๔๗^{๑๒} ค่ำ ปีชวดอัฐศกศักราช ๑๒๓๘ เราทั้งปวง
บรรดาที่มาพร้อมกันได้ลงชื่อไว้ในท้ายหนังสือนี้”

---

^{๑๔} ภาพนี้รับได้ความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากคุณกมลพรรณ ฮอฟแมน และอาจารย์
เครือรัตน์ แก้ววิเชียร

จุฬาลงกรณ์
ภาณุนรังษี
กรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์
กรมหมื่นพิชิตปรีชากร
กรมหมื่นอดิศรอุทุมมเดช
กรมบดินทรไพศาลโสภณ
ภาษกรวงษ์
เจ้าหมื่นไวยวรนาถ

แล้วพระนายไวยศรีทศาให้ตลับยาสูบเงินนอกตลับหนึ่ง
มาวางหนึ่งสี่ลงในนั้นแล้วบรรจุไว้ในถ้วยน้ำชาของเราซึ่งมี
ตราเขาจันปัดข้างบนตั้งลงกับพื้นเขาแล้วศิลาก้อนใหญ่บ้าง
เล็กบ้างกองทับไว้ที่ตั้งเกรนนี้อยู่บนฉ้อหินศิลาที่เราไปนั่งแต่
เรานี้ก็กลัวอยู่หน่อยหนึ่งว่าถ้าใครรู้เข้า แล้วจะไปรื้อเอาตลับไป
กินเสีย

ภาพ ๙ ศิลาก่อนจารึกจารที่ ๒ สันนิษฐานว่าเป็นกองศิลา^{๑๕}

^{๑๕} กองศิลานี้ เป็นข้อสันนิษฐานที่ตรงกับของผู้วิจัยกับนักวิชาการท้องถิ่น คือ
คุณกมลพรรณ ฮอฟแมน และ อาจารย์เครือรัตน์ แก้ววิเชียร

ภาพ ๙ ตลับยาสูบเงินนอกและจานตราจปร.
ชนิดเดียวกับที่อยู่ใต้เกรนศิลา

อนึ่ง เราออกซื้อกรรมพิชิตล้มพุดไปว่าไค้ไปถึงเมื่อไร
กรรมพิชิตนั้นลงเรือลำที่เราว่าไว้แต่ก่อนว่ามีเรืออีกลำหนึ่งไปกับ
ทวาริราชหลวงศัลยุทศคุณแพ้อ้ายเที่ยงไชยันต์แต่อ้ายเที่ยงกับ
ทวาริราชนั้นหอบผ้าถุงอาบนํ้าเครื่องแต่งตัวกับขันไปด้วย
คุณแพ้อไปถึงก็อาบนํ้าเครื่องแต่งตัวแต่พวกเราที่ไม่มีไค้ไค้ได้
อาบเมื่อกำลังก่อเกรนเกือบจะแล้วนั้นท่านกลางกับเจ้าพวกเรือ
เขจรขึ้นไปถึงสักครู่หนึ่งกาพย์ทหาร ๒ คนเดินโซเซไปแต่กาพย์
นั้นกางเกงเปื้อนเประอะเต็มที่ถามเขาว่าเดินทางบกตั้งแต่ปลับปลา
คลองมันทรีไปทางแคบกว้างสักศอกเศษๆมีบ้านรายๆ ไปสัก
๒๐ บ้านต้องข้ามห้วยเล็กๆ ๒ แห่งแล้วจึงไปข้ามลำธาร
คลองมะยมต้องลุยน้ำไปทางตั้งแต่ปลับปลาถึงที่น้ำตกประมาณ
๒๕๐ เส้น กาพย์ไปถึงประเดี๋ยวนี้พวกเราก็พากันมาพบกมลาศ
หมอสาย หลวงพินิจหลานเจ้าพ่อ นายพิน กับทหารอีกหลายคน
ที่ต้องทางเกือบจะถึงที่น้ำตกแล้ว พวกเดินกลับมาพบอัครา-
เตอรืกับหมอที่ท่าแล้วพวกดำเราก็ลงเรือเอากาพย์กับเจ้าเฟ่งมา
ด้วย ๒ คนแต่พวกเหล่านั้นต้องคอยเรืออยู่

ภาพ ๑๐ ทิวทัศน์ภาพที่น้ำตกธารมะยมชั้น ๓ ในฤดูแล้ง

เราออกมาถึงปากคลองน้ำตคน้อยลงเร็วติดอกไม่ได้
กะลาสีลงลากเรือก่อนก็ยังไปไม่ได้คราวนี้ผู้ดีต้องลงด้วยกัน
หมดเว้นแต่เราคนเดียวนั่งมาในเรือสบายเรือออกถึงปากคลอง
พากันขึ้นพบเรือเจ้าพระยาภาณุวงศ์คอยอยู่ที่ปากคลองเราชวน
กันตีกันเขียงพุดกันมาจนถึงเรืออรรคราชเวลาย่ำค่ำครึ่งแต่ยัง
ไม่มีศที่เดียว

ด้วยพระอัจฉริยภาพของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฐานะ
“กวี” ดังนั้นยามว่างระหว่างเสด็จฯ ประพาส เจ้านายจึงจะทรงโคลงกลอนกัน
โดยมีพระเจ้าอยู่หัวเป็นประธาน แม้ในการเสด็จฯ คราวนี้ เจ้านายก็ทรงพระนิพนธ์
โคลงถึงเกาะช้างด้วย ดังนี้

อนึ่ง กรมพิชิตเขาทำโคลง ว่าด้วยเกาะช้างหลายบท
ว่าดังนี้

เกาะช้างแลเล่ห์ช้าง	ตัวเป็น
หลายลำซัดชันเห็น	คล้ำคล้ำ
แม้ยลเมื่อยามเย็น	อย่างคช ไชลงแฮ
ยามเมื่อลงเล่นน้ำ	เนื่องผู้พึงกรี

เสด็จถึงถิ่นที่ทอง	แถวธาร ถังฤา
นามมะยมห้วยละหาน	แห่งนี้
ทรงสถิตย์ป่าสาณ	ก่อกอบ ไร่แฮ
หวังเพื่อภายหน้าชี้	เรื่องรู้ราวความ

อนึ่ง เรื่องนี้เราไม่พูดเพราะไม่เป็นการประหลาดสิ่งใด แต่ครั้นมีโคลงแล้วจะต้องเล่าแต่ขอเสียอย่าว่าตื่นพระบารมีตัวเอง ไม่ตื่นคอกู้อแล้วด้วยคนนำร่องนั้นว่าเสียหนีไปจากเกาะ ๑๗ ตัว เพราะรู้ข่าวว่าจะเสด็จมาพุดนั้นอยู่ข้างจะตื่นพระบารมีแก่แต่ที่จริง นั้นเสียเคยข้ามไปข้ามมาเหมือนกับเราว่าไว้ข้างต้นนั้นแล้วกับ ครั้งนี้คนมาตัดไม้ทำทางอ้ออึ้งด้วยเห็นจะเป็นอย่างนั้นเสียจึงไป กรมพิชิตเขาก็รู้แล้วแต่จะทำโคลงเล่นพอเป็นที่สบายไม่มีอะไรจะว่า ก็ว่าไปกระนั้นเขาว่าดังนี้

ฟังยินชาวบ้านเล่า	ถลางความ จริงแฮ
ว่าสืบเจ็ดเสียตาม	ปากว่าง
ก่อนพระจะถึงคาม	เขตคี่นี้แฮ
ย่ำพระเคซเจ้าช้าง	ปลาตข้ามชลหน้า

กรมหมื่นพิชิตเขาว่าโคลงได้ดีๆ มาก ความที่จริงนั้น โคลงนี้ไม่เป็นการเสียประโยชน์ต้องตรึกตรองอะไรมากนักจนเสีย การงานเป็นแต่สำหรับผู้รู้หนังสือรู้เอกโทสันตักทำเล่นพอเป็น การสบายแต่เราก็นึกวิตกอยู่ว่าจดหมายของเรานี้มีบทกลอนมาก ท่านทั้งปวงผู้เห็นก็จะพากันว่ามีวเมาศด้วยการคิดกาพย์กลอน แต่ไม่เมาศเลยซึ่งลงไว้ด้วยนั้นเพราะจะให้มีปลาตๆเหมือนหนังสือ ภาษาอื่นๆเขาก็มีกลอนบ่อยๆไม่ได้นั่งฝันนอนฝันด้วยกาพย์กลอน อะไรเลย

ในวันรุ่งขึ้น คือ วันพฤหัสบดี ขึ้น ๑๓ ค่ำ เดือนยี่ เวลาอรุณ เสด็จพระราชดำเนินออกเรือจากเกาะช้างมาถึงเกาะกระตาด ทอดสมอเวลา ๒ โมง ๔๐ นาที จอดเรือที่ด้านใต้ของเกาะ ในระหว่างการเสด็จฯ ไปเกาะกระตาดนั้น ทรงบรรยายถึงเกาะระหว่างทางว่า

แต่ก่อนเราจอดด้านตะวันตกเมื่อตามระยะทางในทะเล นั้นกรมเรศรีบอกว่าเรือเดินมาสัก ๕๐ นาทีถึงท้ายเกาะช้างมีเกาะกลม ๒ เกาะเรียกว่าสลัดคอก ที่พระยาตราดเอาคินสอพองไปเกาะนี้แลเห็นแต่ที่ๆ เรือจอดหน้าเกาะช้างเย็นแล้วถ้าจะว่าไปก็อยู่ในหมู่เกาะช้างแต่ขาดตอนไปช่องทะเลกลางเรือเราไประหว่างเกาะสลัดคอกกับอ่าวสลัดคอกพอพ้นท้ายเกาะช้างก็แลเห็นเกาะหวายช้างขวามือแลลึบๆแล้วมาในระหว่างเกาะทั้ง ๒ ช้างขวาเรียกเกาะเปราะแต่ช้างซ้ายนั้นไม่รู้ชื่อเกาะอะไร ต่อเกาะเปราะไปเกาะหลักเบ็ดนอกเกาะหลักเบ็ดไปนั้นเป็นรังนกเรียงกันไป ๒ เกาะกับเกาะยาแล้วมาเห็นเกาะไม้ชี้แลเกาะเล็กอีก ๓ เกาะไม่รู้ชื่ออะไรเกาะเหล่านี้ดูเป็นเทือกกันไปตรงฝั่งนั้นแหลมช้างปลายแหลมที่สุดเรียกแหลมศอกมีหินกองอยู่ใต้น้ำตรงกับเกาะไม้ชี้เดี่ยวแหลมนี้ไปจึงเป็นปากอ่าวเมืองตราดเวลาเช้า ๒ โมงเห็นเขาประทัดต่อแดนเขมรเรือเราจอดในระหว่างเกาะกระตาดกับเกาะหมากแลเห็นเกาะกูดด้วย

ภาพ ๑๑ เกาะกระตาด จังหวัดตราด

ครั้นเวลา ๓ โมงเช้าเกือบ ๔ โมง เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนบกบนเกาะ
กระตาด ทรงเก็บหอยและเบี้ยต่างๆ ตามชายหาด ในกรณีนี้ได้ทรงบรรยายสภาพ
ความเป็นไปของเกาะกระตาดในครั้งนั้นไว้ว่า

ในเวลาวันนี้เรือใบโตใหญ่เรามาถึงแล้วคนลงมาครบตัว
กันเหมือนแต่ก่อนมาขึ้นที่หาดด้านใต้ตรงเรือแล้วเดินเลียบหาดมา
ทางตะวันออกมีเบี้ยแห่หอยต่างๆ มากเก็บไม่ไหวเราตั้งใจจะไป
ปลายเกาะเพราะเกาะนี้แต่ก่อนเรามาได้เคยเดินเกือบรอบเกาะ
คราวหนึ่งแล้วในเกาะกลางนั้นไม่มีเขาศิลาเหมือนเกาะทั้งปวง
เป็นแต่ดินราบๆ เป็นเนินสูงอยู่ในกลางคนเดินได้ตลอดเกาะช้าง
ปลายเกาะตรงทิศตะวันตกเฉียงเหนือนั้นมีทรายเป็นคันเหมือนกับ
ถนนโอบๆ อยู่หน่อยหนึ่งแต่ก่อนคูเล็กมาเที่ยวนี้คูกว้างขึ้นกว่า
แต่ก่อนบนหลังที่ทรายรายนันกว้างประมาณ ๘ ศอกสองข้าง
ทางลาดลงไปเป็นที่น้ำซัดถ่าน้ำขึ้นก็แคบเข้าน้ำลงก็กว้างออกแต่
เห็นคงจะหนาขึ้นทุกที่ด้วยทรายสาดมาปะๆ เต็มทุกๆ ฤดูแต่เป็น
ถนนคันยาวไปนั้นประมาณ ๓ เส้นไปจดเกาะเล็กอีกเกาะหนึ่ง
เป็นคันไม้ที่ดินราบเป็นเนินบ้าง ริมน้ำมีแต่ศิลาแดงๆ ทิ้งจมน้ำ
อยู่มากเกาะนี้เล็กไม่สู้ใหญ่เห็นว่านานๆ ไปจะติดกับเกาะใหญ่เป็น
เกาะเดียวกับที่ตรงทิศตะวันออกเฉียงเหนือมีเกาะเล็กๆ ที่เดียว
อีกเกาะหนึ่งมีคันไม้ใหญ่สองสามคันอยู่กลางน้ำห่างเกาะใหญ่
ประมาณ ๔ เส้น ๕ เส้นดูงามนักกภาพย์เขาเขียนรูปเกาะด้วย
ที่หาดเกาะกระตาดเป็นที่น่าเล่นจริงๆ ด้วยไม่มีเขาไม้เป็นที่น่ากลัว
อะไรเลยถ้าจะเก็บเบี้ยหอยก็เป็นมากกว่าทุกๆ แห่งที่เคยไปมาแต่
ก่อนแล้วแต่ไม่มีหอยกระปุกเป็นหาดรอบเกาะเบี้ยหอยเก็บไม่ไหว
ที่ถนนคันเกาะต่อกันนั้นมีมากจริงๆ คูระกะไปทั้งนั้นเหมือนกับ
คนแก่งมาโปรยไว้ให้เก็บ

ภาพ ๑๒ หอยเบี้ย

นอกจากนี้ยังทรงกล่าวถึงเนื้อและกวางที่เกาะกระตาดนี้ว่ามีเป็นจำนวนมาก ซึ่งเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้เสด็จฯ มาที่เกาะนี้บ่อยๆ เพราะทรงโปรดการล่าสัตว์ ดังนี้

....อนึ่งเนื้อแลกวางมีในเกาะนี้อาศัยเนินกลางเกาะแลหนองน้ำในเกาะนั้นเมื่อเรามาคราวก่อนให้พระนายไวยเอาตรเข้าไปเป่าไล่ทั้งวงเนื้อจึงออกมาริมน้ำข้างตะวันออกตัวหนึ่งทหารยิงถูกแล้วท่านกรมท่ามาพบข้าอกล้มลงท่านกรมท่ารีบใส่เรือไปอีกตัวหนึ่งนั้นลงน้ำไปข้างตะวันออกเฉียงใต้เราคอยอยู่ข้างตะวันออกเฉียงเหนือคนวิ่งมาบอกต้องยกเรือข้ามคันถนนมาลงเรือไปพบเนื้อออกไปห่างฝั่งเราเอาปืนยิง๒นัดแล้วเอาขึ้นเรือไปพบกับท่านกรมท่าพากันไปฆ่าแหะทำครัวรุมหาช้างได้ในคราวนี้ท่านกรมท่าก็เตรียมม้าพ่อมาถึง ๘ ใบจะเข้าไปเราจึงเดินเลียบหาดมาอยู่ที่เกาะเล็กเพราะถ้าเนื้อลงมาทางไหนก็จะได้ไปได้เร็วทั้ง ๒ ช้างแล้วจะเก็บหอยด้วยเดินมาสัก ๕๐ เส้นแคคร้อนนักต้องพักครู่หนึ่งแล้วเดินมาอีกประมาณสัก ๓๐ เส้นเศษต้องเดินคดไปคดมาหลีกเลี่ยงที่เกาะกระหลายแห่งไปพักอยู่ที่เกาะเล็กสัก ๒ ชั่วโมงเศษแดดบ่ายร้อนมาถึงจึงกลับมานั่งที่หาดเกาะใหญ่เห็นพระไพรัชกับนายเปียวิ่งมาเต็มกำลังเราดีใจนึกว่าเนื้อลงน้ำแล้วเดินไปถามบอกว่าได้เนื้อมาคนน้อยกลับกลับไปเสียในรถแลเห็นตัวแล้ว ๓ ตัวรอยมีมากเราให้เขาลงเรือไปเอาทหารในเรือเล็กแลเรือรบ

ขึ้นมาช่วยค้อนอีกเรานั่งคอยอยู่ที่เกาะจนบ่าย ๓ โมง คอยคุณแพ
ก็หายไปในายแฉได้ไปตามเมื่อเรายังนั่งอยู่เกาะเล็กคราวหนึ่งแล้ว
จมีนสราภยตามไปอีกก็ยังไม่ว่างขอเรือคุณแพกับพวกเดินบก
อีกหลายคนคืออ้ายเที่ยงเจ้าช่วงเอาหีบเขียนหนังสือของเราไปตาม
เห็นเหนื่อยเต็มกำลังด้วยหีบอยู่ข้างเขื่องเจ้าอิมเอาขันอาบน้ำ
กับเครื่องแต่งตัวตามไปกับพวกบ๋อยหลายคนเดินบกมาที่ต้นว่า
เมื่อลงน้ำพอมมาถึงเราก็เขียนหนังสือแล้วกินข้าวเวลาบ่าย ๓ โมง
ที่กินข้าวนั้นไม่มีโต๊ะเก้าอี้เอาผ้าปูลงหญ้าใต้ต้นไม้เงาของที่มา
พอมคึกกันพอดีกับคนที่ไปจูเขาเอาข้าวมาเลี้ยงทหารที่ไปกับเรา
ด้วยวันนี้เดินมากกว่าทุกวันกรมขุนท่าว่าตั้งแต่เกิดมายังไม่เคยเดิน
ถึงเท่านี้เลยท่านประมาณว่าทางสัก ๓๐๐ เส้นเราได้เบียดหลอ
ยมากแต่นั่งคอยอยู่จนเย็น

ภาพ ๑๓ รัชกาลที่ ๕ ประทับบนหาดทรายเกาะกระตาดหน้านอก

เราเขียนจดหมายนี้อยู่ต้องพากันนอนตามหาดลมสบาย
ครึ่งเวลาบ่าย ๕ โมงเศษเห็นก็หายไปเราจึงพากันไปเดินเก็บ
หอยที่หาดทรายน้ำลงไปจนตลอดคืนที่ว่ามาแล้วจนถึงเกาะเล็ก
แล้วเดินไปตามริมหาดหน้าโน้นเพียงที่นั่งเดิมแล้วเดินตัดป่ามา
ตรงลงหาดมาอีกจนถึงแหลมจึงพบท่านกรมท่าบอกว่าคนน้อย
ไล่ไม่ออกได้ๆ ก็กลับกลบเข้าไปเสียในป่าอีกจะต้องนัดคนให้

พร้อมกันขึ้นไปพรุ้งนี้ใหม่แต่จะให้พรานั้นนงคงดูว่าจะข้ามไปเสีย
เกาะหมากหรืออย่างไรถ้าข้ามไปที่เกาะหมากแล้วจะได้ไปเล่นที่
เกาะหมากที่เดียวเราก็พากันลงเรือเอาเทวราชมาด้วยอีกคนหนึ่ง
มาถึงเรือเวลาย่ำค่ำแล้ว

ภาพ ๑๔ กวางที่เกาะกระตาดในปัจจุบัน

นอกจากทรงพระสำราญกับการเดินป่าและล่าสัตว์ที่เกาะกระตาดแล้ว ยัง
ทรงเป็น “นักเลงต้นไม้” อีกด้วยดังจะเห็นได้ว่าพระองค์โปรดเกล้าฯ ไม้และพรรณไม้
ป่าต่างๆ มาก ดังความในพระราชนิพนธ์ว่า

หนึ่ง วันนี้เราได้ต้นไม้หลายอย่าง เป็นกล้วยไม้บ้าง ต้นไม้
หลายอย่าง กากพี้กับจมื่นสราภยหลวงศัลยุทธกับทหารมหาดเล็ก
เขาช่วยกันฉุดกับเจ้าตุงเอากกล้วยไม้มาให้อีก ๒ อย่าง ๓ อย่างๆ
หนึ่งลงหัวเหมือนว่านอย่างหนึ่งเรียกว่าต้นเทียนคะโมยถ้าแห้งๆ
ใช้จุดไฟติดกับซ้ายเที่ยงแลพวกพ้องเขา ๕ คนช่วยกันถอน
ทางสิงห์ต้นหนึ่งงามที่เดียวต้นใหญ่เขาพักกันหามลงมาที่เรือ

รุ่งขึ้นวันต่อมาวันศุกร์ ขึ้น ๑๔ ค่ำ เดือนยี่ เวลา ๔ โมงเช้า เสด็จ
พระราชดำเนินประทับเรือเล็กขึ้นไปบกที่หาดทรายเกาะกระตาดด้านตะวันออกเฉียงใต้
บริเวณตรงคันโพทะเล แล้วเสด็จล่าสัตว์อีกเป็นวันที่ ๒ ดังความว่า

เราเดินเข้าไปในป่ากายกับทหารมหาดเล็กหลายคนนำหน้า จมื่นสราภยเดินใกล้ตัวเรา ช้างหลังนั้นท่านเล็กกรมเนเรศร์กับเจ้านายขุนนางมาด้วยกันหมด ทหารถือปืนวินเซคเตอร์ทุกคนเราถือปืนไปหน่อยหนึ่งเดินลำบากให้พระยาภยรับถือตามไปเมื่อเดินไปนั้นในป่ามีต้นไม้ใหญ่ๆแต่ต้นเอนๆ ไม่ใคร่จะตรงไม้ล้มมากไม้ที่ล้มนั้นเป็นต้นสนใหญ่ๆ มากกว่าอื่นกล้วยไม้มีแทบทุกต้นดูไม่ใคร่จะเว้นกลางแห่งมีกล้วยไม้ขึ้นเป็นชั้นๆตามลำต้นไม้เหมือนกับฉัตรดูงามนักมีต้นทางสิงห์ชุมขึ้นเป็นกอๆ ใหญ่ก็มีเล็กก็มีบางแห่งเป็นที่ใบไม้แห้งรกข้างที่เป็นที่หญ้าข้างแต่หน่อยแห่งเราเดินตามทางที่กายทหารเขาตัดมาถึงฝั่งใกล้กับเราขึ้น แต่เราเข้าใจผิดไปว่าเป็นท่าหนึ่ง จึงสั่งกายให้ตัดกลางเกาะลงข้างหนึ่งเมื่อเดินมาถึงกลางเกาะพบเนินเราเดินขึ้นไปบนนั้นเลียบไปตามไหล่เนินดินที่เดินนั้นเป็นดินสีแดงๆ มีรอยเนื้อมาก รอยใหม่ๆก็มีเมื่อเดินมาถึงกลางเนินนั้นเนื้อแกรกมาข้างหน้าเราก็หยุดแล้วร้องไปว่าอย่าให้ช้างหลังอิงช้างหลังไม่หยุดให้เลยยิ่งบอกว่าอย่าอิงเหมือนยิ่งยุเพราะว่าอย่าอิงก็ร้องต่อๆ กันไปว่าอย่าอิงกับตั้งหนักขึ้นกว่าเมื่อยังไม่ได้ห้ามเสียอีกพอเนื้อก็เหลือทนที่จะอยู่ได้

ภาพ ๑๕ แหลมไช้กา ที่เกาะกระดาด

ภาพ ๑๖ กรมสมเด็จพระสุทวาริตรีฯ “เสด็จยาย” ในรัชกาลที่ ๕

เราเดินลัดป่ากลับมาลงชายทะเลด้านตะวันออกแลเห็น
เลียบชายหาดหมายจะมานั่งที่นั่นแต่เห็นน้อยนักด้วยทางเดินมานั้น
ประมาณ ๑๕๐ เส้นเศษแล้วพอมานพบเสด็จยายท่านนั่งเก็บหอย
อยู่ที่แหลมเหนือแหลมที่เราจอดเรือมาแหลมหนึ่งเราจึงหยุดพัก
อยู่ใต้ต้นโพทะเลริมน้ำเป็นที่ร่มสบาย แต่กรมขุนกับหมอสายนั้น
เดินลัดหลังมากับพระยาภักดีด้วยกรมขุนท่านมาหน้าหมอสายกับ
พระยาภักดีเห็นเนื้อมานอนอยู่ริมหาดที่เดียวพอตกขึ้นวิ่งไปแต่
กรมขุนท่านไม่เห็นได้ยินแต่เสียงเมื่อเนื้อออกวิ่งในขณะนั้นหมา
วิ่งมาบอกว่าพบเนื้ออยู่ข้างโน้นตัวหนึ่งให้กระดาศีต่อนไว้ เราถาม
ว่าไกลหรือใกล้ เขาบอกว่าไกล เรากำลังเหนื่อยมาไปไม่ไหวแล้ว
กลัวจะไปเสียแล้วก็จะเสียที่เดินด้วย จึงสั่งให้เขาต้อนลงน้ำเมื่อ

เวลานั้นท่านกลางเอาหีบปีกนิกไปเรือเอาขนมปังกับหมูแฮมมาให้กินกับน้ำแอมเน็คด้วยแล้วพระยาราชพงษานุรักษ์นุกปามาพาลหวงภิรมย์สมบัติของส่วยรงค์เมืองตราดซึ่งมาในเรือท่านกรมท่าเอาผ้าตราดมุก ๓ ผืนกับหมู ๒ ตัวมาให้แล้วนั่งอยู่กับเราที่นั่นด้วยในเวลานั้นคุณแพเอาข้าวตามมาให้กินแต่เรากินของท่านกลางอิมอยู่แล้วกับบออยากจะลงไล่เนื้อคู่อีกสักคราวหนึ่งจึงจัดให้ทหารมหาดเล็กซึ่งไปด้วยกับเราเตรียมตัวจะเข้าไปแต่ทหารไม่ได้กินน้ำเหนือนัก พอคนนำร้อนเอาน้ำตามมาเราเอาน้ำของเราให้ทหารกินแต่ไม่พอได้คนละนิดหน่อยพอคุณแพเอามาราก็แจกทหารกินพอหายเหนือนั้นเมื่อถึงหาดนั้นพบพระยามหามนตรีเราได้ขอให้คนเข้าช่วยต้อนด้วย ครั้นพร้อมกันกาพย์มีสเตอร์อาลบาสเตอร์พาทหารไปตั้งแถวกันต้อนคาน้ำไปตะวันออกเฉียงเหนือแต่คนเราน้อยนักกรายๆ กันไปห่างกันกว่าเส้นกับทหารเล็กๆ ของเรา อีก ๒ คนคือ ดิศ กับ วัฒนาก็ช่วยกันด้วยเราเดินไปริมหาดทรายกับท่านเล็ก กรมเนเรอร์ หมอสาวย พระยาภาษเทวราช พระยาราชพงษา จมื่นสราภัย ค่อยๆ เดินไปพักละน้อยๆ ตามเสียงที่โหไปแต่พระนายไวยนั้นเมื่อเราไปยังนอนหลับแล้วเขาตามไปเรานั่งพักให้พระยาราชพงษานุรักษ์เทวราชดูข้างหนึ่ง จมื่นสราภัยนั้นคอยข้างป่าเมื่อเราได้ยินเสียงแล้วตามไป

ภาพ ๑๗ มิสเตอร์เฮนรี่ อาลบาสเตอร์

หน้อยหนึ่งอาตมาเสด็จกลับออกมาบอกว่าดวงตวใหญ่
วิ่งตลบหลังผ่านหน้าแถวไปเราเดินไปได้ยินเสียงโห่เร้าๆ เข้าที่ไร
ก็คอยดูอยู่เสมอ

ในเวลานั้นเราหิวข้าวจึงรีบเดินเดินไปตามค้นหาทราย
ไปนั่งลงจะกินข้าวที่เกาะเล็กซึ่งเก็บหอยเมื่อวานนี้แต่ข้าวยังไม่
ไม่ถึงพร้อมเราจึงลงยิงปืนไปที่เกาะเล็กดูพลางพอนั่งลงจะ
กินข้าวพระนายไวยร้องมาว่าเนื้อออกเราจับปืนวิ่งมาหมายว่า
จะทัน พอมาใกล้เห็นคนยืนอยู่ปลายหาดข้างโน้นก็นึกว่าถึงเนื้อ
มาจริงก็ยิงไม่ได้เพราะคนเดินอยู่ข้างหน้าเราจึงเดินอ่อนลงพอลง
ถึงที่พระนายไวยนั่งอยู่ พระนายไวยบอกว่าเนื้อมาถึงหาดพอเห็น
คน ๓ คนนั้นยืนอยู่ก็วิ่งกลับไปในขณะที่นั้นกาพย์ออกมาเล่าว่า
เมื่อเขาคนเดินเข้าไปจับแถวแล้วเดินได้มาตัวเขาเดินมาคนเดียว
พบหนองน้ำๆใสแต่มีน้ำขุ่นเป็นทางจึงเดินลุยข้ามน้ำตามทางที่
ขุ่นนั้นไปพบกับทหารอีก ๒ คนพากันเดินได้ยินเสียงกร๊กรๆ ก็
เดินตามนักเข้าไปเห็นดวงตวใหญ่ไปข้างหน้าจึงตามนักเข้าไป
พอพบต้นไม้ใหญ่ล้มขวางหน้าอยู่กวางวิ่งข้ามต้นไม้ใหญ่ไปล้มลง
เขาวิ่งไปร้องให้ช่วยกันค้อนค้อนว่าเนื้ออยู่ที่แล้วคนก็มาไม่มีใครจะ
ทันเพราะระยะทางห่างกันนักแล้วได้ยินเสียงปืนที่เรายิงเกาะเล็ก
นั้นหมายว่าเรายิงเนื้อข้างนอกก็ให้ส่งหนักออกมาเห็นตัวเนื้อวิ่ง
มายืนเลื้อยอยู่แล้วเห็นคนเดินเข้ามา๓คนจึงวิ่งออกไปพอนเนื้อตลบ
เข้าป่าไปเสียแล้วกาพย์เสียใจนักทหารของเราเห็น้อยมากจริง

อาตมาเสด็จ^{๑๖} เขาได้ทำการมากเหมือนทหารเหมือน
กันเราถามเขาเห็น้อยมากหรือเขาว่าไม่สู้เห็น้อยแต่เขาสนุกด้วย

---

^{๑๖} มิสเตอร์เฮนรี อาตมาเสด็จ เป็นชาวอังกฤษคนแรกที่ได้เข้ามาช่วยราชการใน
สยามประเทศด้วยความตั้งใจจริงก่อให้เกิดผลแก่เมืองไทยในการพัฒนาประเทศอย่างกว้างขวาง
อย่างที่ฝรั่งคนอื่นไม่เคยกระทำมาก่อนเลยเพราะส่วนมากฝรั่งเหล่านั้นมักเข้ามาเพื่อหา
ประโยชน์ส่วนตัวทั้งสิ้นซึ่งผิดกับนายเฮนรี อาตมาเสด็จโดยเฉพาะเขาได้เป็นผู้ริเริ่มการใช้
ไปรษณีย์และโทรเลขขึ้นในสยามทั้งยังมีหน้าที่ราชการอื่นๆอีกหลายอย่างแม้กระทั่งเป็นคนดูแล
สวนเป็นแม่กองซ่อมถนนและฯลฯ

เราเหมือนกับคนของเราเองกวางคราวนี้คงจะมี ๓ ตัวเป็นแน่ด้วยคนไปได้ก็พบหลายพวกพุดถึงกวางนี้เหมือนกันทั้งนั้นคราวนี้ไม่ได้ตัวเพราะม้าพ่อเลี้ยงเขาแล้วคนขึ้นไปเที่ยวเดินอยู่เดี่ยวรอบหาดไปทั้งนั้นถ้ากวางจะวิ่งลงด้านโรงเห็นคนทุกด้านห้ามกันไม่ไหวเลยเมื่อคราวก่อนไมใครจะมีแล้วพระนายไวยไปได้ได้ตรงทั้งวงเข้าไปเป่าเสียงก็ก้องจับหัวอกหัวใจมากไม่อาจเข้าป่าแล้วก็ม่หมาคอยได้อยู่ด้วยจึงต้องลงน้ำเรายังได้ง่ายๆ เสียคายนักที่ไม่ได้คราวนี้กายัพยเขาว่าถ้าอีกวันหนึ่งจะจัดให้ดีขึ้นจนได้แต่ซัดที่เรือทุกลำน้ำน้อยไม่พอที่จะกินไปได้อีกวันหนึ่งจะลำเลี้ยงก็ไม่ทันจึงจะต้องไปจับทบรีเราจะไปกินข้าวที่เดิมซึ่งกินข้างอยู่นั้นก็เดินไม่ไหวต้องหยุดกินที่นั่นเอง เมื่อเรามาถึงกลางทางนั้นให้เทวราชไปบอกคุณแพ้วให้เอาข้าวมาแต่พอเรากิน ๖ คนเพราะหมายว่าจะกินตามหาดทรายเมื่อเราเดินมา ๖ คนเท่านั้นครั้งถึงเวลากินเดี่ยวนี้พร้อมกันเข้าหลายคนของกินก็ไม่พอเรากินคนละเล็กคนละน้อยไม่อิ่มสักคนหนึ่งทหารนั้นจู่เอาขนมปังทิบใหญ่มาส่งให้ทิบหนึ่งถึงกินไม่พอกันก็คุดนุกมาก พอกินข้าวแล้วท่านกรมท่าก็มาพุดกันถึงเรื่องไล่เนื้อในเมื่อกินข้าวนั้นเวลา ๕ โมงเย็นแล้วๆที่หลังคุณแพ้วได้ข้าวมาเติมอีกหน่อยหนึ่งแต่เราชี้เก็ยจกินอีกด้วยหมายจะมากินที่เรือ ก็ให้ทหารตัวนายกับเทวราชแลคนอื่นๆ กินเสียพอกรมขุนเดินถือไม้เท้ามากับท่านกลางแลเจ้านายตามมานั่งอยู่ที่นั่นด้วยเรือเล็กที่เราไปนั้นให้ไปตามก็ไปไม่ได้น้ำแห้งนักต้องอ้อมมาข้างตะวันตก เราจึงมากับท่านกรมท่ามานั่งอยู่ที่ปลายแหลม

มิสเตอร์เฮนรี อาลาบาสเตอร์ได้รับราชการสนองพระเดชพระคุณพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวอยู่ได้เพียง ๑๐ ปีเศษเท่านั้นก็ถึงแก่กรรมด้วยโรคชรากรรโกรธแข็งพูดไม่ได้อยู่ ๒ วันก็สิ้นใจเมื่อวันศุกร์ เดือน ๙ แรม ๒ ค่ำเวลาสองทุ่ม พ.ศ. ๒๔๒๗

ในการเข้ามาอยู่ในเมืองไทยนี้ นายเฮนรี อาลาบาสเตอร์ได้แต่งงานกับหญิงไทย ส่วนภรรยาฝรั่งเดิมได้กลับไปอังกฤษ นายอาลาบาสเตอร์ได้มีบุตรซึ่งเกิดกับภรรยาคนไทยสองคนเป็นชายทั้งคู่ คนแรกชื่อทองย้อย เป็นต้นตระกูล “เสวตศิลา” ต่อมาได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นมหาอำมาตย์ตรีพระยาอินทราบดีลีธารของเมือง คนน้องชื่อทองคำ เสวตศิลาต่อมารับราชการได้บรรดาศักดิ์เป็นพระยาวันพฤกษ์พิจารณ์

ตะวันตกเราให้ทหารเขาไปกองไฟเป็นที่หมายเรือจะได้มาถูกทหาร เขาเหนื่อยๆมาแล้วยังหักต้นไม้หากิ่งไม้แห้งมากองไฟแข็งแรงนัก แล้วก็ม้ต้นสนริมน้ำตายจมอยู่ในหาดเขาพากันเข้าดิ่งหักเอามา ทำพื้นจนเหลือแต่ต้นกิ่งใหญ่เขาเขามีคบไฟแล้วช่วยกันโหนตัว กันเป็นแถว พอไม้หักก็ล้มครืนแล้วหัวเราะสนุกมากไม่เหมือน ทหารเลยเพราะออฟฟิศเซอร์ทั้งนั้นเราชอบใจเขามากแต่นั่งพูด กับท่านกรมท่าจนท่มหนึ่งแล้ว เรือก็ยังไม่มาจึงให้กายไปกองไฟ ต่อ ๆ กันไปให้หลายกองเราจะเดินเลื้อนไปที่ละน้อยพอเห็น เรือมาเราก็เดินเลียบไปพบ**พระพระศาครคชเขตรจางวางด่าน เกาะช้าง**มาช่วยกองไฟอยู่ปลายแถวเรือเราจะเข้ามาถึงหาดไม่ได้ เพราะน้ำตื้นคืบเคี้ยวเท่านั้น เราจึงคิดจะลงเรือท่านกรมท่าไปขึ้น เรือใหญ่ข้างนอก แต่ถึงเรือท่านกรมท่าก็ยังเข้าไปริมหาดที่แห้ง ไม่ได้เราต้องขอให้ใครมาให้เราชี้หลังไปคนหนึ่ง ชายนั่นทหาร มหาเด็เขาเป็นคนแข็งแรงมารับเราไปถึงเรือท่านกรมท่าแล้ว เชื้อต่อไปเรือก็ไปไม่ได้คนในเรือต้องลงเข็นหมดเว้นแต่กรมเรศร์ คนเดียวไม่ได้ลงแต่เข็นแล้วขึ้นเรือหมายว่าจะไปได้แล้วกลับคิด ศิลาต้องลงเข็นอีกหลายหนจึงออกได้เรือโบตคราวนี้เห็นจะ เสียทีเดียว เรามาถึงเรืออรรคราช ๒ ทุ่ครั้งแล้วตามหาคุณแพ ว่ายังลงมาไม่ได้

พระอินทรเทพหาข้าวให้กินก่อนเขายังมีนบกเปล้ามาให้กิน อีก วันนี่วรรณกับวัฒนาไว้เรืออรรคราชแต่วรรณนั้นกลับไป เรือเขจรเมื่อกินแล้วทหารลงเรือฉลอมมาถึงเรือยามเศษ ให้เรือไปตามคุณแพจนกินข้าวแล้วจึงมาบอกว่าเรือติดที่ตื้นหว่าง เกาะหมากกับเกาะกระดาศที่นั่นเป็นปะการังต้องลงเข็นด้วยกัน หมดคุณแพแลช่วงกับคนที่มาด้วยปะการังบาดตีนยับเยินทีเดียว ถึงร้องให้กันก็มี

อนึ่งในการเสด็จพระราชดำเนินคราวนี้ ทรงชมเชย “คุณแพ” หรือ ท้าว- ราชกิจวรพัฒน์ (แพ) ที่ทำหน้าที่เป็นธุระเรื่องพระกระยาเสวยของเจ้านายและอาหาร สำหรับขุนนางและทหารได้อย่างไม่ขาดตกบกพร่อง ดังนี้

ภาพ ๑๙ ท้าวราชกิจวรพัฒน์ (แพ)

.....อนึ่ง คุณแพนั้นถึงเป็นผู้หญิงที่จริง แต่แข็งแรงยิ่งกว่าชายอีกไปถึงไหนๆ ก็เอาข้าวไปให้กินทันทีทุกแห่งไม่ขาดเลยไปเรือก็ถือท้ายเองไปบกก็เดินจนสุดหาด ๒ เที้ยว ๓ เที้ยวด้วยกันไม่ถอยเลยเราได้คนทำครัวตั้งนี้เป็นที่จริงถ้าคนอื่นทำเห็นจะได้ความลำบากกับตัวเราไม่เหมือนคุณแพทำเป็นแน่ถึงอยู่ในเรือกินนอนอยู่กับเตาไฟยังคำแต่ทำมาอย่างนี้ ๕ ปี ๖ ปีมาแล้วไม่เห็นบ่นว่าเหนื่อยหรือบิดเบือนเป็นเกียจคร้านคนทั้งปวงที่มาในเรือที่นั่งต้องรักคุณแพหมดจะกินเมื่อไรก็ได้เมื่อนั้นไม่รู้จักถือตัวเลย.....

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าจุดประสงค์ที่เสด็จฯ มาในครั้งนี้จะเสด็จฯ มาพักร้อนผ่อนคลายพระอิริยาบถก็ตาม แต่ด้วยความเอาพระทัยใส่ต่อราษฎรจึงทรงสนพระทัยในความเป็นไปต่างๆ ที่เกี่ยวกับพลเมืองในระหว่างเสด็จฯ ด้วยดังนี้

หนึ่งในหมู่เกาะเหล่านี้ดูเหมือนกับเป็นเกาะจะงอกออกไปอีกตื้นไปทั้งนั้นแต่เกาะหมากนั้นใหญ่กว่าเกาะกระตาศมากแล้วก็มีน้ำจืดด้วย หมอสายกับอาตมาสเตอร์ว่าคนเยอรมันคนหนึ่งชื่อ

แซนเบิกมาทำไม้ยางกับไม้แกแลย์คมผ้าได้เอาฝรั่งมาไว้มีสเตอร์เบจี้ที่ได้รับเงินเดือนในการโทรเลขคนหนึ่งในระหว่าง ๓ คนนั้น ด้วยเขามาตั้งทำน้อยหนึ่งก็ไปเมืองไซ่ง่อนไปทำสัญญากับลูกค้าว่าจะส่งไม้ครั้นเขาเอาเรือมาถึงเกาะหมากก็ไม่มีอะไรเพราะเขาไม่ได้จัดการเรียบริยเขาก้เลยไปไซ่ง่อนเสียแต่ฝรั่งที่จ้างมานั้นได้อยู่ที่เกาะนี้เกือบปีหนึ่งต้องกลับมาบางกอกเองแล้วแซนเบิกกลับเข้ามากรุงเทพฯ ได้ช่วยความที่จั้นเปน ความกับพระยานครแล้วได้ขออนุญาตทำค้ำบุกที่เกาะสมุยพอได้อนุญาตแล้วก็ไม่ได้ไปทำประมาณ ๖ เดือนก็ตายเราเข้านอนเวลา๒ยามทอมอเมตเตอร์เช้า ๗๗ ตีครึ่งกลางคืน ๗๗ ตีครึ่ง

ในระหว่างเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองตราดนี้ ได้ทรงมีพระราชหัตถเลขาไปยังเจ้านายชั้นผู้ใหญ่ด้วย เพื่อให้แจ้งความเป็นไปของพระองค์ให้เจ้านายและขุนนางในพระนครได้คลายกังวล รวมทั้งยังทรงงานและสั่งงานทางพระราชหัตถเลขาในระหว่างเสด็จพักผ่อนนี้ด้วย ดังพระราชหัตถเลขาถึงสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ความว่า^{๑๗}

(ฉบับที่ ๕๕)

ร. ที่.....

ทูลท่านให้ทราบ

ด้วยหม่อมฉันมาครั้งนี้ออกจากกรุงเทพฯ ๗วัน ๑๗^{๑๗} ๒ ค่ำ ไปนอนเกาะสีหังคืนหนึ่งรุ่งขึ้นวัน ๒ ๗^{๑๘} ๒ ค่ำ ไปนอน สัตหีบ วัน ๓ ๗^{๑๙} ๒ ค่ำ ไปนอนช่องเสม็ด วัน ๔ ๗^{๒๐} ๒ ค่ำ ไปนอน เกาะช้าง วัน ๕ ๗^{๒๑} ๒ ค่ำ ๖๗^{๒๒} ๒ ค่ำ ไปนอนที่ เกาะกระดาศ ในวันนี้มาถึงปากน้ำจันทบุรีเวลาย่ำเที่ยง หม่อมฉัน

^{๑๗} ณีสุภูมิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ : ภาคปลาย-พระราชหัตถเลขา และคำอธิบาย เล่ม ๑. (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๘๔-๘๕.

และเจ้านายบันดาข้าราชการที่มา มีความสุขสบายอยู่ด้วยกัน
หมด คิดว่าจะอยู่ที่จันทบุรีสัก ๔-๕ ค่ำ จึงจะกลับไปอย่างคิด
หนังสือเขียนที่เรืออรรคราชวรเดชในปากน้ำเมืองจันทบุรี

ณ วันที่ ๗ ๓^๕ ๒ ค่ำ ปีชวด อัฐศก^๔ ๑๒๓๘
(พระบรมนามาภิไธย) Chulalongkon R.

ร. ที่.....

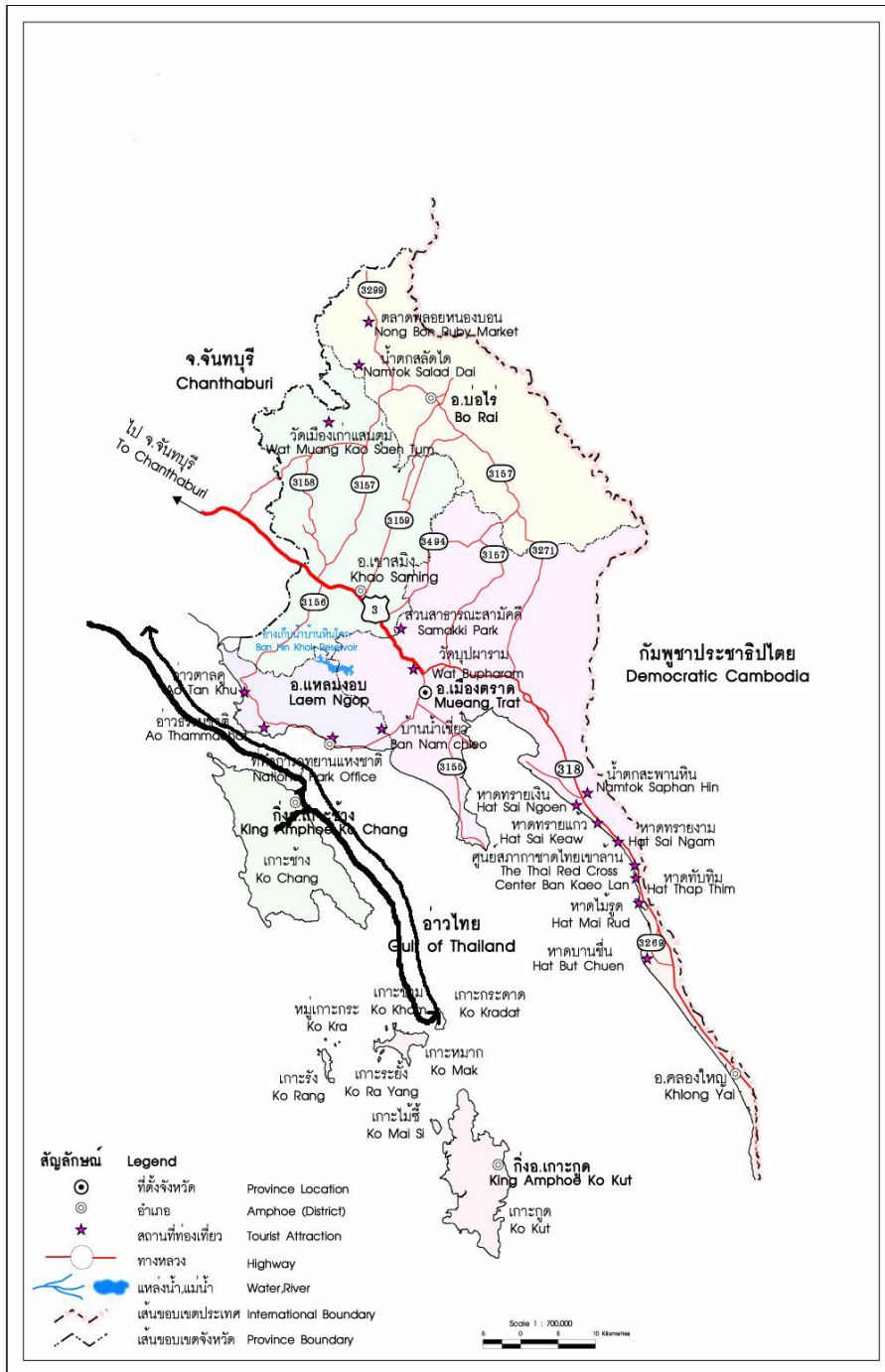
ทูลท่านให้ทราบ

ด้วยคลองภาษีเจริญนั้นขึ้น บัดนี้หม่อมฉันได้ยอมให้
สมเด็จพระยาท่านหากคนจ้างจันทบุรี ท่านคิดว่าค่าจ้างรวมกัน
หมดเป็นเงิน ๒๐๐ ซึ่งนั้น ถ้าท่านกลับมาแล้วให้ท่านจ่ายเงิน
๒๐๐ ซึ่งนี้ให้ท่านไปทำการเถิด ตั้งแต่วัน ๕ ๓^๕ ๔ ค่ำ ปีชวด
อัฐศก^๔ ๑๒๓๘

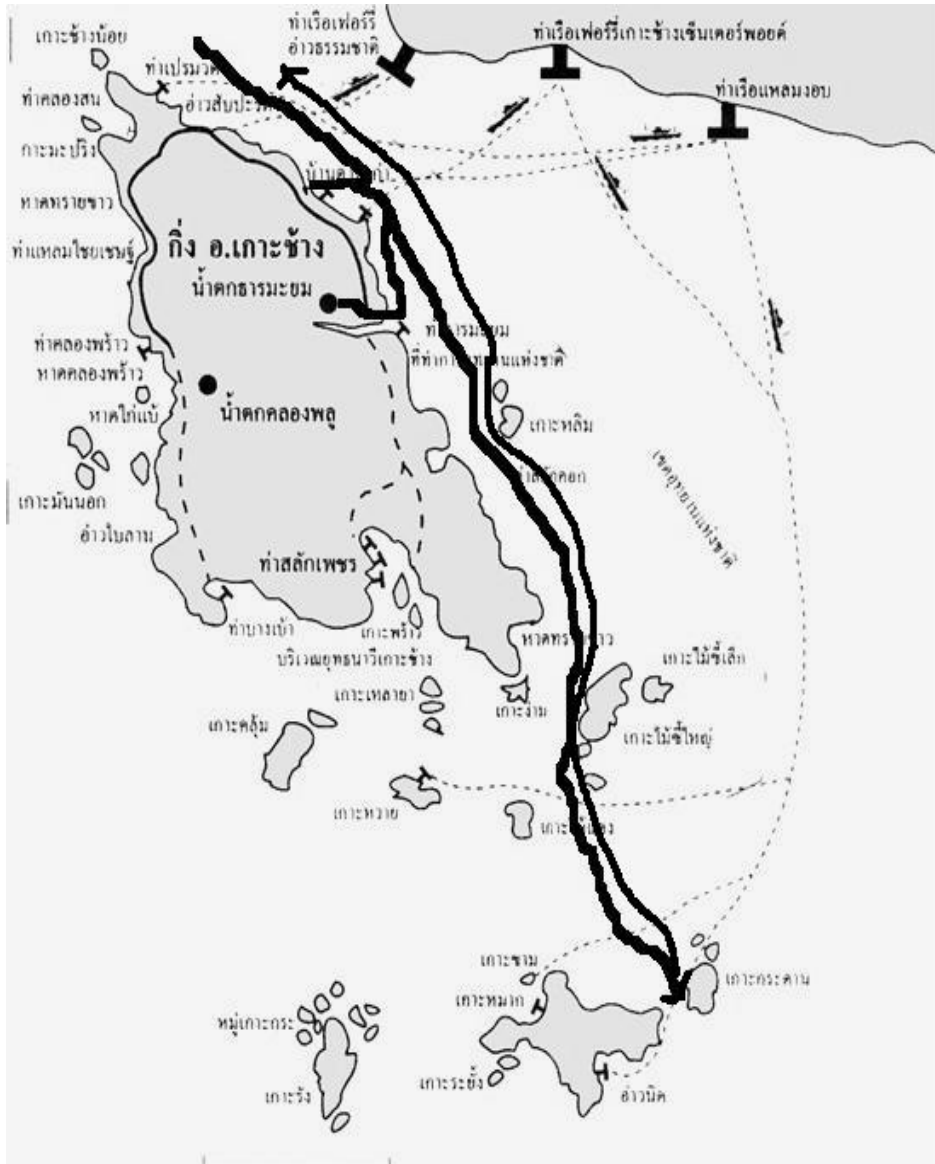
(พระบรมนามาภิไธย) Chulalongkon
เงินที่จะใช้นั้นใช้เงินคลัง

ง. แผนที่การเสด็จฯ

เส้นทางเสด็จฯ ครั้งที่ ๒๒ โดยภาพรวม

เส้นทางเสด็จฯ ครั้งที่ ๒ เฉพาะภายในเกาะช้าง

ครั้งที่ ๓ พ.ศ. ๒๕๖๓^{๑๘}

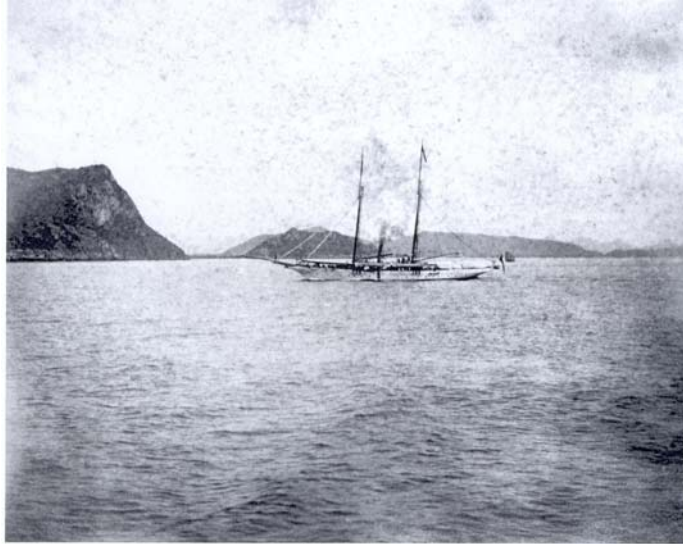
ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งที่ ๓ นี้เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนครในวันจันทร์ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือน ๓ ราวเดือน กุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๕๖๓ ขณะทรงพระชนมายุได้ ๒๗ พรรษา เป็นปีที่ ๑๒ ในรัชกาลนี้ เสด็จถึงเมืองตราดใน วันพุธ แรม ๓ ค่ำ เดือน ๓ เสด็จฯ ประพาสเมืองตราดนี้รวมเวลา ๒ ราตรี จึงเสด็จฯ กลับ และกลับถึงกรุงเทพมหานคร ในวันอาทิตย์ แรม ๗ ค่ำ เดือน ๓

พระราชประสงค์ในการเสด็จฯ ประพาสหัวเมืองทะเลในคราวนี้ สันนิษฐานว่าเพื่อทรงรำลึกถึงสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวีที่เสด็จทิวงคตในเดือนพฤษภาคม เพื่ออนุสรณ์ถึงเมื่อครั้งที่ทรงเสด็จฯ ประพาสชายทะเลด้วยกัน ก่อนที่จะมีพระราชพิธีพระราชทานเพลิงศพในเดือนมีนาคม หรือ ๑ เดือน นับจากเสด็จฯ กลับ และการเสด็จฯ ในครั้งนี้ยังทรงใช้เรือพระที่นั่งเวสาลีเป็นเรือพระที่นั่งในคราวนี้ เป็นเรือพระที่นั่งองค์เดียวกับที่ไปรับพระศพสมเด็จพระนางเจ้าสุนันทากุมารีรัตน์ พระบรมราชเทวี และสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรรณาภรณ์เพ็ชรรัตน์ ที่ตำบลบางพูด เมืองนนทบุรี

---

^{๑๘} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค ๑๑. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมอ่อน รัชพัฒน์ ณ วัดประทุมวนาราม เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๕๗๘), หน้า ๗๓.

ภาพ ๑๙ เรือพระที่นั่งเวสชาติรี ถ่ายที่เกาะพังน

ข. คณะผู้ตามเสด็จฯ

คณะผู้ตามเสด็จในครั้งนี้ไม่ปรากฏชื่อนัก ปรากฏแต่พระนามของพระ-
วรวงศ์เชอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์ เท่านั้น พร้อมด้วยทหารเรือเวสชาติรี

ค. สถานที่เสด็จฯ

รายการสถานที่เสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะช้างและหมู่เกาะทะเล
ตราดในคราวนี้ ทรงพระราชนิพนธ์ระยะทางไว้ในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน
ภาค ๑๑ มีใจความดังนี้^{๑๙}

---

^{๑๙} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน
ภาค ๑๑. (พิมพ์แจกในงานพระราชทานเพลิงศพ หม่อมอ่อน รพีพัฒน์ ณ วัดประทุมวนาราม
เมื่อวันที่ ๑๑ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๙), หน้า ๗๒.

วัน ๔๗.๓ คำ ปี่มะโรงโทศก จุลศักราช ๑๒๔๒

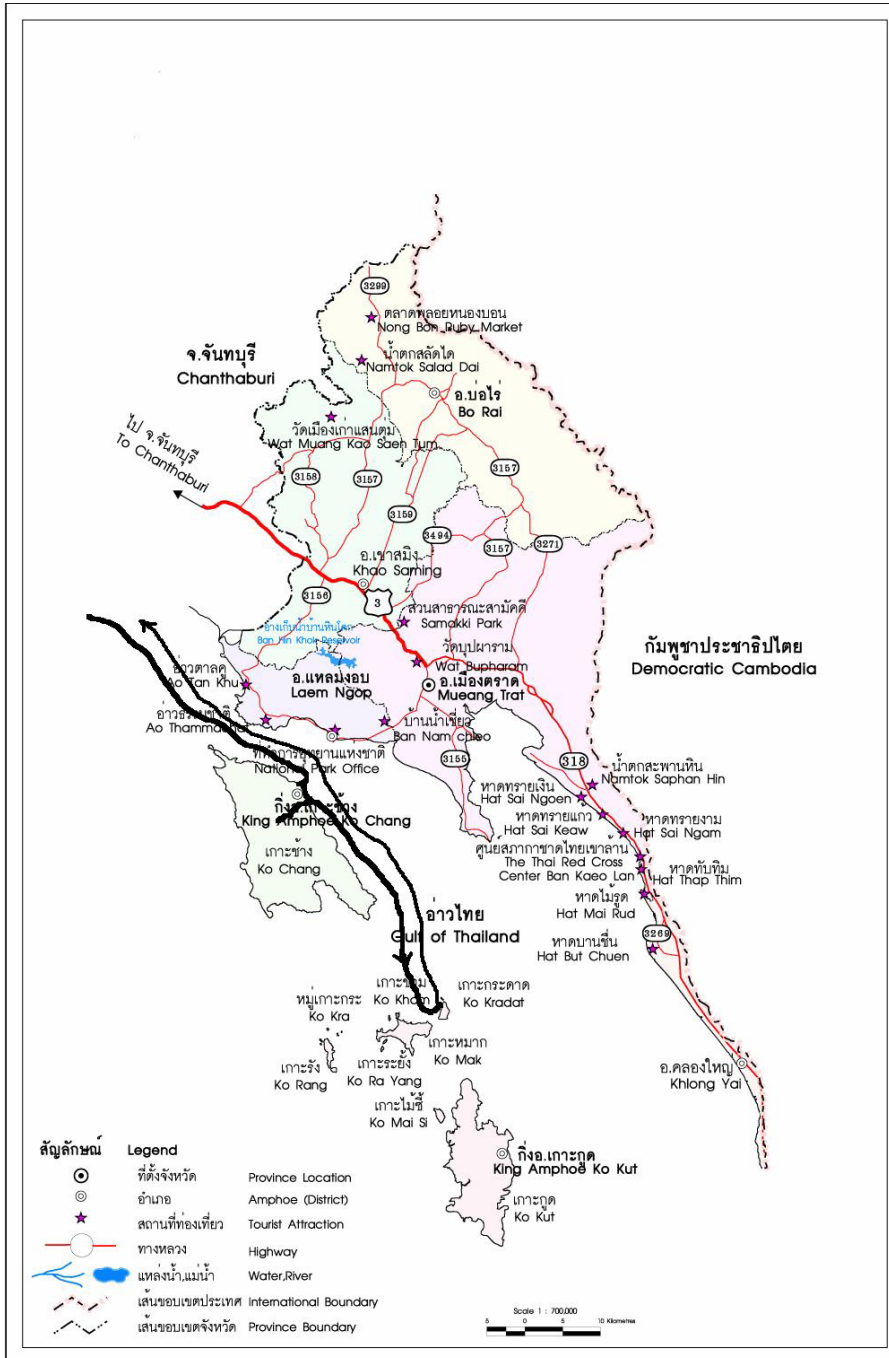
เวลาเช้าคลื่นอยู่ข้างจัด เรือแล่นมาไม่ได้พักที่ไหน ถึง เกาะช้างบ่ายโมง ๑ เสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งโบทเล็ก เวลาบ่าย ๒ โมง เข้าในคลองมะยม เข้าไปน้อยหนึ่งถึงที่จอด เสด็จขึ้นทรง พระราชดำเนินไปตามทางถึงที่น้ำพุแล้ว ประทับอยู่บ่าย ๔ โมง เศษ ทรงน้ำพุแล้วเสด็จกลับมาลงเรือพระที่นั่งตามทางเดิม เสด็จ มาขึ้นเรือพระที่นั่งเวสาลี เวลาตี ๑๑ ครั้งออกเรือพระที่นั่งแล่น จากเกาะช้างต่อไปอีก

วัน ๕๗.๓ คำ ปี่มะโรงโทศก จุลศักราช ๑๒๔๒

เวลา ๒ โมงเช้าถึงเกาะกระตาศ เสด็จขึ้นบนเกาะเวลา ๓ โมงเช้า ประทับอยู่จนเวลาบ่ายเสวยกลางวันบนเกาะพระองค์ สายและทหารเรือเวสาลี และทหารหน้าไปไล่เนื้อในป่า ไม่พบเนื้อ เวลาค่ำเสด็จกลับเรือเวสาลี ออกเรือเวลา ๒ ยามแล่นกลับ ขึ้นมา

ง. แผนที่การเสด็จฯ

เส้นทางเสด็จครั้งที่ ๓ โดยภาพรวม

ครั้งที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๒๔^{๒๐}

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

คราวเสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะช้างครั้งที่ ๔ นี้ปรากฏความว่าในวันเสาร์ แรม ๑๓ ค่ำ เดือน ๑๒ พ.ศ.๒๔๒๓ เวลาบ่ายเสด็จออกในพระที่นั่งอนันตสมาคมโปรดให้ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์เฝ้าเรื่องจะเสด็จพระราชดำเนินประพาสทะเล ต่อมาวันเสาร์ขึ้น ๕ ค่ำ เดือนอ้าย พ.ศ.๒๔๒๔ เวลาเช้าเสด็จออกโปรดให้พระองค์เจ้าสายเฝ้าด้วยเรื่องจะเสด็จฯ ทะเล อีกครั้ง อนึ่ง ในการเสด็จพระราชดำเนินคราวนี้ ทรงพระชนมายุ ๒๘ พรรษา นับเป็นปีที่ ๑๓ ในรัชกาลนี้

ครั้นเมื่อ วันอาทิตย์ขึ้น ๑๕ ค่ำ เดือนอ้าย พ.ศ.๒๔๒๔ จึงเสด็จพระราชดำเนินออกจากกรุงเทพมหานคร เสด็จพระราชดำเนินโดยเรือพระที่นั่งเวสชาติรมเต็จเจ้าพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์ไปกับเรือสุริยมณฑล เจ้าพระยาภาณุวงศ์ไปกับเรืออุบลบุรุษิศ ถึงเมืองตราดในวันจันทร์ ขึ้น ๗ ค่ำ เดือนอ้าย ประทับอยู่ในเขตเมืองตราด ๖ ราตรี จึงเสด็จกลับยังพระบรมมหาราชวัง

ข. ผู้ตามเสด็จฯ

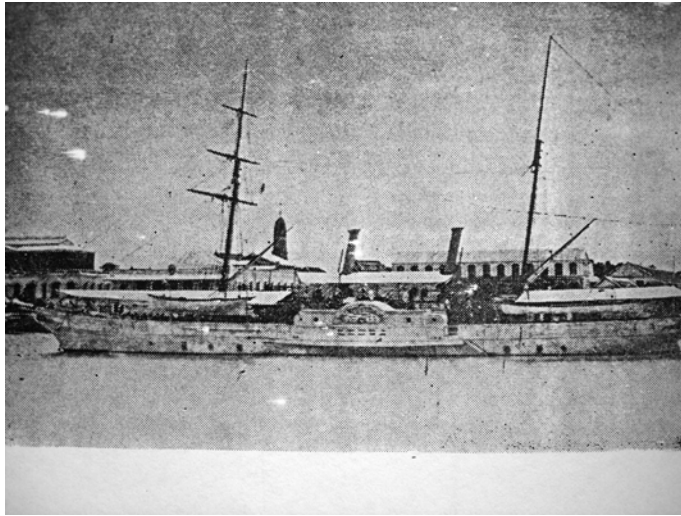
คณะผู้ตามเสด็จฯ ในครั้งนั้นปรากฏนามดังนี้

๑. สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชเทวี
๒. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ (ไม่ระบุพระนาม)
๓. เจ้านายและข้าราชการฝ่ายใน
๕. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทวงศ์
๔. เจ้าหมื่นไวยวรนาถ

---

^{๒๐} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค ๑๒.** (เจ้าภาพพิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงเพชรอัครโยธิน ณ พระเมรุวัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๔), หน้า ๗๘.

๕. สมเด็จพระยาบรมมหาศรีสุริยวงศ์
๖. เจ้าพระยาภาณุวงศ์

ภาพ ๒๐ เรือสุริยมณฑล

ค. สถานที่เสด็จฯ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์รายละเอียดการเสด็จฯ ครั้งนี้ปรากฏความในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันภาค ๑๒ ความว่า

วัน ๒ ฯ^๑ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
เวลาย่ำรุ่งถึงเกาะช้าง เรือแล่นนอกเกาะมาก แลเห็น
เกาะอยู่ข้างริมฝั่งแต่แลเห็นไม่สู้ชัด คลื่นเวลาเข้ามีคแรงจัดบ้าง
จนเวลาเช้า ๒ โมงเศษคลื่นค่อยสงบเป็นปกติ ทรงโคลงรามเกียรติ์
ไปตามทางผ่านเกาะหมาก เกาะกระต่าย เกาะกูดไป เวลาบ่าย
๔ โมงเศษถึงเกาะกง จอดเรือพระที่นั่งทางด้านใต้ฝั่งนอก ครั้น
จอดเรือเสร็จแล้วจึงเสด็จลงเรือพระที่นั่งโบต ๔ กรรเชียงพร้อม
ด้วยพระสมเด็จนางเธอ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ และข้างใน ที่มาใน
เรือพระที่นั่งเจ้าหมื่นไวยวรนาถลงหัวเรือพระที่นั่งกับนายจ่ายัง
ตีกระเชียงไปประพาสหาดทราย ทรงเก็บหอยต่างๆ และทรงสูมไฟ
ตามชายหาดนั้น จนเวลาย่ำค่ำเศษเสด็จลงเรือพระที่นั่งกลับมา

ประทับที่เรือพระที่นั่งเวสชาติรี ทอดประทับแรมที่หน้าเกาะนั้น
จนเวลา ๑๑ ทุ่มเศษออกเรือพระที่นั่งแล่นลงไปตามฝั่งเกาะ
เรือที่มาในคราวเสด็จครั้งนี้เรือเวสชาติรีเป็นเรือพระที่นั่ง ๑ เรือ
นฤเบนทรบุศย์เป็นเรือข้างใน ๑ เรือตามเสด็จคือเรืออาเล็ก-
แซนดีรี ๑ เรือสตู ๑ เรือยอร์ชทุลกระหม่อมพระองค์ใหญ่ ๑
เรือเมตาของพระยาประภา ๑ เรือแรบิคสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ
พระองค์น้อยย เสด็จแต่ไม่ทันเสด็จ

วัน ๓ ฯ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓

เวลาย่ำรุ่งเศษ เรือพระที่นั่งแล่นเลี้ยวเข้าข้างท้ายเกาะ
ไปจอดที่หลังเกาะ แลเห็นฝั่งเป็นท้องคุ้งงูงามดี คลื่นลมสงบ
เรียบที่เดียว เวลาเช้า ๒ โมงเศษเสด็จลงเรือพระที่นั่งโบต ๔
กรรเชียง ผู้ที่ตามเสด็จในเรือพระที่นั่งเหมือนวันก่อน ตีกรรเชียง
ไปข้างท้ายเกาะแล้วพอเรือพวกทหารเวสชาติรีกลับมาบอกว่าบ้าน
ข้างท้ายเกาะไม่มีที่เสด็จกลับมาจอดเทียบที่เรือจีนขายปลาทอด
พระเนตรให้พระองค์เจ้าสายชื้อปลากะเบน แล้วเสด็จมาประทับ
เทียบเรือพระที่นั่งเวสชาติรี เจ้านายกับทหารมหาดเล็กลงเรือกลไฟ
เล็กซึ่งแขวนเรือเวสชาติรีไปนั้น จูงเรือพระที่นั่งแล่นไปตามฝั่งจอด
ที่เรือนคนซึ่งปลูกอยู่ริมท่าหน้า ทรงไต่ถามถึงบ้านเรือนต่างๆ แล้ว
เสด็จประทับพักตามชายหาดครุหนึ่ง เสด็จลงเรือพระที่นั่งโบต
เรือกลไฟจูงมาประทับเรือพระที่นั่งเวสชาติรี เวลาบ่าย ๒ โมง
ออกเรือพระที่นั่งแล่นออกทางท้ายเกาะทางเก่านั้น เดินมาทาง
หน้าออกกลับขึ้นมาแล้วเทียบริมฝั่งมาเวลาบ่าย ๔ โมงพบเรือ
แรบิคซึ่งสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ พระองค์น้อยย เสด็จมานั้นทัน
ที่เหนือเกาะกงแล้ว แล่นมาอีกหน่อยหนึ่ง พบเรือกลไฟของ
พระยามนตรีซึ่งมีสเตอร์ฮาลบาสเตอร์ไปนั้นแล่นตามมา เวลา
บ่าย ๕ โมงเศษแลเห็นเรือสุริยมณฑลซึ่งสมเด็จพระเจ้าพระยาบรม-
มหาศรีสุริยวงศ์ไปนั้นจอดอยู่ที่ริมฝั่งเหนือปากน้ำเมืองปัจจันตคีรี-
เขตต์ จึงแวะเรือพระที่นั่งเข้าไปจอดที่อ่าวนั้น สมเด็จพระเจ้าพระยา
ท่านลงเรือโบตมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทที่เรือพระที่นั่งเวสชาติรี

เผื่ออยู่จนย่ำค่ำเศษกลับไป เรือพระที่นั่งจอดประทับแรมที่นี้เป็นที่
ไม่มีอะไรบัง เวลากลางคืนมีคลื่นบ้าง วันนี้เมื่อมาจากเกาะกงเรือ
สติมลอนซ์ชักขึ้นแขวนบน เรือเวสตราไม่ทันให้เรือสองสตรูซิก
มาๆ ไม่ถึงหายไป

วัน ๔ ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุฬศักราช ๑๒๔๓

เวลาเช้าคลื่นสงบดี เวลาเช้า ๓ โมงเศษเสด็จลงเรือ
พระที่นั่งโบทมาประทับเรืออาเลกแซนดร์แล่นไปเข้าปากน้ำเกาะกง
แล่นขึ้นไปตามลำแม่น้ำเวลา ๔ โมงเศษถึงเมืองปัตจันตคีรีเขตต์
เสด็จลงเรือโบทมาขึ้นที่เมืองเสด็จไปทอดพระเนตรที่วัดคงคาราม
หรือเรียกกันว่าวัดเกาะปอด ทอดพระเนตรในอุโบสถแล้วเสด็จมา
ประทับที่การเปรียญ พระสงฆ์ลงมาเฝ้ามีพระสงฆ์ ๒๒ รูป
พระราชทานเงินสำหรับแจกพระในวัดเป็นเงิน ... แล้วโปรดเกล้าฯ
ให้พระสงฆ์ถวายเทศน์มหาชาติ ถิ่นทมมหาพน มัทรี ชูชก มหาราช
พระราชทานเงินกัณฑ์ละ ๒ บาท พระพิไชยชลสินธุ์เจ้าเมืองนำ
ราษฎรมาถวายของต่างๆ พระราชทานเงินแจกให้ตามสมควร
พระองค์เจ้าสายกราบบังคมทูลว่าหนองสำหรับปลูกผีได้เตรียมมา
ด้วย จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระพิไชยชลสินธุ์ป่าวร้องให้ราษฎรมา
ปลูกผีเสีย เพื่อจะให้กันมิให้ราษฎรเป็นอันตรายด้วยผีตาช แล้ว
ยังทรงพระราชดำริเห็นว่า ราษฎรที่ไม่รู้จักคุณของการที่ปลูกผีนี้
จะพากันกลัวเสีย จะไม่มีผู้ใดมาปลูกจะโปรดให้เอาเงินไปแจก
พระราชทานแก่ผู้ที่มาปลูกคนละ ๑ สลึง มีราษฎรมาปลูกเป็น
อันมากจนหนองที่เตรียมไปหมด แล้วเสด็จพระราชดำเนินไป
ทอดพระเนตรภูมิลำเนาบ้านในเมืองนั้นจนถึงเรือนที่อยู่เจ้าเมือง
เสด็จลงเรือพระที่นั่งที่ท่าในบ้านเจ้าเมือง เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ
ออกเรือพระที่นั่งอาเลกแซนดร์แล่นกลับมาจนใกล้เรือพระที่นั่ง
เวสตรา เสด็จลงเรือพระที่นั่งโบทคีกระเชียงกลับมาประทับเรือ
พระที่นั่งเวสตรา เวลาเย็นเจ้าพระยาภาณุวงศ์ซึ่งมาโดยเรือ
อุบลบุรุษถึงวันนี้เดินมากับสมเด็จพระเจ้าพระยาแต่ไปอยู่เสียเกาะช้าง
เพิ่งกลับมาวันนี้มาเฝ้าที่เรือพระที่นั่งครู่หนึ่ง แล้วพระพิไชยชลสินธุ์

กับกรรมการเมืองปัจจันตคีรีเขตต์มาเฝ้าถวายของ พวกญวนที่มาอาศัยอยู่ในเมืองก็มาถวายหลายคน ทรงแจกเงินพระราชทานเจ้าเมือง ๑๐ ตำลึง ปลัดกรรมการ ๓ คนๆ ละ ๕ ตำลึงกับพวกที่มาถวายของนั้นตามสมควร จอดประทับแรมที่นี้อีกคืน ๑ จนเวลา ๘ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งแล่นกลับขึ้นมาเดินเรือพระที่นั่งเสียบริมฝั่ง

วัน ๕ ๗^{๑๐} ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
เวลาเช้าโมงเศษ ถึงเกาะกระตาศจอดทอดสมอเรือพระที่นั่งที่หน้าเกาะค้ำในเกาะหมาก เสด็จลงเรือพระที่นั่งโบทติกระเชียงไปขึ้นประทับทรงเก็บหอยต่างๆ ที่บนเกาะนั้น แล้วมาประทับเสวยที่ได้คั้นสนใน เกาะใหญ่ริมทางถนนทรายที่จะข้ามไปเกาะเล็กนั้น ทรงประพาสอยู่จนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จลงเรือพระที่นั่งโบทกลับมาประทับที่เรือพระที่นั่งเวสาลี เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งแล่นมาตามระยะทางริมฝั่งนั้นเดินทางหน้าเกาะช้างไปจนถึงที่สลักเพ็ชร ก็ขึ้นเรือพระที่นั่งเข้าในอ่าวทอดสมอจอดประทับแรมที่นั่นวัน ๑ วันนี้เรือสองสตรูที่พลัดไปกลับมาถึง

ภาพ ๒๑ เกาะนกงอก เกาะนกใน
ที่ปลายแหลมพลับพลาของเกาะกระตาด

วัน ๒ ฯ^{๑๑} ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
เวลาเช้า ๒ โมงเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งโบริตติกระเชียง
เข้าไปตามอ่าวสลักเพชรเข้าไปในคลองจนถึงบ้านคน เสด็จขึ้นไป
ประทับตรัสไต่ถามกิจสุขทุกข์ต่างๆ ผู้ที่กราบทูลอยู่ที่นั่นชื่อ
นายดีน^{๒๑} เป็นพระญาติกับพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ ประทับ
ตรัสอยู่ครู่หนึ่งเสด็จไปทอดพระเนตรไร่นาเรือกสวนที่ทำอยู่ในที่
นั้น แล้วเสด็จกลับมาประทับที่ริมธารทำขึ้นเสด็จลงทรงน้ำใน
ลำธาร แล้วเสด็จประทับในเรือพระที่นั่ง ทรงแจกเงินพระราชทาน
ชาวบ้านทั้งสิ้นเป็นเงิน ... บาทพลิกแล้ว เสด็จกลับมาตามทางเดิม
ประทับเรือพระที่นั่งเวสาศรี

ภาพ ๒๑ เรือนหลวงสลักเพชรด้านที่ติดกับคลอง
ซึ่งเป็นทางเสด็จฯ ในคราวนี้^{๒๒}

^{๒๑} ต่อมาทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แต่งตั้งเป็น หลวงสลักเพชรพัฒนกิจ

^{๒๒} ภาพนี้ได้รับความริบความอนุเคราะห์จากคุณกมลพรรณ ฮอฟแมน และอาจารย์
เครือรัตน์ แก้ววิเชียร

ภาพ ๒๒ ลำธารที่รัชกาลที่ ๕ เสด็จมาสร้างน้ำ
ชาวบ้านเรียกว่า “ห้วงเสด็จ”

เวลาเที่ยงเศษแล้ว นายตั้นจึงนำฟองเบ็ดมาถวาย ทรงพระกรุณาด้วยเป็นคนที่รู้กราบเพ็ดกราบทุลคล่องแคล่ว พระราชทานเงินเพิ่มให้อีก ๓ ตำลึงเวลาบ่าย ๒ โมงเศษ ออกเรือพระที่นั่งแล่นลงไปทางท้ายเกาะอ้อมมาเข้าหลังเกาะ ถึงปากคลองที่จะเข้าไปที่น้ำตก หยุดเรือพระที่นั่งเวสาศรี เวลา บ่าย ๓ โมงเศษเสด็จลงเรือพระที่นั่งโบตติกระเชียงเข้าไปใน ลำคลอง แต่คลองนี้ต้องติดดินเรือกะทบศิลาทุกเที่ยวจนถึงทาง ทำขึ้น พระยาตราคจัดทำเป็นสะพานและถางทางไว้ดีกว่าคราว ก่อนๆ เสด็จขึ้นทรงพระราชดำเนินไปตามทางจนถึงที่น้ำตก เสด็จขึ้นไปจนถึงที่น้ำตกชั้นบน ผลิตพระภูษาสร้างน้ำในลำธารที่ น้ำตกลงมานั้นแล้ว เสด็จกลับลงมาสร้างที่ชั้นล่าง จนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จกลับมาประทับเรือพระที่นั่งเวสาศรี เวลาห้าค่ำ เศษออกเรือพระที่นั่งแล่นมาถึงเหนือเกาะทอดสมอเรือพระที่นั่ง

รับน้ำมาขึ้นเรือพระที่นั่ง พระยาตราคมาเฝ้า ทรงไต่ถามถึง
ระยะทางที่จะไปเมืองตราดต่างๆ หลวงชลยุทธโยธินทร์ มิสเตอร์
อาลบาดเตอร์เฝ้าอยู่ด้วย เวลา ๗ ทุ่มเศษออกเรือพระที่นั่ง
แล่นกลับเดินทางไปตามระยะทาง เวลา ๑๑ ทุ่มเศษถึงปากน้ำ
เมืองตราด ออกเรือพระที่นั่งที่นอกปากน้ำนั้น

ในวันรุ่งขึ้นคือวันเสาร์ ขึ้น ๑๒ ค่ำ มีพระราชประสงค์เสด็จพระราชดำเนิน
ประพาสตัวเมืองตราดซึ่งนับเป็นครั้งแรกในรัชกาลที่พระองค์เสด็จพระราชดำเนิน
ขึ้นประทับ ณ ตัวเมืองตราด

วัน ๗ ฯ^{๑๒} ๑ ค่ำ ปีมะเส็ง ตรีศก จุลศักราช ๑๒๔๓
เวลาย่ำรุ่งเศษเสด็จลงทรงเรือพระที่นั่งโบทตีกระเชียงไป
ขึ้นประทับบนเรือสองสตรู ออกเรือพระที่นั่งเข้าในอ่าวเข้าปากน้ำ
เดินไปตามลำแม่น้ำๆ ช้อมคดเคี้ยวมาก ผู้นำร่องบอกว่าจะถึง
๓๒ ช้อม เวลาเช้า ๓ โมงเศษถึงเมืองตราด พระยาพิพิธพิไสย-
สุนทรการเจ้าเมืองนำร่องมาในเรือพระที่นั่ง พวกกรมการจัดแต่ง
ที่รับเสด็จตามสมควรเพราะเป็นการเร็ว เริ่มจะเสด็จเมื่อคืนนี้

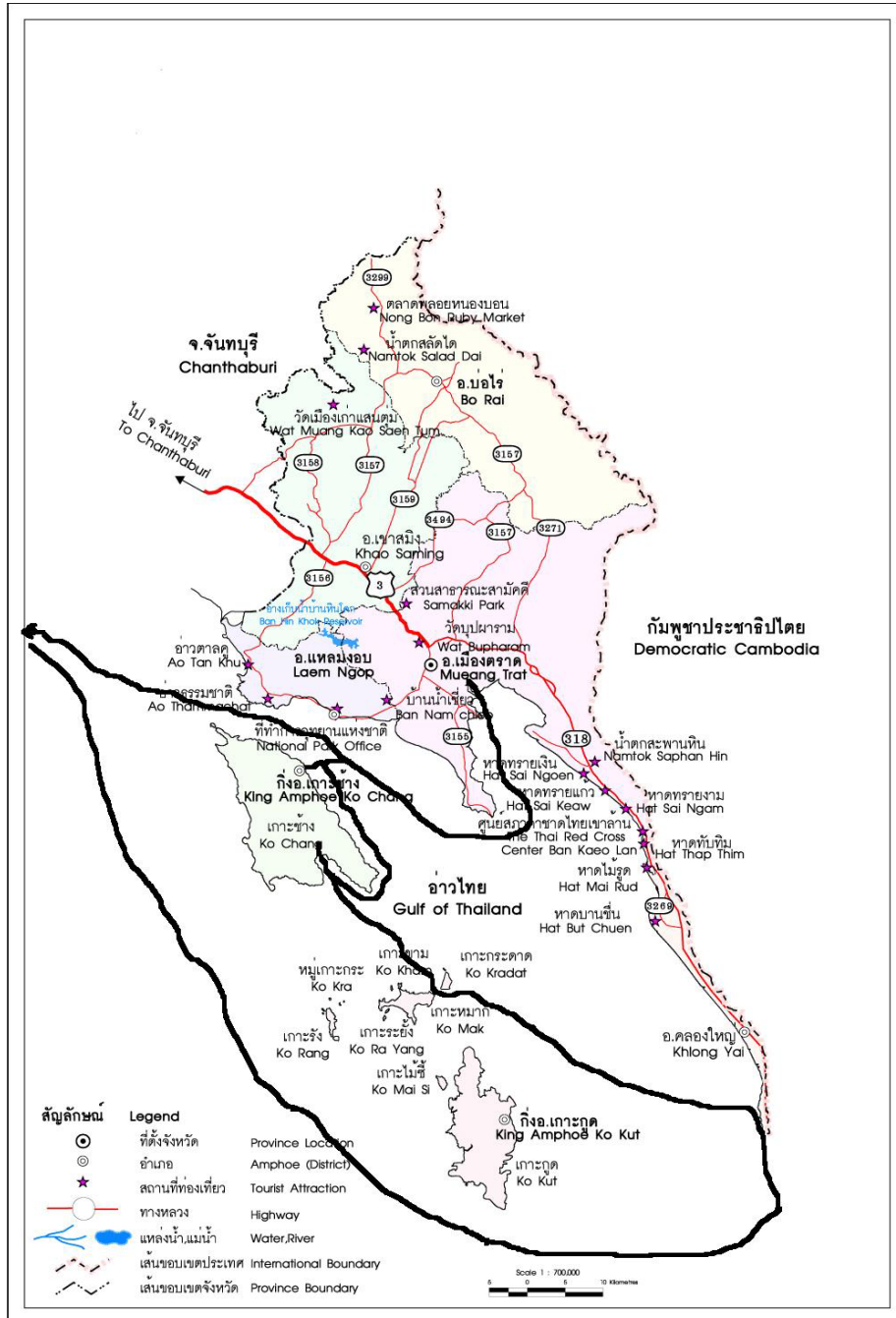
ภาพ ๒๓ คลองบางพระที่มีถึง ๓๒ ช้อม

เสด็จขึ้นจากเรือพระที่นั่งเสด็จไปทอดพระเนตรบ้านเรือน
ต่างๆ และเสด็จไปประพาสตราด ทรงซื้อผ้าพื้นผ้าขาวผ้าลาย
ผ้าเข้ดปากต่างๆ แล้วเสด็จกลับมาตามทางไปประทับทอดพระเนตร
ที่บ้านพระยาตราดแล้วเสด็จกลับมาประทับที่ปราสาทที่สร้างขึ้นไว้ริมท่า
เจ้าเมืองกรมการราษฎรพากันจัดของต่างๆ มาถวาย ทรงแจก
เสื้อผ้าพระราชทานตามธรรมเนียม เวลา ๕ โมงเศษเสด็จกลับลง
ทรงเรือพระที่นั่งสองสตรูแล่นกลับออกมาถึงเรือพระที่นั่งเวสาศรี
เวลาบ่าย ๒ โมงเศษเรือสองสตรูเทียบกับเรือพระที่นั่งเวสาศรี
เสด็จขึ้นบนเรือพระที่นั่ง แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระ-
ราชทานผ้าพื้นสีเขียวแก่ กับผ้าขาวม้าลายแก่พระบรมวงศานุวงศ์
ข้าราชการบรรดาซึ่งตามเสด็จพระราชดำเนินนั้นทั่วกันแล้ว เวลา
บ่าย ๕ โมงเศษออกเรือพระที่นั่งแล่นกลับขึ้นมาตามระยะทาง
ริมฝั่ง

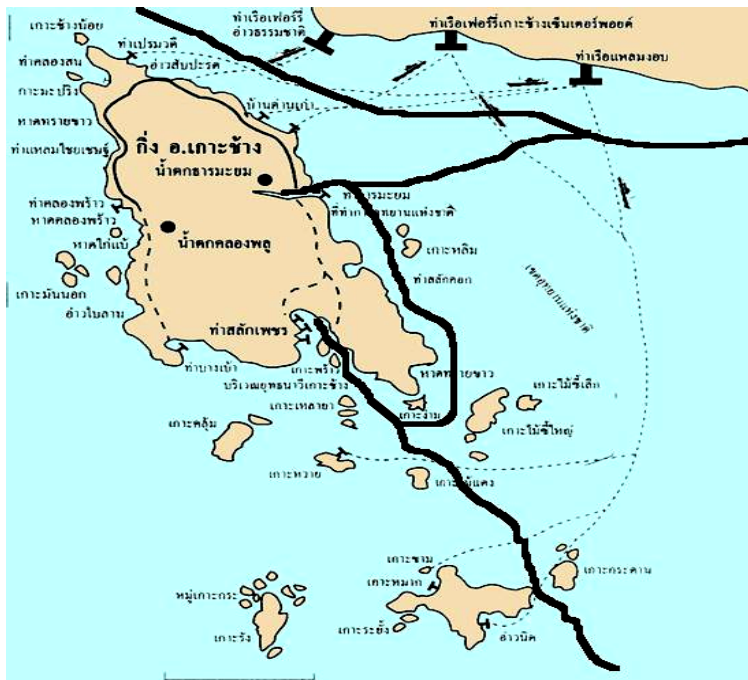
อนึ่ง คันสนที่บ้านพระยาตราดปลูกไว้ว่าเอามาแต่เกาะกง
โปรดว่างามดี ทรงสั่งให้เจ้าพระยาภาณุวงศ์ไปจัดเข้าไปปลูกที่
กรุงเทพฯ คัวย.....

ง. แผนที่การเสด็จฯ

เส้นทางเสด็จฯ ครั้งที่ ๔ โดยภาพรวม

เส้นทางเสด็จฯ เฉพาะที่เกาะช้าง

เส้นทางเสด็จฯ ในตัวเมืองตราด

ครั้งที่ ๕ พ.ศ. ๒๕๒๕^{๒๓}

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งที่ ๕ นี้ เสด็จขณะทรงพระชนมายุ ๒๙ พรรษา เป็นปีที่ ๑๔ ในรัชกาลนี้ ครั้นเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนครเมื่อวันที่ ๑๗ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๒๕ โดยเรือพระที่นั่งเวสชาติร์ เสด็จถึงเมืองตราดวันพฤหัสบดี แรม ๑๑ ค่ำ เดือนอ้าย เสด็จประทับอยู่ ณ เขตเมืองตราด เป็นเวลา ๓ ราตรี เสด็จกลับถึงพระนคร ๓๑ ธันวาคม พ.ศ.๒๕๒๕

ข. คณะผู้เสด็จฯ

ไม่ปรากฏชัดได้ความเพียงว่ามีข้าราชการฝ่ายในตามเสด็จด้วย ซึ่งคงเป็นเพราะเจ้านายฝ่ายในเสด็จด้วยนั่นเอง

ค. สถานที่เสด็จฯ

การเสด็จพระราชดำเนินเมืองตราดในคราวนี้รายละเอียดปรากฏความในพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ในปีมะเมีย พ.ศ.๒๕๒๕ กับปีมะแม พ.ศ.๒๕๒๖ และปีวอก พ.ศ.๒๕๒๗ ความว่า^{๒๔}

---

^{๒๓} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก. (พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวดำรัสสั่งให้พิมพ์พระราชทานในงานทรงบำเพ็ญพระราชกุศลสัปตมวาร พระศพสมเด็จพระปิตุจฉาเจ้า สุขุมาลย์มารศรี พระอัครราชเทวี พ.ศ.๒๕๗๐), หน้า ๑- ๔.

^{๒๔} เนื่องจากเนื้อความในพระราชหัตถเลขาทั้ง ๓ องค์มีเนื้อความตรงกันผู้วิจัยจึงคัดมาเพียงฉบับเดียวเท่านั้น

ถึงคุณสุวรรณศรีวิวัฒน์

ด้วยเรือภริมายี่เรือจรถือหนังสือของเธอแจ้งราชการแลบอกอาการสมเด็จพระยามายังพระยาประกากรวงศ์ พระยาประกากรวงศ์ได้นำมาแจ้งให้ฉันทราบแล้วระยะทางซึ่งฉันออกมาครั้งนี้วันแรกนอกปากน้ำ วัน ๒๙^{๑๑} ค่ำ นอนหลับที่บึงจะลงไปต่อไปอีกลมจัดนักในวัน ๓๐^{๑๑} ค่ำถึงถนนที่แหลมสารภีคืนหนึ่ง วัน ๔^{๑๑} ค่ำ ไปจอดที่แหลมสิงห์ปากน้ำเมืองจันทร์ขึ้นไปเที่ยวที่เมืองเก่าแล้วกลับมาอนที่นั่น วัน ๕^{๑๑} ค่ำลมฝั่งยังจัดจึงได้หัดออกไปทางเกาะช้างนำนออกจอดอนที่ปากคลองพร้าวคืนหนึ่ง วัน ๖^{๑๑} ค่ำ มาอนอ่าวสลักเพชรวันนี้ลมค่อยสงบจึงลงไปจอดที่เกาะหมากนำนออกไวใจว่าพรั่งนี้ลมเห็นจะสนิททีเดียวจึงจะไปจอดที่เกาะกระตาศต่อไปนั้นจะกำหนดเปนแน่ว่าจะไปอยู่แห่งใดๆต่อไปก็ไม่ได้ด้วยไปมาตามสบายแต่คงจะกลับเข้ากรุงเทพฯในวัน ๑๗^{๑๑} ค่ำตามกำหนดตัวฉันแต่เจ้านายข้าราชการทั้งฝ่ายในบันดาที่มามีความสุขสบายทั้งสิ้นหนึ่งหนังสือครั้งนี้ฉันไม่ได้มีมาถึงท่านกรมท่าเพราะเข้าใจว่าบางที่ท่านกรมท่าจะออกจากกรุงเทพฯ มาเสียแล้วถ้ายังอยู่ขอให้เธอแจ้งความว่าหนังสือที่มีมาถึงสวัสดิปะวัติลงวัน ๒๙^{๑๑} ค่ำนั้นได้รับในวัน ๔^{๑๑} ค่ำแต่เรือรบฝรั่งเศสมาจนถึงวันนี้ยังไม่ได้พบบางที่จะคลาดวันไปเพราะฉันหลบลมมาอยู่เสียน่านอกดั่งเช่นที่ฉันเล่ามาข้างคั่นนั้น

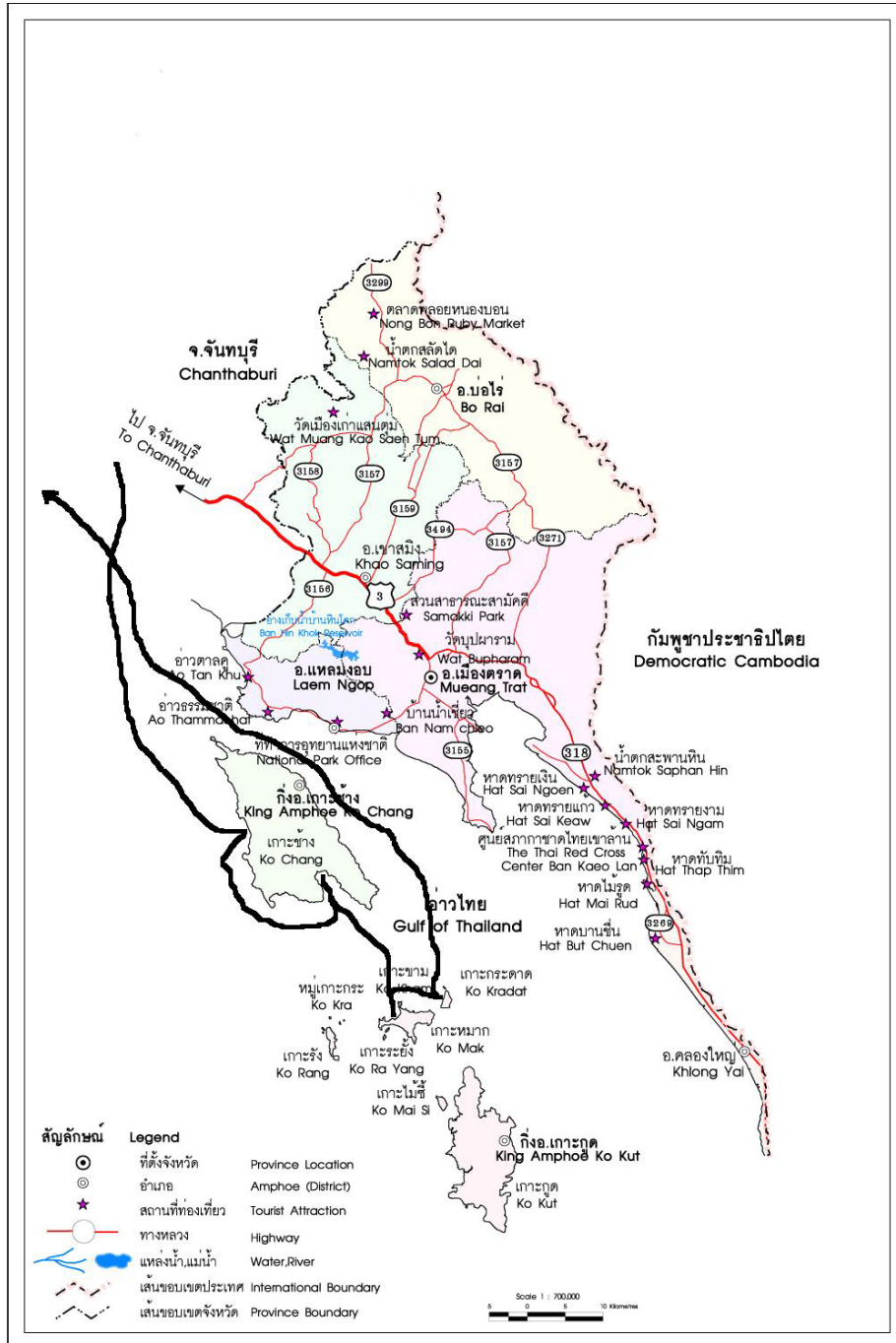
หนังสือเขียนที่เรือเวสตราีนำเกาะหมาก

วันที่ ๗^{๑๑} ค่ำปีมะเมียจัตวาศก ^{๑๕} ศักราช ๑๒๔๔

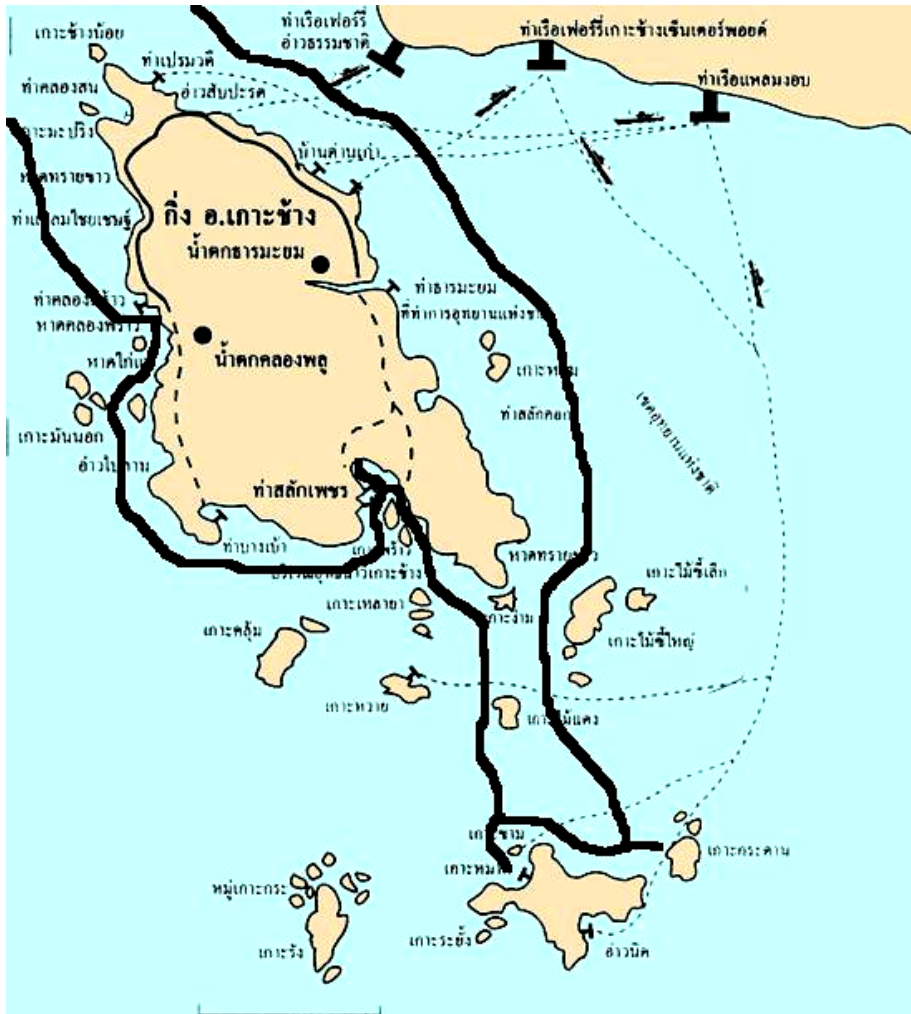
สยามมินทร์

ง. แผนที่การเสด็จฯ

เส้นทางเสด็จฯ โดยภาพรวม

เส้นทางเสด็จฯ เฉพาะเกาะช้าง

ครั้งที่ ๖ พ.ศ. ๒๕๖๖^{๒๕}

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

ในการเสด็จพระราชดำเนินครั้งที่ ๖ นี้ เสด็จขณะทรงพระชนมายุ ๓๐ พรรษา เป็นปีที่ ๑๕ ในรัชกาลนี้ ครั้นเสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนครเมื่อ วันพุธ แรม ๑๒ ค่ำ เดือนอ้าย ราวเดือนธันวาคม พ.ศ. ๒๕๖๖ เสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองตราดวันอาทิตย์ ขึ้น ๒ ค่ำ เดือนยี่ ราวเดือนมกราคม เสด็จประทับ อยู่ ณ เขตเมืองตราด เป็นเวลา ๓ ราตรี วันรุ่งขึ้นจึงเสด็จพระราชดำเนินกลับ กรุงเทพมหานคร อนึ่ง การเสด็จพระราชดำเนินในคราวนี้ ทรงมีพระราชประสงค์ เพื่อพักพระราชภารกิจและทรงพระสำราญ เพื่อให้ทรงหายจากพระอาการประชวร

ข. คณะผู้ตามเสด็จฯ

คณะผู้ตามเสด็จฯ ในครั้งนี้ ปรากฏพระนามเพียง

๑. สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ
๒. สมเด็จพระนางเจ้าสว่างวัฒนา พระบรมราชินี
๓. พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าสายสนิทองคำ
๔. ข้าราชการฝ่ายใน

ค. สถานที่เสด็จฯ

การเสด็จพระราชดำเนินครั้งที่ ๖ นี้ รายละเอียดปรากฏความในพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ในปีมะเมีย พ.ศ. ๒๕๖๕ กับปีมะแม พ.ศ. ๒๕๖๖ และปีวอก พ.ศ. ๒๕๖๗ ดังใจความว่า^{๒๖}

^{๒๕} เรื่องเดิม, หน้า ๕ - ๗.

^{๒๖} เนื่องจากเนื้อความในพระราชหัตถเลขาทั้ง ๓ องค์ในหนังสือมีใจความกัน ผู้วิจัย จึงคัดมาเพียงฉบับเดียวเท่านั้น

ถึงกรมหมื่นภูธรเรศธำรงศักดิ์

ด้วยได้รับหนังสือของเธอในวัน ๑๙^{๒๒} คำปี่มะแม
เบญจศก ๑๖ ทราบความแล้วฉันมาคราวนี้วันแรกๆดูขึ้นบก
เค็รเห็นแรงน้อยไปแต่ครั้นอยู่หลายวันค่อยมีแรงแลอาการสบาย
เกือบปกติดีที่เดียวระยะทางที่มาพักแห่งใดได้จดหมายสอดมา
ด้วยแล้ววันกลับนั้นจะเข้าปากน้ำในวัน ๑๙^{๒๒} คำเวลา ๒ โมง
เข้าคงจะถึงกรุงเทพฯราวบ่ายโมงหนึ่งราชการไปถึงจึงจะพูด
หนังสือเขียนที่เรือเวสตราจอกที่คู้งยามัน

วัน ๔๙^{๒๒} คำปี่มะแมเบญจศกศักราช ๑๒๔๕
สยามินทร์

อนึ่ง ในเนื้อความของพระราชหัตถเลขาข้างต้น ได้ถึงพระราชหัตถเลขา
พระราชทานระยะทางที่สอดมาพร้อมกับพระราชหัตถเลขาข้างต้นนั้น ใน
พระราชหัตถเลขาพระราชทานระยะทาง มีใจความดังนี้

ระยะทางเสด็จพระราชดำเนินประพาศทะเล^{๒๓}

วัน ๑๙^{๒๒} คำ

เวลาย่ำรุ่งออกเรือพระที่นั่งจากปากน้ำเวน ๒ โมง
เข้าถึงเกาะช้างน้ำใน เสดจขึ้นที่น้ำตกคลองมะยม เสดจกลับบ่าย
๒ โมงเสด็จออกเรือพระที่นั่งมาถึงสลักเพชร เวลาค่ำประทับแรม
ที่สลักเพชร

---

^{๒๓} หอจดหมายเหตุแห่งชาติ. ม.ร.๕-ร.๖ รล-พล/๒. ระยะทางเสด็จพระราชดำเนิน
ประพาศทะเล. จ.ศ. ๑๒๔๕

วัน ๒^๓๒ ค่ำ

เวลาเช้า ๔ โมงเสด็จขึ้นบ้านสลักเพชร เสด็จกลับบ่าย ๓ โมงเสด็จออกเรือพระที่นั่งจากสลักเพชรมาถึงเกาะหมากเวลาค่ำ ประทับแรมที่น้ำเกาะหมากเกาะด้านนอก

วัน ๓^๓๒ ค่ำ

เวลาย่ำรุ่งถอยเรือพระที่นั่งไปจอดที่ท้ายเกาะหมากบ่อ กับเกาะกระตาศ เวลาบ่ายเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเกาะกระตาศ แล้วเสด็จกลับมาประทับแรมที่นั่น

อย่างไรก็ตาม ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรง อรรถาธิบายการเสด็จพระราชดำเนินคราวนี้อีกครั้งอย่างละเอียดพิสดารขึ้น ดังปรากฏ ในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันภาค ๑๖ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระ- จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังความตอนหนึ่งว่า

วัน ๑^๓๒ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก จุศักราช ๑๒๔๕

เวลาเช้า ๒ โมงถึงเกาะช้าง หยุดเรือพระที่นั่งที่เกาะ ด้านในตรงคลองมะยม เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จพร้อมด้วย สมเด็จพระนางเจ้าพระนางเธอทรงเรือพระที่นั่งโบต ๑๒ กรรเชียงไปเข้าคลองมะยม เข้าไปตามลำคลองน้อยหนึ่งถึงท่า ซึ่งเคยเสด็จขึ้น เสด็จทรงพระราชดำเนินขึ้นไปตามลำธาร ครั้นถึงธารน้ำตก กรมการทำสะพานข้ามไปตามลำธารหลายแห่ง ครั้นถึงชวากซึ่งเป็นอ่างใหญ่ ที่เคยประทับ เสด็จประทับที่นั่น ครู่หนึ่งแล้วเสด็จขึ้นไปตามเขาข้างทางน้ำตกซึ่งสูงขึ้นไปอีกหนึ่ง ตัวยังไม่ได้เสด็จขึ้นเลย คราวนี้พระชดยุทให้ทหารขึ้นมาหาทาง ทำทางไว้พอเสด็จได้ แต่สมเด็จพระนางและพระนางทั้งเจ้าจอม ช้างในทั้งนั้น ไม่ได้ขึ้น หยุดอยู่ข้างล่าง เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไป ถึงอ่างแห่งหนึ่ง ประทับสรงน้ำ แล้วเสด็จต่อขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ประทับอยู่จนเวลาบ่าย ๒ โมงเศษเสด็จกลับลงเรือโบต เสด็จกลับ เรือพระที่นั่งเวสาศรี เวลาบ่าย ๓ โมงออกเรือพระที่นั่งเวสาศรี

เดินทางไป เวลาบ่าย ๕ โมงเศษถึงบ้านสลักเพชร ทอดเรือพระที่นั่ง
ที่นั่น

ภาพ ๒๔ อ่างน้ำตกธารมะยมชั้น ๑

วัน ๒๙^๓๒ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก จุฬศักราช ๑๒๔๕
เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จทรงเรือพระที่นั่งโบต ๑๒
กรรเชียง พร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้าและข้างในออกเรือ
พระที่นั่งไปผูกเรือสตงเรือพระที่นั่งและเรือเจ้านายจึงเข้าไป
ตามลำคลอง เรือสตงใหม่จึงเรือข้างในที่มาเรืออรรคราช แล่นเข้าไป
ไปตามทางแคบเพราะเป็นลำธาร เรือสตงติดตีนปล่อยเรือพระที่นั่ง
แล้วเรือไฟเล็กพระยาประภาดากเข้าไปตามลำธารสลักเพชร แต่
เรือข้างในที่มาแต่เรืออรรคราชนั้นติดกรรเชียงเข้าไป ครั้นถึงท่า
บ้านสลักเพชรเสด็จขึ้น หนึ่งหลวงสลักเพชรพัฒนกิจได้มานำ
เสด็จตั้งแต่เรือพระที่นั่งเวสาลี หลวงสลักเพชรได้ลงเรือเจ้านาย
ซึ่งเป็นเรือนำเสด็จพระราชดำเนิน แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปที่
บ้านหลวงสลักเพชร ไม้กรรยาหลวงสลักเพชรและบุตรคอยเฝ้า
อยู่ที่นั่นถวายของต่างๆ แล้วเสด็จไปประทับที่สนามทุ่งสลักเพชร
บางคนเรียกห้วยตังเม เพราะห้วยอยู่ ริมนั้น เสด็จประทับครู่หนึ่ง
แล้วเสด็จไปตามทางริมธารทางนี้หลวงสลักเพชรทำไว้รับเสด็จ

ภาพ ๒๕ เรือนหลวงสลักเพชรพัฒนกิจในปัจจุบัน

เสด็จไปประทับห้วยดินเหนียวซึ่งหลวงสลักเพชรทำที่
ประทับไว้รับเสด็จ เสด็จประทับที่นั่น ราษฎรชายหญิง จีนญวน
ไทยประมาณ ๕๐ กว่าเอาของต่าง ๆ มาถวาย ลี้ควี่มีเต่ากระ
เป็นต้น ของอื่น ๆ คือ แฝกหอม เนื้อไม้ ว่านอิงคำ มัน พัก
เบี้ยต่าง ๆ ไม้ต่าง ๆ เป็นต้น พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
พระราชทานเงินรางวัลราษฎรชายหญิงที่ถวายของคนละ ๑๐,
๘, ๕, ๔, ๓, บาทบ้างตามมากและน้อย บางที่พระราชทานถึง
๔, ๕ คำลึง แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับที่ทุ่งริมห้วย
ตั้งเม โปรดให้ทหารหน้าถ่ายรูปลหลวงสลักเพชรพัฒนกิจ แล้ว
พระชลยุทธเอาเต็นต์เล็กมาปลูกถวายเสด็จประทับในนั้น โปรดให้
เจ้านายและทหารและมหาดเล็กเข้าไปนั่งริมเต็นต์ โปรดให้ถ่ายอีก
แผ่นหนึ่ง แต่สมเด็จพระนางเจ้าและข้างในยังเล่นอยู่ที่ห้วยดินเหนียว
แล้วเสด็จมาต่อภายหลังมาอยู่ที่เสด็จประทับนั้นด้วย พระบาท-
สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระราชทานเสื้อสักหลาด ๑ เงิน ๑๐ แก้ว
หลวงสลักเพชร แล้วพระราชทานเสื้อสักหลาด ๑ เงิน ๖ แก้วใฝ่
ภรรยาญวนที่นำทาง ๒ คน พระราชทานเสื้อสักหลาดคนละตัว
ญวนนี้ถวายของด้วย พระราชทานเงินอีกคนละ ๔, ๓ คำลึง
คนทำงานทางป่าหลวงสลักเพชร ๑๐ คน พระราชทานเงิน
คนละ ๔ บาท แล้วเสด็จกลับทรงเรือพระที่นั่งโบด ๑๒ กรรเชียง

ตีกลับออกมา เวลาบ่าย ๓ โมงครึ่งถึงเรือพระที่นั่งเวสชาติรี เวลา
บ่าย ๔ โมงเกือบ ๕ โมงออกเรือพระที่นั่งจากสลักเพชรไปเวลา
ย่ำค่ำแล้วถึงเกาะหมาก หยุดเรือพระที่นั่งด้านหน้าเกาะหมาก

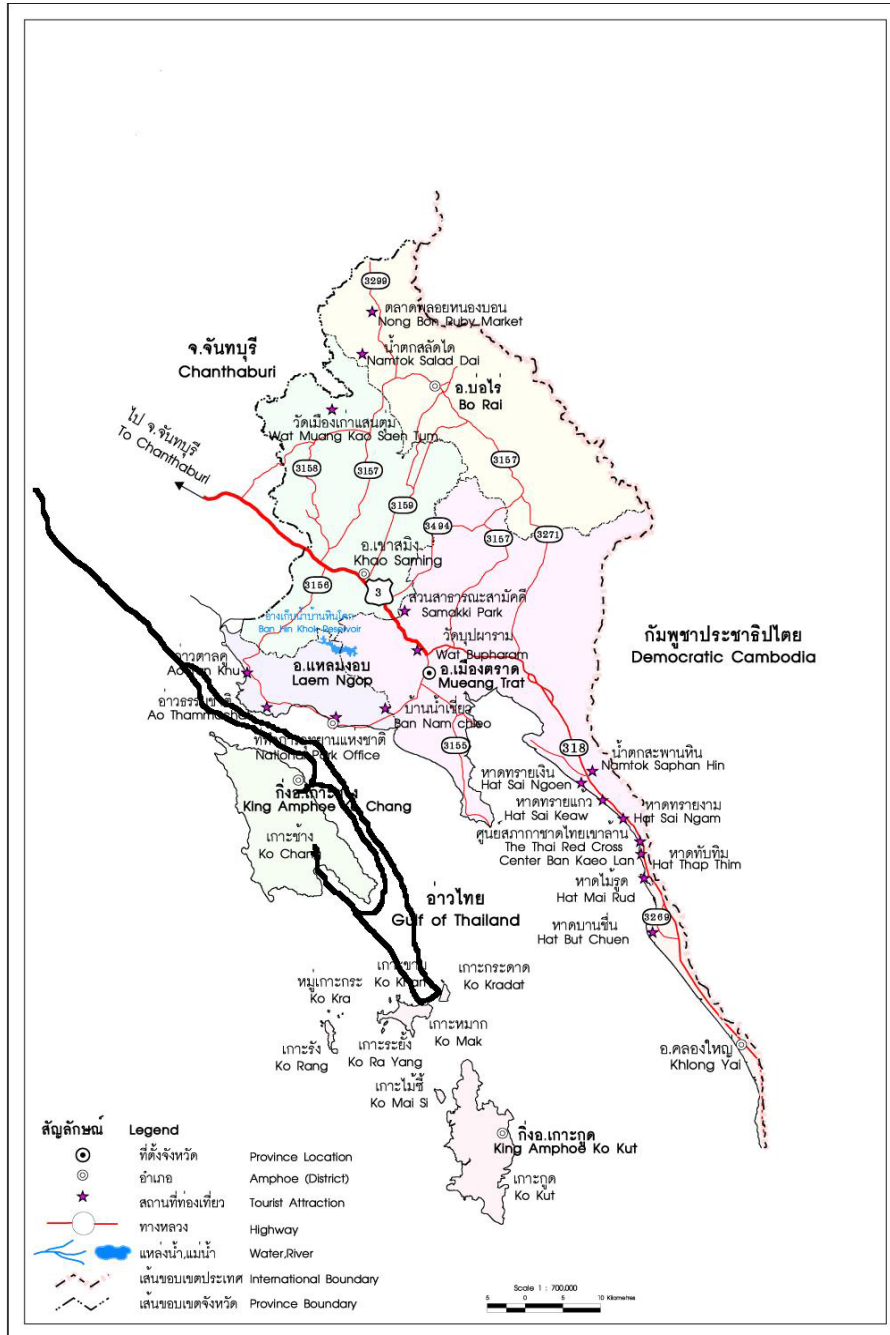
ภาพ ๒๖ เสื้อสักหลาดพระราชทานของหลวงสลักเพชรพัฒนกิจ
ปัจจุบันเหลือเพียงกระดุมเสื้อเท่านั้น (ซ้าย)

วัน ๓ ฯ ๒ ค่ำ ปีมะแมเบญจศก จุฬศักราช ๑๒๔๕
วันนี้เวลาเช้า เรือพระที่นั่งแล่นมาจากเกาะหมากแต่
เวลาคืนนี้ เวลาตี ๑๑ เข้าจอดเกาะหมากด้านใต้ เวลาเช้าไม่
เสด็จขึ้น เวลาเที่ยงพระองค์ส่ายให้ทหารเรือพระที่นั่งเวสชาติรีและ
เรือสตงูขึ้นไปไถ่บนเกาะหมาก เกาะกระตาด จนเวลาบ่าย
ไม่ได้เนื้อ ด้วยราษฎรมาไล่เลียมแต่ราษฎรคนหนึ่งกับเพื่อนอีก
คนหนึ่งเขามีสุนัขไล่เนื้อตัว ๑ กำดั่งมีท้องจะเอามาถวาย
พระองค์ส่ายให้เรือมารับมาถวายที่เรือพระที่นั่งพระราชทานเงิน
คนที่เอามาถวายคนละ ๖ บาท

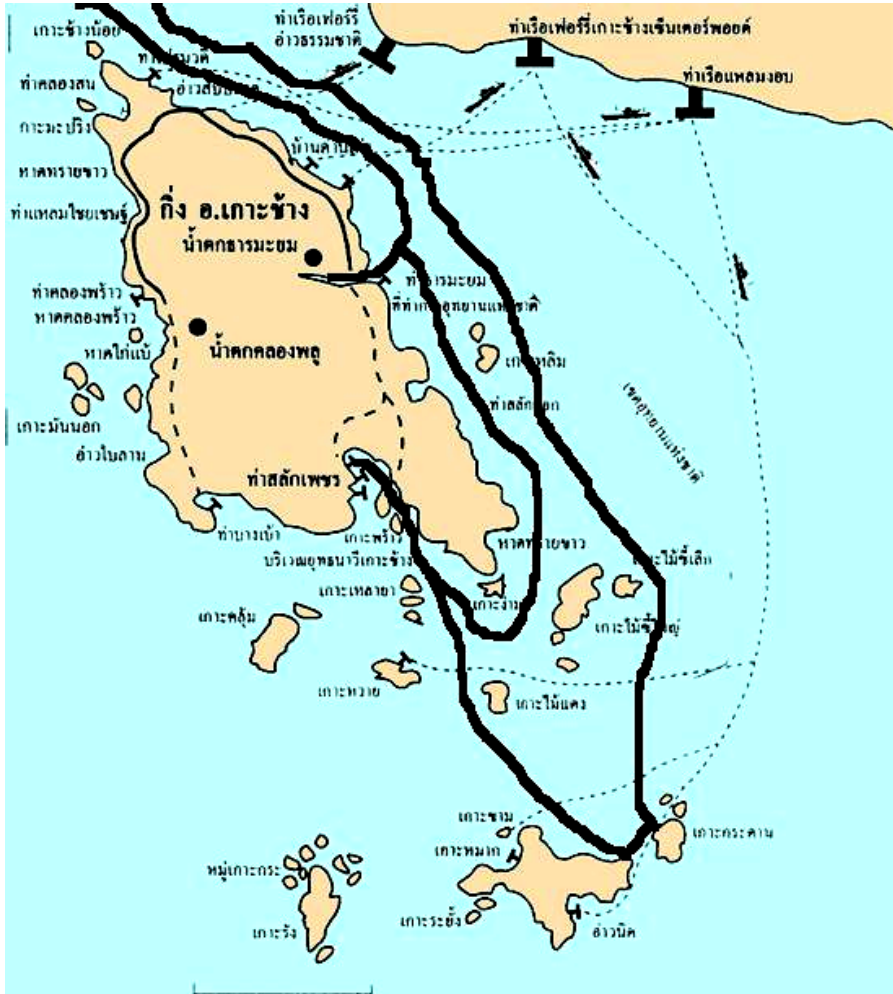
เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ เสด็จพร้อมด้วยสมเด็จพระนางเจ้า-
พระนางเธอและข้างใน เสด็จทรงเรือพระที่นั่งโบต ๑๒ กรรเชียง
เรือสตมอดอนหลวงจักรยานานุกิจารณจุ่งเสด็จไปขึ้นเกาะกระตาด
เสด็จประพาสตามถนนหาดและเกาะเล็กซึ่งติดต่อกันนั้นจนเวลาค่ำ
เสด็จกลับเรือพระที่นั่ง วันนี้แรมที่นี้เวลาตี ๑๑ ออกเรือพระที่นั่ง

ง. แผนที่การเสด็จฯ

เส้นทางการเสด็จฯ โดยภาพรวม

เส้นทางเสด็จฯ เฉพาะเกาะช้าง

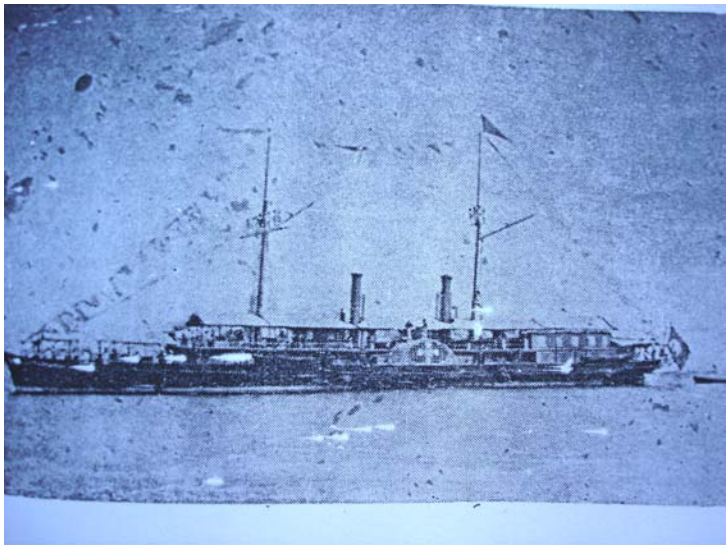

ครั้งที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๒๗^{๒๘}

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระชนมายุ ๓๑ พรรษา ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสเมืองตราดเป็นครั้งที่ ๗ นี้ เป็นปีที่ ๑๖ ในรัชกาลนี้ ในครั้งนี้ได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนครเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๙ ค่ำ เดือน ๓ ราวเดือนกุมภาพันธ์ พ.ศ.๒๔๒๗ เสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองตราดวันอาทิตย์ แรม ๒ ค่ำ เดือน ๓ ราวเดือนกุมภาพันธ์ เสด็จประทับอยู่ ณ เขตเมืองตราด เป็นเวลา ๔ ราตรี วันรุ่งขึ้นจึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองจันทบุรี และกลับกรุงเทพมหานคร

หนึ่งการเสด็จพระราชดำเนินในคราวนี้เสด็จประทับเรือพระที่นั่งเวสชาติรมีเรือตามเสด็จในคราวนี้คือ เรืออรรคราชวรเดช เรือนฤเบนทร์บุรี เรือสุริยมณฑล เรือมูรธาภิเศก เรือสปรตแมน เรือแรบปิต เรือเหรา

ภาพ ๒๗ เรืออรรคราชวรเดช

---

^{๒๘} เรืองเคิม, หน้า ๙ - ๑๗.

ข. คณะผู้ติดตามเสด็จฯ

ในเอกสารและพระราชหัตถเลขาไม่ปรากฏชัด ปรากฏเพียงว่ามีเจ้านายและขุนนางชั้นผู้ใหญ่เสด็จด้วยเท่านั้น

ค. ระยะเวลาทางเสด็จฯ

ก่อนการเสด็จพระราชดำเนินในคราวนี้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้รับสั่งถึงกำหนดการไปในครั้งนี้แก่สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบำราบปรปักษ์ ตั้งความในพระราชหัตถเลขา^{๒๙}

(ฉบับที่ ๗๓๑)

ร . ที่ ๖๗๓

๔๖

ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระ
บำราบปรปักษ์

ด้วยเบียดหัวคเจ้านายและมหาดเล็กยังไม่ได้แจก หม่อมฉัน
จะไปทะเลเสียวันขึ้นเจดคำ จะค้างไปจนเดือนสี่เข้าเกินไป ให้แจก
เสียในวันขึ้น ๔ คำ ๕ คำ สองวัน ให้เป็นการแล้วเสร็จไป

ทูลมา ณ วัน ๔ ฯ ๒๔ ๒ คำ ปิวอกฉศก

ศักราช ๑๗ ๑๒๔๖

(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

---

^{๒๙} ณีสุจุฑา สุทธิสงคราม. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา
บำราบปรปักษ์ : ภาคปลาย-พระราชหัตถเลขา และคำอธิบาย เล่ม ๗. (พระนคร: องค์การ
ของคุรุสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๘๔-๘๕.

ต่อมาเมื่อจะทรงพระราชดำเนินนั้น ก็ทรงสั่งการจัดการความเรียบร้อยใน
พระนคร และโปรดฯ ให้มีพระบรมราชโองการว่า^{๓๐}

.....มีพระบรมราชโองการโปรดเกล้าฯ ตั้งว่าจะเสด็จ
พระราชดำเนินประพาศตรวจตราการในฝั่งทะเลตะวันออกครั้งนี้
กำหนดประมาณ ๒๔ - ๒๕ วัน จึงจะเสด็จพระราชดำเนิน
กลับกรุงเทพมหานคร ราชการทั้งปวงทั้งมอบให้แก่สมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระบำราบปรปักษ์
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้าจุฑาธุชธราดิลก กรมหลวง
จักรพรรดิพงษ์ ท่านเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ ที่สมุหพระ
กะลาโหม เมื่อมีราชการอันใดมาให้ปรึกษาพร้อมด้วยพระบรม
วงษานุวงษแลท่านเสนาบดี คือกรมหมื่นภูเรศธำรงศักดิ์
กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม เจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดี
เจ้าพระยาพลเทพ เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงศักดิ์ เจ้าพระยา
ศรีพิพัฒน์แลขุนนางผู้ใหญ่บังคับราชการทั้งปวงให้สำเร็จเด็ดขาด
การควรจะให้ตลอดไปได้โดยเร็วฉันทใด ก็ให้ปรึกษาพร้อมกัน
บังคับไป อย่าต้องให้รอคอยเสด็จกลับก่อนให้เสียราชการเลย
การทั้งปวงซึ่งเป็นพนักงานตามหน้าที่ตามกรม ก็ให้เสนาบดีแล
อธิบดีในกรมนั้นๆ บังคับบัญชาการไปตามกรมแห่งตนแห่งตน
ตลอดจนโรงศาลชำระความทั้งปวง อย่าให้หยุดยั้งรั้งรอว่าเปน
เวลาเสด็จไม่อยู่ให้ทำการเสมออยู่เหมือนแต่ก่อน ขอทูลสมเด็จพระ
พระเจ้าบรมวงศ์เธอด้วยราชการในกรมมหาดไทย ในเวลานี้
ราชการข้างเมืองเขมรแลข้างเมืองเชียงใหม่เป็นการซับซ้อนอยู่
ถ้าเมืองพระตะบองจะมีโทรเลขฤหิวเมืองอื่นๆ มีใบบอกเข้ามา
เป็นการบอกข่าวฤขอคำสั่งบัญชาประการใด ขอให้ทรงบังคับ
ออกไปโดยทันที ตามเลขาธิการที่เคยบังคับมาแต่ก่อน ถ้าเป็นการ

---

^{๓๐} ณีสุวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยา
บำราบปรปักษ์ : ภาคปลาย-พระราชหัตถเลขา และคำอธิบาย เล่ม ๗. (พระนคร: องค์การคำ
ของคุรุสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๘๔-๘๕.

แปลกประหลาดมาให้มาเป็นการขัดข้องทรงสงสัยประการใด ควรปรึกษาหารือกับเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ เป็นต้น ให้ได้ตอบบังคับออกไปอย่าให้ต้องรออยู่ซ้ำ

อนึ่งขอเตือนคุณสุรวงษ์ด้วยการในกรมพระกระลาโหม นั้น เวลานี้ก็ไม่มีราชการสำคัญอันใดมีแต่ถ้อยความซึ่งเกี่ยวข้องกับคนต่างประเทศ ถ้าการอันใดมีมาขอให้รอบังคับบัญชาไปตามเคย ความซึ่งเกี่ยวข้องกับคนต่างประเทศนั้น ให้ปรึกษากับเจ้าพระยาภาณุวงษ์ควรจะชำระตัดสินฤๅได้ตอบประการใดก็ให้ได้รับทำไปเสีย อย่าให้ต้องรอเสด็จกลับ

ขอกำชับเจ้าพระยาภาณุวงษ์มหาโกษาธิบดีให้ระวังในการที่จะมีหนังสือไปมาโต้ตอบกับคนต่างประเทศ ถ้าเขามีหนังสือมาว่าด้วยถ้อยความการงานอย่างใด ก็ขอให้โต้ตอบไปอย่าให้ค้างช้าอยู่ ขออย่าให้อ้างว่าจะต้องรอต่อเสด็จกลับก่อนเป็นอันขาด เว้นไว้แต่ที่เป็นการแผ่นดินสำคัญ ซึ่งปรึกษาพร้อมกันเห็นว่าควรจะต้องขอร้องจึงค่อยขอผิด ถ้าเป็นการขัดข้องประการใดก็ให้ทูลปรึกษาสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอฯ และปรึกษาเจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ คิดอ่านผ่อนผันโต้ตอบไป เมื่อการเกี่ยวข้องด้วยกรมใดให้ปรึกษาหาฤๅกันกับอธิบดีในกรมนั้นๆ ให้การสำเร็จไปโดยเร็วจงได้

อนึ่งขอทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงษ์เธอฯ แลสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอฯ ด้วยการจ่ายเงินในพระคลัง เงินที่เป็นเงินประจำเดือนขอให้ทรงสั่งจ่ายไปอย่าให้ต้องรอคั่งค้างเป็นที่รอกันว่า ขัดข้องเดือดร้อนต่างๆ แลถ้าจะมีราชการจรอันใด ซึ่งจะต้องจ่ายใช้เงินโดยทันทีไม่ว่าจะมากน้อยเท่าใด ให้ท่านทั้งสองพระองค์นี้มีอำนาจที่จะสั่งจ่ายได้ตลอดไป

ขอเตือนกรมหมื่นภูธรธำรงศักดิ์ ให้ระวังเหตุการณ์ที่จะวิวาทกันต่างๆ ด้วยเวลานี้เป็นเวลาตรุษจีน ถ้ามีเหตุการณ์วิวาทอันใดเกิดขึ้นที่ควรจะต้องจัดการระงับได้โดยกำลังโปสิสแลอำเภอก็ให้คิดระงับ ถ้าจะต้องถึงใช้ทหารก็ให้ปรึกษาแก่ท่านทั้งสามซึ่งเป็นผู้ใหญ่อยู่ในการรักษาพระนคร ฤๅถ้าเป็นการร้อนแต่

องค์ใดองค์หนึ่งเห็นชอบพร้อมกันแล้ว ให้เรียกทหารไประงับเหตุการณ์นั้นได้ตามควรแก่การ

อนึ่งการรักษาพระบรมมหาราชวังนั้น กรมหมื่นประจักษ์ศิลปาคม ประจำอยู่ในพระบรมมหาราชวังมีเหตุการณ์ฯ ใช้เจ้าอินไตให้ดูแลให้ตลอด คนที่เคยทำงานอยู่ในพระบรมมหาราชวังให้เข้าทำงานอยู่ตามเคย แลขอให้สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอฯ ทรงจัดเจ้านายอยู่ประจำรักษาวัง ให้เจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรงและเจ้านชิตขุนนางผู้ใหญ่ เข้าเวรผลัดเปลี่ยนกันมารักษาพระบรมมหาราชวังตามเคย ขอให้ท่านทั้งปวงชดช้องล้อมทราวมไปด้วยเหตุที่เสด็จไม่อยู่ได้

หนังสือมอบอำนาจนี้เขียนเป็นสองฉบับ ถวายสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอไว้ฉบับหนึ่ง ให้เจ้าพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ไว้ฉบับหนึ่ง ขอให้ท่านทั้งสองแจ้งความให้พระบรมวงษานุวงษแลท่านเสนาบดีทราบตามคำสั่งนี้ให้ตลอดไป

ส่วนการเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก โดยเฉพาะเมืองตราด ในครั้งที่ ๗ นั้น มีรายละเอียดปรากฏความในพระราชหัตถเลขา พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อเสด็จประพาสหัวเมืองชายทะเลตะวันออก ในปีออก พ.ศ.๒๔๔๗ ความว่า

ทูลสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอเจ้าฟ้ามหามาลากรมพระบำราบปรปักษ์ถึงท่านกลางถึงคุณสุรวงษ์ไวยวัฒน์ด้วยได้ทูลมาแต่ก่อนว่าจะออกเรือมาจากเสม็ดในวัน ๗๙^๐ คำ นั้นครั้นเวลารุ่งขึ้นเข้าได้ออกเรือจากเสม็ดแล่นลงไปไม่ห่างฝั่งนักพอแลเห็นได้ตลอดถึงศิลาขาวริมอ่าวกพงโสมเป็นระยะทางสามชั่วโมงถ้วน ตั้งแต่เสม็ดลงไปฝั่งทะเลเป็นที่เปิดโถงไม่มีใครมีที่บังท้องคู้ระหว่างศิลาขาวกับเสม็ดนั้นที่บ้านเรือนคนเป็นหย่อมๆ แถบเหล่านั้นเป็นที่อาศัยสลัดมากด้วยอยู่ใกล้ปลายเขตแดนจึงคิดจัดการที่จะเอาเรือไปทอดไว้ที่เสม็ดเป็นที่พักกองตระเวนสำหรับลาดตระเวนสลัด

ลงไปจนตลอดเขตแดนพอไปถึงที่ศิลาขวากก็กลับเรือขึ้นมาถึงเกาะกง เวลาบ่ายห้าโมงคนนอนอยู่ที่นั่นคืนหนึ่งรุ่งขึ้นวัน ๑๙๒๓ คำเวลาเช้าขึ้นเที่ยวบนฝั่งแล้วออกเรือมาพักที่ปากอ่าวเมืองตราดรุ่งขึ้นวัน ๒๙๓๓ คำขึ้นเที่ยวเมืองตราดแล้วนอนอยู่อีกคืนหนึ่งเวลาเช้ามีตัววัน ๓๙๓๓ คำออกเรือมาจอดที่เกาะช้างกลางวันขึ้นอาบน้ำพักอยู่บนที่น้ำตกจนเวลาเย็นกลับลงมาเรือนอนที่เกาะช้างคืนหนึ่งรุ่งขึ้นวัน ๔๙๓๓ คำเวลาเช้าลงเรือกระเชี่ยงเรือไฟลากไปที่สลักคอกขึ้นไปตามบ้านพัก ที่วัดในตำบลนั้นเจ้านายข้าราชการ ข้างหน้าข้างในเรียรายเงินถวายพระราชกุศลพากันขอให้เหยียบที่สร้างพระอุโบสถ^{๓๑} ด้วยวัดนั้นยังมีพระอุโบสถไม่จึงได้รับจะสร้างพระอุโบสถให้ตั้งชื่อวัดว่าวัดวิชคามคชทวีป

ภาพ ๒๙ พระอุโบสถ (ซ้าย) และศาลาการเปรียญ(ขวา)วัดสลักคอก

^{๓๑} เจ้าอาวาสวัดสลักคอกในปัจจุบันกล่าวว่าบริเวณพระมณเฑียรหน้าโตะหมู่นี้เป็นที่ประทับรอยพระพุทธบาทสร้างพระอุโบสถวัดสลักคอก แต่เดิมมีการนำโองมาครอบไว้เป็นเครื่องหมายสำคัญ

ภาพ ๒๙ พรหมแดงหน้าโถ้ระหมูที่ประทับรอยพระบาทสร้างโบสถ์วัดสลักคอก

.....แล้วกลับมาขึ้นที่น้ำตกคลองมยมอีกเวลาหนึ่งได้
จารึกอักษรชื่อย่อแลศักราชไว้เกลับก่อนศิลาหน้าน้ำตกซึ่งสูง
กว่าทเล ๒๙๐ ฟิตที่นั่นมีน้ำตกแต่หน้าผาสูง ๙ วา ๒ ศอก
เคิรแต่พื้นดินขึ้นไปจนถึงเปนสองชั่วโมงทั้งหยุดพักบ้าง....

ภาพ ๓๐ จปรที่ ๑ จารึกครั้งแรกในปี พ.ศ.๒๔๒๗ (๑๒๔๖)^{๓๒}

^{๓๒} ภาพนี้ผู้วิจัยได้รับความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากคุณกมลพรรณ ฮอฟแมน และ
อาจารย์เครือรัตน์ แก้ววิเชียร

....เวลาค่ำนอนอยู่ที่เกาะช้างรุ่งขึ้นเวลาวันนี้ข้ามไปจอด
ที่แหลมงอบใต้ซึ่งคูที่ซึ่งปราบไว้จะทำโรงที่พักกองลาดตระเวนได้
ปลูกโรงงารขึ้นข้างแต่ยังหาได้ทำโรงที่อยู่ไม่ออกเรือจากแหลมงอบ
เวลาเกือบบ่ายโมง ๑ มาถึงเมืองจันทร์เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง
ทอดอยู่ที่แหลมสิงห์จะอยู่เที่ยวในเมืองจันทร์ต่อไปอีกหลายเวลา
จึงจะได้กลับขึ้นไปหม่อมฉันแลเจ้านายข้าราชการบันดาที่มาจาก
ความสุขสบายอยู่ด้วยกันทั้งสิ้นหนังสือเขียนในเรือพระที่นั่งเวสชาติ
ที่แหลมสิงห์ปากน้ำเมืองจันทร์ ณ วัน ๕^๓ ค่ำ ปีมอก ฉศก-
ศักราช ๑๒๔๖

สยามินทร์

นอกจากนี้ ในปีเดียวกันนั่นเอง นอกจากนี้ยังปรากฏว่าพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระอนุสรณ์ถึงผู้ว่าราชการเมืองตราดที่ได้จัดการ
รับเสด็จหลายครั้ง จึงทรงพระกรุณาพระราชทานพระบรมรูปแก่พระยาพิพิธไสย-
สุนทรการองค์หนึ่ง^{๓๓} ตั้งความในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค ๑๗
ความว่า

วัน ๖^๓ ค่ำ ปีมอก ฉศก จุลศักราช ๑๒๔๖

เวลาบ่าย ๔ โมงเศษ เสด็จออกประทับห้องออกขุนนาง
ทรงปิดทองพระแล้วเสด็จขึ้นพระแท่นออกขุนนาง..... แล้วนำ
พระยาพิพิธไสยสุนทรการเมืองตราดเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
ถวายผ้าพื้นต่างสีมากแล้วนำพระแกลงแกดักวัก้าเมืองแกลง
กราบถวายบังคมลาไปรักษาบ้านเมือง ทรงพระราชปฏิสันถาร
พระยาตราดและโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมรูปทรงเครื่อง

---

^{๓๓} พระบรมรูปองค์นี้ สันนิษฐานว่าต่อมาพระยาพิพิธไสยสุนทรการจะมาถวายแก่
วัดบุปผาราม สำหรับให้ชาวเมืองได้สักการะ เพราะวัดบุปผารามนี้ก็อยู่ในความอุปถัมภ์ของ
ผู้ว่าราชการเมืองตราดท่านนี้ด้วย ปัจจุบันพระบรมรูปองค์นี้ เก็บรักษาอยู่ ณ ภายในพิพิธภัณฑ
วัดบุปผาราม จังหวัดตราด

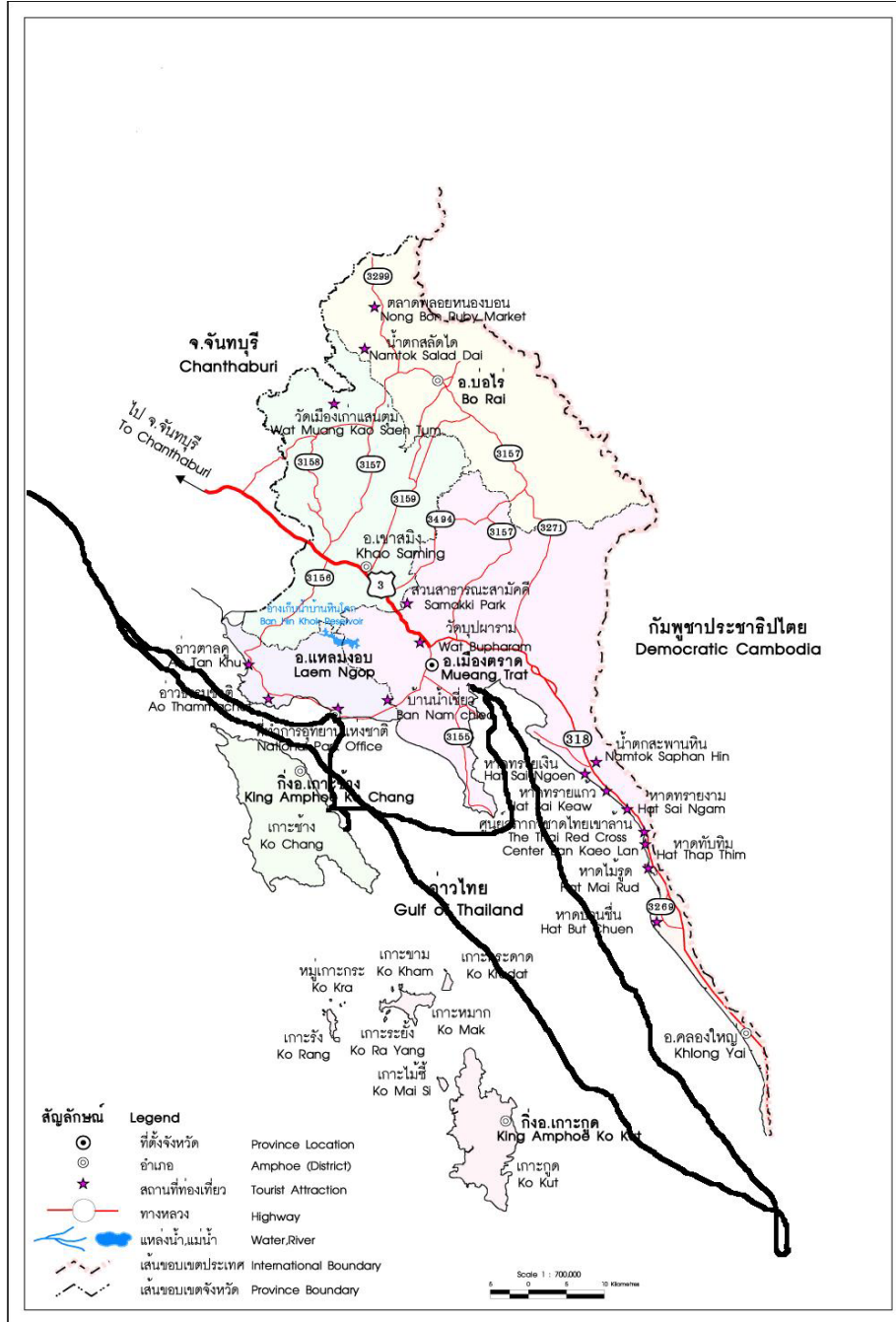
ต้นพระยาตราองค์ ๑ ทรงพระราชดำริว่าได้เสด็จไปประพาส
บ้านเมืองและได้เสด็จประทับที่บ้านพระยาตราดหลายหนแล้ว.....

ภาพ ๓๑ พระบรมรูปรัชกาลที่ ๕ ทรงเครื่องต้น
ที่พระราชทานแก่ผู้ว่าราชการเมืองตราด
ปัจจุบันประดิษฐาน ณ พิพิธภัณฑวัดบุปผาราม

ง. แผนที่การเสด็จฯ

เส้นทางเสด็จฯ โดยภาพรวม

ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๕๓๐^{๓๔}

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

ในปี พ.ศ. ๒๕๒๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริจะเสด็จฯ พระราชดำเนินประพาสหัวเมืองชายทะเลฝั่งตะวันออกอีก เช่นเคย และทรงจัดการพระราชภารกิจต่างๆ เพื่อเตรียมการประพาสทะเล ดังปรากฏความในพระราชหัตถเลขาถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมสมเด็จพระบวรราชปรีชาญาณ ความว่า^{๓๕}

ร.ที่ ๑๑๔๖

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท

๔๗

วัน ๒๓^{๓๓} ๒ ค่ำ ปีมะโรงชวดศก ศักราช ๑๒๔๗

ทูล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรม
สมเด็จพระบวรราชปรีชาญาณ

ด้วยทรงจดหมายกำหนดงานศพ^{๓๖} เป็นระยะระยะมาได้
ตรวจดูแล้วในตอนต้นข้างขึ้นอ่อนๆ ใช้ได้ แต่ที่ขึ้นแก่แฉกกลางเดือน
นั้นหม่อมฉันอยากจะไปเที่ยวทะเล อย่างช้าก็ ๑๕ วัน อย่างเร็ว

^{๓๔} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน** ภาค ๒๔. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าจงกลณี วัฒนวงศ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๙ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘), หน้า ๘๘.

^{๓๕} ญี่สุฤตมิ สุทธิสงคราม. **สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหามาลา กรมพระยาบวรราชปรีชาญาณ (ภาคปลาย) พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย.** (พระนคร: องค์การค้ำของกรุงสยาม, ๒๕๑๖), หน้า ๔.

^{๓๖} งานศพนี้ คือ งานพระศพพระองค์เจ้าหญิงบันเทิง เรียกกันว่า พระองค์กำพร้าพระราชธิดาในกรมพระราชวังบวรมหาศักราชกับเจ้าจอมมารดาทุ เป็นพระชายาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระบวรราชปรีชาญาณ สิ้นพระชนม์ในรัชกาลที่ ๕ เมื่อปีออก พ.ศ.๒๕๒๗ พระชนมายุได้ ๕๖ พรรษา - ญี่สุฤตมิ สุทธิสงคราม

๑๐ วัน งานพระองค์นั้นเห็นนั้นเห็นจะไม่ได้ทั้งงานจะต้องเลื่อนลงไป
ถ้าทรงกำหนดวันไปเที่ยวจะพอประจวบได้สักเท่าไรมาให้ด้วยก็ยิ่งดี

อนึ่งการถวายผ้าจํานำพรษา ปล่อยไปถึงเดือน ๔ เห็นจะ
ไม่ได้การแน่ งานจะรุงรังนัก จะได้ก็แต่ข้างขึ้นอ่อนๆ ฤๅแรมแก่ๆ
เวลากลับจากทะเลในระหว่างงานศพ ขอให้ทรงกำหนดวันเสียด้วย
(พระบรมนามาภิไธย) สยามินทร์

ภาพ ๓๒ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมสมเด็จพระบารามปรบักันษ์

อย่างไรก็ตาม เมื่อใกล้กำหนดวันไปจึงทรงเปลี่ยนแผน ไม่เสด็จฯ ทะเล
ด้วยเพราะพระชลยุทธโยธิน ผู้บังคับการเรือพระที่นั่งไม่สบายหนัก รวมทั้งที่หัวเมือง
ชายฝั่งทะเลตะวันออกนี้เกิดโรคระบาดขึ้น คือโรคประจวบน์ จึงทรงงดเที่ยวทะเล

ตั้งความปรากฏในพระราชหัตถเลขาถึง สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหา-
มาลา กรมสมเด็จพระบวรราชประภักษ์ ความว่า^{๓๗}

....ด้วยทรงจดหมายกำหนดวันที่จะไปเที่ยวมานั้น
ได้ทราบแล้ว วันที่ทรงกำหนดมานั้นพอดีทีเดียว แต่หม่อมฉันคิด
ประมาณดูเหนจะไปทะเลไม่ได้ ด้วยพระชลยุทธช่วยอาการมาก
เหนจะไม่หายใน ๑๐ วัน ประการหนึ่งตามหัวเมืองข้างล่างมีโรค
ประจวบกันชุม จะสงบแล้วฤ็ประการใดก็ไม่ทราบ เหนจะต้องเลิก
ไปทะเล.....

ต่อมาเมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าทรงพระชนมายุ ๓๔ พรรษา
ได้เสด็จพระราชดำเนินมาประพาสเมืองตราดเป็นครั้งที่ ๘ นี้ เป็นปีที่ ๑๘ ใน
รัชกาลนี้ ในครั้งนี้ได้เสด็จพระราชดำเนินออกจากพระนครเมื่อวันอาทิตย์ ขึ้น ๘ ค่ำ
เดือน ๑๑ ราวเดือนตุลาคม พ.ศ.๒๔๓๐ เสด็จพระราชดำเนินถึงเมืองตราดวันเสาร์
แรม ๘ ค่ำ เดือน ๑๑ ราวตุลาคม เสด็จประทับอยู่ ณ เขตเมืองตราด เป็นเวลา
๔ ราตรี วันรุ่งขึ้นจึงเสด็จพระราชดำเนินไปยังเมืองจันทบุรีและกลับกรุงเทพมหานคร

อนึ่งการเสด็จพระราชดำเนินในคราวนี้เสด็จประทับ เรือพระที่นั่งอูบด บวรพิศ
เรือที่ตามเสด็จในคราวนี้คือ เรือเวสตรารี เรือเวสตรา แลเรืออาเล็กซานดรา

ข. คณะผู้ตามเสด็จฯ

คณะผู้ตามเสด็จฯในคราวนี้ไม่ปรากฏนามและพระนามชัดว่าเป็นใครบ้าง
เข้าใจว่าคงมีเจ้านายพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการบริหารฝ่ายหน้าฝ่ายในตามเสด็จ
มาจำนวนหนึ่ง

---

^{๓๗} ญัฐวุฒิ สุทธิสงคราม. สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ เจ้าฟ้ามหา-
มาลา กรมพระยา บวรราชประภักษ์ (ภาคปลาย) พระราชหัตถเลขาและคำอธิบาย. (พระนคร: องค์การค้ำของ
กุรุสภา, ๒๕๑๖), หน้า ๕.

ค. สถานที่เสด็จฯ

ในการเสด็จฯ เมืองตราดในครั้งที่ ๘ นี้มีรายละเอียดปรากฏความในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค ๒๔ พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดังนี้^{๓๘}

วัน ๒ ๖ ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๘
.....เวลาบ่าย ๒ โมง ออกเรือพระที่นั่งจากแหลมสิงห์
ตัดไปเกาะช้าง เวลาคั่นจัต บ่าย ๔ โมง ถึงเกาะช้าง เข้าช่อง
แหลมถึงบังเกาะคลื่นสงบดี บ่าย ๕ โมงครึ่ง ถึงปากคลองมะยม
เป็นที่น้ำตงงามนัก เคยเสด็จประพาสเสมอ ทอดเรือพระที่นั่ง
ประทับแรมที่นี่ ในเวลากลางคืนวันนี้มีฝนพรำไปจนรุ่ง

วัน ๓ ๖ ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๘
พอเข้าฝนก็ตกมากและพม่าเพร้อมมิได้ขาดเม็ด ไม่มีโอกาส
ที่จะเสด็จขึ้นประพาสได้ โปรดให้ติดไฟเรือพระที่นั่งเสด็จประพาส
ที่อื่นต่อไป เวลาบ่าย ๓ โมง ๔๕ นาที ออกเรือพระที่นั่งตัดไป
เกาะกูด ทอดเรือพระที่นั่งประทับแรมในอ่าวสลักเกาะกูดหน้า
ตะวันออก ฝนตกไม่หยุด วันนี้ค้ำมี้ด ไม่เห็นดวงอาทิตย์ตลอด
วัน

ต่อมาหลังจากที่เสด็จประพาสเกาะช้างและเกาะกูดแล้วจึงเสด็จฯ ต่อไปยังเมืองปัจจันตคีรีเขตร์ (เกาะกง) หัวเมืองชายแดน เพื่อเยี่ยมเยียนราษฎร และประทับแรมอยู่ราว ๒ - ๓ ราตรี จึงเสด็จฯ กลับมายังเขตแดนเมืองตราด ดังนี้

---

^{๓๘} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. จดหมายเหตุพระราชกิจรายวัน ภาค ๒๔. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์ในงานรับพระราชทานเพลิงศพ หม่อมเจ้าจงกลณี วัฒนวงศ์ ณ เมรุหน้าพลับพลาอิสริยาภรณ์ วัดเทพศิรินทราวาส เมื่อวันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๐๘), หน้า ๘๘.

วัน ๖ ฯ ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๙

เวลาเช้า โปรตเกล้า ฯ พระราชทานผ้าไตรพระภิกษุ
เครื่องบริขารพร้อม ให้พระพิไชยชลธีไปทอดกฐินวัดกะบังรุ่ง
เดิมจะเสด็จแต่เป็นทางไกล จึงพระราชทานเสีย แล้ววัดปัจจัน-
ตนคราราม ก็โปรดให้พระพิไชยชลธีทอดเหมือนกัน เวลาเช้า
๕ โมง ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะกงตัดไปช้างใต้ คลื่นลมพอ
ประมาณ เวลาบ่าย ๓ โมง ถึงเกาะเสม็ดล่าง (นัยหนึ่งเรียก
เกาะสนิท) ทอดเรือพระที่นั่งหน้าเกาะค่านฝั่ง บ่าย ๔ โมง เสด็จ
ขึ้นประพาสพันธุ์รุกขชาติต่างๆ แล้วประพาสหาดทราย เวลาบ่ายคำ
เศษ เสด็จกลับ แล้วถอยเรือพระที่นั่งมาทอดตรงเกาะเจ้าหน้าค่าน
ประทับแรมในที่นี้

วัน ๗ ฯ ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๙

เวลาบ่ายรุ่งเศษ เสด็จขึ้นประทับที่ค่านบนฝั่ง แล้วเสด็จ
เกาะช้าง ประพาสหาด แล้วเสด็จเกาะขาม เสดยเข้าที่นั่น เวลา
บ่ายโมงเศษเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง ออก
เรือจากหน้าค่านเกาะเสม็ดตัดตรงมาเกาะกุกฏ เวลายามเศษ ถึง
เกาะกุกฏ เป็นเวลาคลุ่มมืด ทอดเรือพระที่นั่งตรงเกาะกุกฏ

ภาพ ๓๓ เกาะขาม เมื่อมองจากเกาะหมาก

วัน ๑๗, ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๙

เวลาย่ำรุ่ง ออกเรือพระที่นั่งจากหน้าเกาะกูด ไปเกาะ
กระต่ายเวลาเช้าโมงเศษถึง ทอดเรือพระที่นั่งตรงเกาะกระต่าย
ต้านช้างฝั่งเวลาเช้า ๓ โมงครึ่ง เสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่ง
กรรเชียงไปประทับเกาะกระต่าย เสด็จประพาสและประทับร้อน
ในนั้น เกาะกระต่ายนี้ประกอบไปด้วยพรรณไม้หายากต่าง ๆ มาก
ประทับอยู่จนเวลาย่ำค่ำ จึงเสด็จพระราชดำเนินกลับมาเรือ
พระที่นั่ง เวลาตี ๑๑ ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะกระต่าย ผ่าน
อ่าวเมืองตราดเข้าไปช่องเกาะช้าง

วัน ๒๗, ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๙

เวลาเช้า ๒ โมงเศษ ถึงเกาะช้างตรงปากคลองมะยม
ทอดเรือพระที่นั่ง เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์ มาเฝ้าทูลละอองธุลี
พระบาทมาด้วยเรือเสด็จสุรพงศ์ ไม่มีราชการอันใด ครั้น
เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์กราบถวายบังคมลากลับไปแล้ว

ภาพ ๓๔ เจ้าพระยาสุรวงศ์ไวยวัฒน์
(วร บุนนาค)^{๓๙}

^{๓๙} สัมมตอมรพันธุ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ. เรื่องตั้งเจ้าพระยาในกรุงรัตน-
โกสินทร์. พิมพ์ครั้งที่ ๕. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๔๕), หน้า ๙๗.

เวลาเช้า ๔ โมงเศษ เสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่ง
กรรเชียง เข้าในคลองมะยม ประทับท่าเสด็จพระราชดำเนินไป
ตามทาง ไปถึงที่น้ำตกชั้นล่าง แล้วเสด็จขึ้นบนเขาตามทางที่
กรมการตัดถางและผูกราวเป็นการเรียบร้อย เสด็จพระราชดำเนิน
ไปถึงที่น้ำตกชั้นบน มีน้ำตกลงมาแต่ที่สูง งามมากกว่าทุกแห่ง
ประทับที่ก้อนศิลาใหญ่ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้จารึกอักษรพระนาม
จ.ป.ร. และศักราชไว้แต่เมื่อครั้งเสด็จพระราชดำเนินมา ณ ที่นี้
เมื่อปีออก ฉศก ครั้งนี้โปรดเกล้าฯ ให้จารึกศักราช ๑๒๔๙
เติมลงอีก แล้วทรงฉายพระรูป

ภาพ ๓๕ จปร ที่ ๒ ศิลาที่ประทับ จารึกศักราช ๑๒๔๙

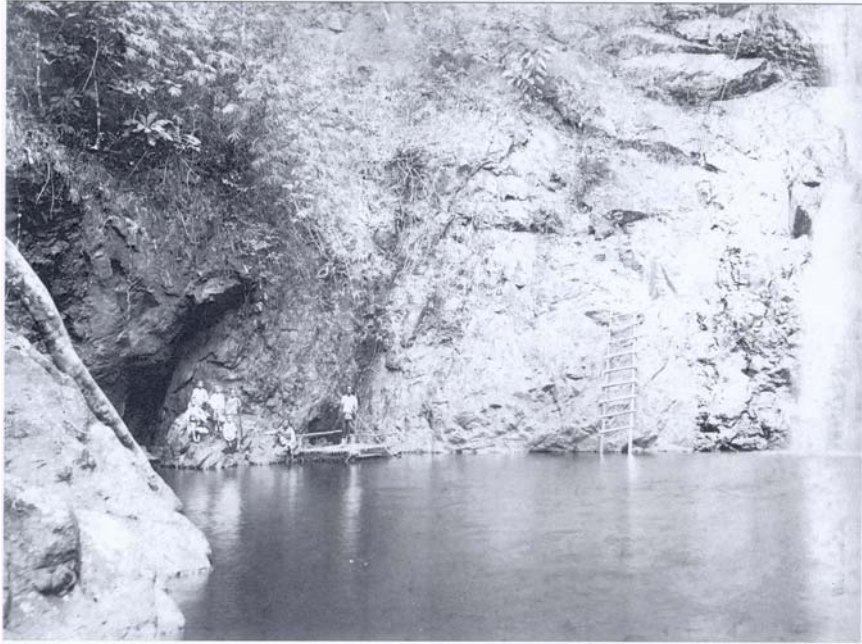
แล้วเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเขาต่อไปอีก ตามทางที่ตัด
ข้ามเขาไปถึงชั้นบนที่น้ำตกสูง ทางน้ำไหลมาเป็นลำคลองยาว
มีหาดทรายและก้อนกรวด ประทับทอดพระเนตรที่น้ำไหลตกจาก
เขาสูงแล้วทรงพระราชดำเนินเลียบลำธารที่เป็นคลองไป สองข้าง
คลองเป็นแผ่นดินราบมีศิลาบ้างเป็นป่าทึบ ในลำธารนั้นต้นบ้าง
ลึกบ้าง เป็นแห่งๆ เสด็จพระราชดำเนินไปได้แหลมหนึ่ง ถึงที่แห่ง
หนึ่ง ในลำธารนั้นมีก้อนศิลาใหญ่น้อยเต็มทั้งลำคลอง เป็นแก่ง

กันน้ำไหล ที่ริมธารเป็นป่ารกมาก จึงเสด็จลงทรงดูynnน้ำในลำธาร
ข้ามแก่งไป จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามแก่งนี้ให้เรียกว่า
แก่งทรงดูynn

ภาพ ๓๖ แก่งทรงดูynn บริเวณ จปร ที่๒

เสด็จพระราชดำเนินต่อไปในลำคลองบ้าง ขึ้นบกบ้าง
เลียบบคลองไปบ้าง ไปตามลำคลอง มีคลองเล็กแยกเล็กๆ ไปอีก
หลายแห่ง บางแห่งเป็นเกาะกลางคลองแยกไปสองข้างบ้าง เป็น
ที่สนุกน่าพิศวง ลำธารนั้นยาวไปไม่เป็นที่สุด เสด็จพระราชดำเนิน
ไปจนเวลาบ่าย ๓ โมงเศษ ถึงที่แห่งหนึ่ง มีศิลาอยู่ริมธาร
ประทับที่นั่น โปรดเกล้าฯ ให้จารึกศิลาเป็นอักษรพระนาม จ.ป.ร.
และลงศักราช ๑๒๔๙ แล้วทรงน้ำและฉายพระรูป ประทับอยู่
ประมาณครึ่งชั่วโมง เสด็จกลับเกือบบ่าย ๔ โมง

ภาพ ๓๗ จปรที่ ๓ ที่ถ้ำครวเสด็จฯ ประพาสน้ำตกธารมะยม

ภาพ ๓๘ จปรที่ ๓ ในปัจจุบัน

ทรงพระราชดำเนินมาตามลำธารที่เสด็จไปนั้น แล้วมาขึ้นบก ลงจากเขา ตามทางที่เสด็จขึ้นไป ๒ ชั่วโมงเต็ม จึงถึงเชิงเขาที่น้ำตกชั้นล่างเวลาจวนย่ำค่ำ ประทับทรงน้ำอีกครึ่งหนึ่ง แล้วเสด็จพระราชดำเนินมาตามทาง ถึงท่าที่เรือพระที่นั่งประทับในคลองมะยม หลวงสถักเพชรพัฒนกิจและราษฎรชาวเกาะมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ทูลเกล้าถวายของต่างๆ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินแก่ผู้ที่มาเฝ้าตามสมควร และมีจีนชาวเกาะคนหนึ่ง กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เป็นคนยากจนต้องเป็นหนี้ผู้มีชื่ออยู่เป็นเงินชั่งหนึ่ง จะขอพระราชทานเงินไปใช้หนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินชั่งหนึ่งให้แก่จีนผู้นั้นตามประสงค์^{๔๐} โดยความที่ทรงพระกรุณาแก่ผู้ที่ตกไร้ได้ยาก แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับมาประทับยังเรือพระที่นั่งอุบลบุรพทิศ เวลา ๗ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งจากเกาะช้างไปเมืองตราด

ภาพ ๓๘ คลองเมืองตราด หรือคลองบางพระในปัจจุบัน

---

^{๔๐} เรื่องนี้ปรากฏเป็นเรื่องเล่าสืบต่อกันมา ดังจะกล่าวถึงในหัวข้อต่อไป

วัน ๓ ๑๑ ค่ำ ปีกุน นพศก ศักราช ๑๒๔๙

เวลาย่ำรุ่ง ถึงปากอ่าวเมืองตราด ทอดเรือพระที่นั่ง
เวลาเช้า ๓ โมง เสด็จพระราชดำเนินลงเรือพระที่นั่งกรรเชียง
มาขึ้นเรือกลไฟสำหรับบรรทุกน้ำ เข้าในแม่น้ำแล้วเลี้ยวเข้าคลอง
เมืองตราด เวลาย่ำเที่ยง เสด็จถึงเมือง ประทับเรือพระที่นั่งที่
สะพาน ซึ่งพระยาพิไชยสุนทรการ ผู้ว่าราชการเมืองตราดจัด
รับเสด็จ มีประรำคาคผ้าขาวเป็นที่ประทับ เสด็จพระราชดำเนิน
ขึ้นจากเรือพระที่นั่งประทับที่ประรำนั้น พระยาพิพัฒน์โกษา ผู้นำว่า
ราชการเมือง กรมการ และจีนเจ้าภาษีจีนพ่อค้าเฝ้าทูลละออง-
ธุลีพระบาท ทูลเกล้าถวายของ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานเสื้อแก่ผู้เฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทตามเกียรติยศ
แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปตามถนนตลาด พร้อมด้วยกระบวนนำ
ตามทั้งฝ่ายในและฝ่ายหน้า ในถนนตลาดนั้น ผู้ว่าราชการเมือง
กรมการ ได้คาคประรำผ้าขาวร่วมไปตลอดทาง

พระบริหารเทพธานี กล่าวถึง การรับเสด็จพระราชดำเนินพระบาทสมเด็จพระ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว คราวรับเสด็จประพาสจังหวัดตราด โดยการคาคผ้าขาว
ทั่วเมืองว่า

...การรับเสด็จพระราชดำเนินในสมัยนี้พระบาทสมเด็จพระ-
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประพาสจังหวัดตราดครั้งหนึ่ง
ท่านได้จัดการตกแต่งพลับพลา และถนนหนทางรับเสด็จอย่าง
หรูหรา คือปราบถนนจากท่าเรือจ้างมาตลาดขวาง เมื่อเข้าตลาด
แล้วได้ตั้งเสาคาคผ้าขาวกันแคดทั่วท้องตลาด ตามเสาคาคผ้าขาว
ผ้าแดงพันสลับกัน และจัดที่เฝ้ารับเสด็จตามถนนเป็นระเบียบ
เรียบร้อย จัดกองทหารนำเสด็จ จัดประรำนักเรียนร้องเพลงและ
ตั้งประรำข้าราชการรับเสด็จเป็นตอนๆ เรียงรายกันไป ในการ
คาคผ้าขาวรับเสด็จเหมือนไม่ทรงโปรด ได้เสด็จพระราชดำเนิน

ประพาสท้องตลาด และที่ว่าการกรมทหารแล้วเสด็จกลับ รวม
เวลาที่เสด็จประพาสบนเมืองประมาณ ๒ - ๓ ชั่วโมง...^{๔๑}

ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จต่อไปยังวัดบูรินทร์-
ประดิษฐาราม ซึ่งสร้างโดยพระยาพิพิธพิไลยสุนทรการท่านนี้ เพื่อพระราชทานผ้า
พระกฐิน

เสด็จพระราชดำเนินเลี้ยวหน้าบ้านผู้ว่าราชการเมืองไปถึง
วัดบูรินทรประดิษฐ์ ซึ่งเป็นวัดของผู้ว่าราชการเมืองในปัจจุบันนี้
สร้างประทับในพระอุโบสถพระราชทานผ้ากฐิน พระสงฆ์จำพรรษา
ในพระอารามนี้ เป็นคณะธรรมยุติกนิกาย มีจำนวนเจ้าอธิการ ๑
อันดับ ๔ กับพระภิกษุคณะธรรมยุติกนิกายวัดท่าเลื่อนในเมือง
ตราดนี้มาช่วยการกฐินัตถการกิจอีก ๓ รูป เจ้าอธิการจันทศิริ
ครองกฐิน โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินเป็นมูลค่าจตุปัจจัยแก่
พระภิกษุวัดบูรินทรประดิษฐ์ ๕ รูปๆ ละแปดบาท พระราชทาน
แต่พระภิกษุวัดท่าเลื่อน ๓ รูปๆ ละสี่บาท แล้วโปรดเกล้าฯ
พระราชทานเงินแก่พระพิไลยสุนทรการ สำหรับซ่อมพระอาราม
เป็นเงิน ๒๐ ชั่ง พระราชทานสำหรับใช้ในการเลี้ยงดูต่างๆ ในการ
พระกฐินอีก ๒๐ ชั่ง ครั้นพระราชทานพระกฐินแล้ว เสด็จพระราช-
ดำเนินกลับจากวัดบูรินทรประดิษฐ์ เสด็จประพาสตลาด แล้ว
เสด็จพระราชดำเนินกลับลงเรือพระที่นั่งรถไฟ ออกจากสะพานที่
ประทับเมืองตราด

---

^{๔๑} พระบริหารเทพธานี. “ประวัติจังหวัดตราด ” นาวิกศาสตร์ ปีที่ ๑๘ เล่ม ๗
กรกฎาคม ๒๔๗๘, หน้า ๕๖.

ภาพ ๔๐ พระประธานวัดบูรินทร์ประดิษฐานาราม
ปัจจุบันประดิษฐานอยู่ ณ ศาลาการเปรียญวัดแหลมมอ^{๔๒}

เวลาบ่าย ๓ โมง มาถึงเรือพระที่นั่งอุบลบุรพทิศ เวลา
ย่ำค่ำ เสด็จขึ้นประทับบนเรือพระที่นั่ง พระยาโชฎีกกราชเศรษฐี
มาจากกรุงเทพฯ ด้วยเรือกลไฟเล็ก มาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท
ไม่มีราชการอันใด เป็นแต่นำสิ่งของต่างๆ มาทูลเกล้าถวาย ครั้น
เวลา ๑๐ ทุ่ม ออกเรือพระที่นั่งจากปากอ่าวเมืองตราดไปทาง
ช่องเกาะช้าง

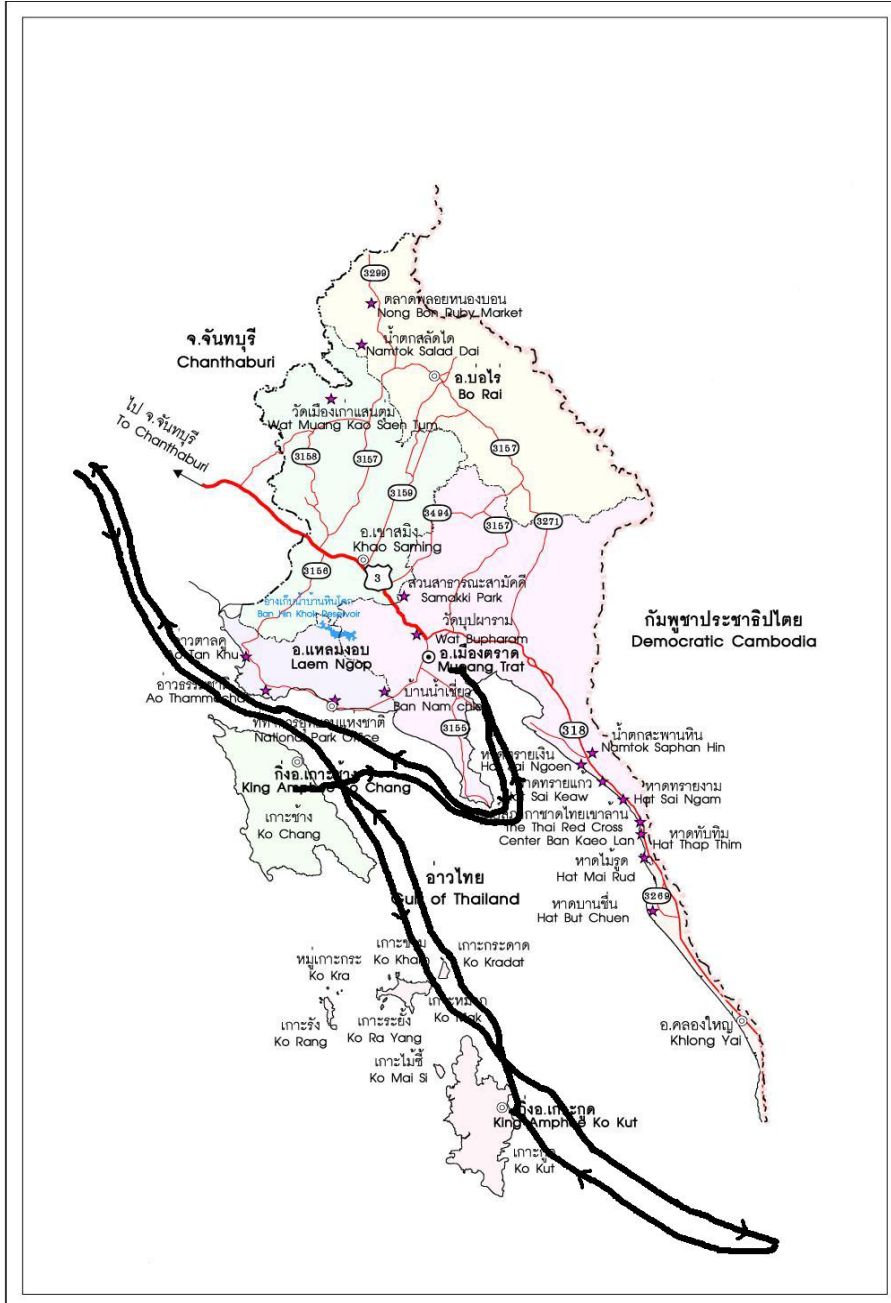
ในวันนี้ เวลาก่อนเสด็จพระราชดำเนิน พระราชทานพระกฐิน
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้ หลวง-
พนมประชากร เป็นหลวงศิริเนมิทวีป ปลัดเมืองปัจฉิมทิศีร์เขตร
ถือศักดินา ๒๐๐ ครั้นเสด็จพระราชดำเนินกลับจากพระราชทาน
พระกฐินแล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตร
ให้หลวงแพ่งเป็นหลวงรามฤทธิรงค์ ยกกระบัตรเมืองตราด ศักดินา
๕๐๐

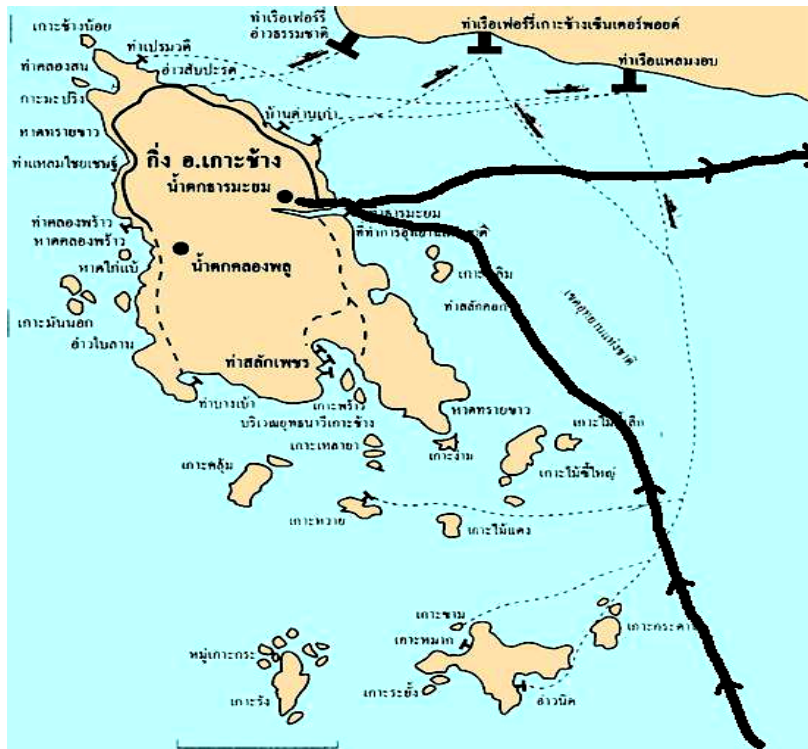
^{๔๒} พระประธานวัดบูรินทร์นี้เล่ากันว่าในสมัยฝรั่งเศสปกครองเมืองตราด ทหารฝรั่งเศส
ได้ยิงพระประธานองค์นี้เพราะประชาชนศรัทธา ปรากฏว่าพระพุทธรูปนี้เพียงเป็นรอยตากที่
พระอุระเบื้องขวาเท่านั้น ปัจจุบันยังมีรอยให้เห็นอยู่

ง. แผนที่การเสด็จฯ

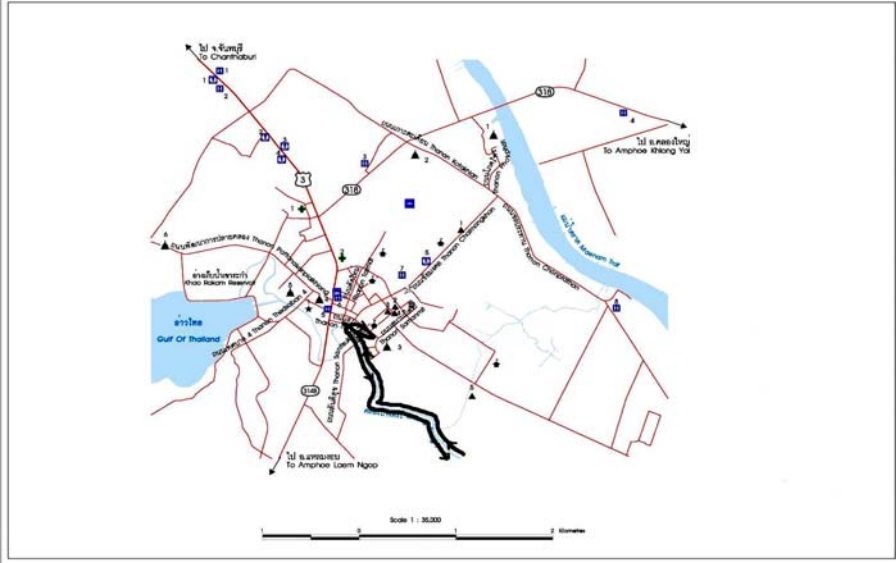
แผนที่การเสด็จ ฯ โดยภาพรวม

แผนที่การเสด็จฯ เฉพาะเกาะช้าง

แผนที่การเสด็จฯ เฉพาะตัวเมืองตราด

ครั้งที่ ๙ พ.ศ. ๒๔๓๒

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

การเสด็จพระราชดำเนินเกาะช้าง จังหวัดตราด ในครั้งนี้ นับเป็นครั้งที่ ๙ ขณะทรงเจริญพระชนมายุ ๓๖ พรรษา ภายหลังจากเสวยสิริราชสมบัติได้ ๒๑ ปี เสด็จออกจากกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๔๓๒ โดยเรือพระที่นั่ง อุบลบุรพาพิศ มีเรือตามเสด็จคราวนี้คือ เรือสุริยมณฑล เรือเวสาลี เรือหาญหักศัตรู และเรือบางกอก เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระนครวันที่ ๑๔ มีนาคม ๒๔๓๒

การเสด็จประพาสเมืองตราดในครั้งที่ ๙ นี้เสด็จถึงเมืองตราดเมื่อวันที่ ๒๖ กุมภาพันธ์ ทรงประทับแรม ณ เขตเมืองตราดถึง ๙ ราตรี คือก่อนเสด็จฯ ประพาสปัจจันตคีรีเขตร์ ๓ ราตรี และหลังจากกลับจากเมืองปัจจันตคีรีเขตร์อีก ๕ ราตรี

ข. คณะผู้ตามเสด็จฯ

ผู้ตามเสด็จฯ เท่าที่ปรากฏนามมีเพียง พระยาวิสูตรสาครดิษฐ์ ปฏิบัติหน้าที่ นายเรือพระที่นั่ง อย่างไรก็ตามเข้าใจว่าคงมีพระบรมวงศานุวงศ์ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายใน ตามเสด็จฯ หลายพระองค์

ภาพ ๔๑ พระยาวิสูตรสาครดิษฐ์

ค. สถานที่เสด็จฯ

รายละเอียดการเสด็จพระราชดำเนินในครั้งนี้ ปรากฏความในราชกิจจานุ-
เบกษา ในรัชกาลที่ ๕ เล่มที่ ๒ แผ่นที่ ๔๙ วันที่ ๙ มีนาคม รัตนโกสินทร์ศก
๑๐๘ นำเบอร์ ๔๐๘ ลงข่าวเรื่อง “ข่าวการเสด็จพระราชดำเนินประพาสหัวเมือง
ฝั่งทะเลตะวันออก” ระบุว่า วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ รัตนโกสินทร์ศก ๑๐๘ เวลา
เช้า ๕ โมง ๑ นาที ออกเรือพระที่นั่งอู่ลบูรทิศจากท่าราชวรดิษสู่ลงตามลำน้ำ
ความในส่วนการเสด็จประพาสเมืองตราดนั้นมีดังนี้

.....ออกเรือพระที่นั่งจากปากน้ำจันทบุรีเวลาบ่าย ๔ โมง
๑๐ นาทีลงไปข้างใต้ผ่านอ่าวเมืองขลุ่ยเข้าช่องแหลมถึง
เกาะช้างเวลาทุ่ม ๑ กับ ๕๕ นาทีเรือพระที่นั่งเหนือคลองมยม
น้อยหนึ่งประทับแรมในที่นี้

วันที่ ๒๖ เช้า ๓ โมง ๑๕ นาทีเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
กระเชียงไปเข้าคลองหมื่นศรี^{๔๓} น้อยหนึ่ง ประทับท่า ทรงพระ-
ดำเนินไปบนบกที่นี้เป็นค้ำเกาะช้างมีบ้านเรือนมากแลมีวัด^{๔๔}
ด้วยหลวงยกบัตรเมืองตราด^{๔๕} ซึ่งมากอยรับเสด็จอยู่แต่เวลา
วานนั้นมาตามเสด็จพระราชดำเนินบนเกาะช้างนี้ด้วย

---

^{๔๓} หมายถึง คลองนนทรี ที่เกาะช้าง

^{๔๔} วัดสร้อยสน ปัจจุบันคือวัดคลองนนทรี ตำบลเกาะช้าง

^{๔๕} พระวรบาทภักดีศรีสงคราม คักคินา ๒๐๐ (กองหอจดหมายเหตุแห่งชาติ. การ
แต่งตั้งขุนนางไทยในสมัยรัชกาลที่ ๕. (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, ๒๕๒๑), หน้า ๑๔๒).

ภาพ ๔๒ ปากคลองนนทรี (คลองหมื่นศรี)

เสด็จถึงไร่พริกไทยของพระประเสริฐวานิชทรงเก็บพริกไทยแล้วเสด็จมาประทับที่วัดครุหนึ่ง พวกจีนที่อยู่ในที่นั้นจัดของมาทูลเกล้าฯ ถวายเล็กน้อยโปรดเกล้าฯ พระราชทานเลี้ยงทั่วกันในเวลานั้นมีฝนตกลงมาเล็กน้อย

ภาพ ๔๓ พุ่มประรำในปัจจุบัน
คือบริเวณไร่พริกไทยของพระประเสริฐวานิช

เสด็จกลับมาถึงเรือพระที่นั่งอุบลบุรทิศเวลาเช้า ๔ โมง ๓๕ นาที มีฝนตกมากพอลมหายแล้วโปรดเกล้าฯ ให้ใช้จักรเรือพระที่นั่งเลื่อนไปข้างใต้อีกหน่อยหนึ่งทอดตรงคลองมะยม พระยาพิพิธพิสัยสุนทรการผู้ว่าราชการเมืองกับพระวรวบาทภักดีปลัดเมืองตราดมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทในเรือพระที่นั่งรับสั่งด้วยการต่างๆ ตามสมควรเวลาบ่ายโมง ๕๐ นาทีเสด็จลงเรือพระที่นั่งกระเชี่ยงไปเข้าคลองมะยมประทับท่าทรงพระดำเนินไปตามทางบกอีกหน่อยหนึ่งถึงที่น้ำตกชั้นต่ำประทับทอดพระเนตรครุฑหนึ่งแล้วเสด็จขึ้นบนเขาตามทางที่พระชลยุทธโยธินทรีให้ทหารซ่อมทางเดิมมีราวสองข้างที่ซึ่งชันมากก็ติดบันไดเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไประยะทาง ๓๐ นาทีถึงที่น้ำตกซึ่งมีศิลาจารึกอักษรพระนามเรียกว่า จ.ร.ป. ถ่าง ฤา จ.ป.ร. แรกในที่นี้เขาสูงจากพื้นทะเล ๒๕๐ ฟิตที่ จ.ป.ร. ถ่างนี้เมื่อสลักศิลาครั้งแรกนั้นในปีออกฉศก ๑๒๔๖ ยังไม่ได้ทำทางเสด็จพระราชดำเนินขึ้นตามถ้ำธารระยะทางถึง ๓ ชั่วโมงจึงถึงที่นี้โปรดให้สลักอักษรพระนาม จ.ร.ป. แดลงศักราช ๑๒๔๖ ไว้เป็นสำคัญครั้นเมื่อปีกุนนพศก ๑๒๔๙ เสด็จพระราชดำเนินอีกครั้งหนึ่งทำทางลัดเขาขึ้นไปโปรดให้จารึกศักราช ๑๒๔๙ เติมลงอีกครั้งนี้ก็โปรดเกล้าฯ ให้จารึกศักราช ๑๒๕๑ เติมต่อลงแล้วนายพระรูป

ประทับอยู่จนบ่าย ๔ โมงเศษเสด็จพระราชดำเนินกลับมาตามทางเดิมแหว่งที่น้ำตกชั้นรองสูงขึ้นไปจากชั้นล่างชั้นหนึ่งซึ่งเป็นที่เคยตรงประทับสรงน้ำแล้วเสด็จลงจากเขาถึงพื้นล่างประทับอยู่จนเวลาบ่าย ๕ โมงครึ่งเสด็จกลับมาประทับแรมในเรือพระที่นั่งอุบลบุรทิศจนเวลาที่ ๑๑ กับ ๒๕ นาทีออกเรือพระที่นั่งไปเกาะกระดาศ

ภาพ ๔๔ ปี่ศักราชที่จารึกไว้ที่ จปรที่ ๑

วันที่ ๒๗ เวลาเช้าโมง ๑ กับ ๕๐ นาทีถึงเกาะกระดาศ
ทอดเรือพระที่นั่งเช้า ๓ โมง ๒๕ นาทีเสด็จพระราชดำเนินลงเรือ
พระที่นั่งกระเชียงไปประทับที่เกาะกระดาศทรงพระราชดำเนิน
ตามคันทหาดทรายที่เปนถนนแล้วเสด็จประทับที่เกาะน้อยปลายคัน
ถนนร่มไม้ประทับอยู่จนเวลาบ่ายทรงพระราชดำเนินไปตาม
หาดทรายนำช้างเผือกแล้วเสด็จลงสรงน้ำทะเล แล้วประทับอยู่จน
เวลาทุ่ม ๑ เส็จกลับลงเรือพระที่นั่งอุบลบุรทิศ เวลา ๕ ทุ่มใช้
จักรจากเกาะกระดาศตัดไปเกาะกง

ภาพ ๔๕ หาดทรายที่เกาะกระดาด

วันที่ ๔ เรือพระที่นั่งเดินมาเกือบตลอดวันจนเวลาบ่าย ๕ โมงเศษถึงเกาะช้างทอดเรือพระที่นั่งประทับแรมตรงปากคลองมะยม

วันที่ ๕ เวลาเช้า ๘ โมงเสด็จพระราชดำเนินขึ้นประพาส น้ำตกคลองมะยมเสด็จพระราชดำเนินขึ้นเขาข้ามไหล่เขาถูกต้นตามทางที่เสด็จในวันก่อนนี้ถึงทางแยกจากทางที่จะไปยังที่จารึก จ.ป.ร.แรกทางตัดขึ้นบนไหล่เขาชันสูงประมาณ ๓ เส้นแลเห็นทะเลที่เรือพระที่นั่งทอดแล้วเบนทางลาดลงไหล่เขาน้อยหนึ่งแล้วถึงทางลาดเรียบไปตามลำธารถึงศิลาจารึกอักษรพระนาม จ.ป.ร. ที่ ๒ ซึ่งเสด็จพระราชดำเนินมาจารึกไว้เมื่อปีกุนนพศก ๑๒๔๘ เมื่อเสด็จพระราชดำเนินครั้งนั้นเสด็จไปตามลำธารต้องทรงลุยน้ำเป็นการลำบากครั้งนี้ตัดทางย่นเข้าได้มากโปรดให้จารึกเลข ๑๐๖ ที่ได้ศักราช ๑๒๔๘ บอกปีตรงกันแล้วจารึก ๑๐๘ เติมลงอีกเหลี่ยมหนึ่งแล้วทรงฉายพระรูปพร้อมด้วยผู้ติดตามเสด็จพระราชดำเนินด้วยเสร็จแล้วเสด็จพระราชดำเนินต่อไปตามทางที่ตัดใหม่เรียบไปใกล้ลำธารเบนทางราบๆข้ามลำธารบ้างต่อขึ้นไปข้างบน

เป็นธรรมาศิศาคาโดยมากน้ำตกสูงคอกเศษบ้างสองคอกบ้างมีทั้งที่ซึ่งน้ำล้นงามๆสองแห่งได้ทรงฉายพระรูปที่ทุ่งแรกแห่งหนึ่งที่คลองศิลาตาดแห่งหนึ่งเมื่อจวนจะถึงที่น้ำตกใหญ่ต้องขึ้นเขาสูงอีกหน่อยถึงที่น้ำตกใหญ่พื้นเขาสูงจากพื้นทะเลประมาณ ๓ เส้น ๑๒ วามีน้ำตกลงมาแต่หน้าผาสูงโปรดเกล้าๆ ให้คนขึ้นไปอีกหย่อนเส้นหวายลงมาแต่ข้างบนวัดสอบได้ ๒๒ วาแต่หน้าผานั้นแอ่นอยู่หน่อยหนึ่งคิดตัดตรงคงอยู่ใน ๒๐ วาที่อ่างซึ่งน้ำตกนั้นกว้างอยู่ในราว ๖ วา ๗ วาบ้างประมาณ ๑๔ วา ๑๕ วาเกือบจะเป็นรูปสระรีๆ เช่นชุกกันตามธรรมเนียมมีหาดกรวดก้อนเล็กๆลึกลงไปตามข้างด้านขวางของอ่างตรงหน้าน้ำตกน้ำพุในที่นี้เป็นที่น่าชมอย่างยิ่งที่ริมสายน้ำตกนั้นมียอดเขาทั้งสองข้างปกคลุมไปด้วยไผ่เรียบอมๆมีต้นเฟินแต่ต้นกล้วยไม้สลับซับซ้อนที่ริมธารก็ค้ำชคาไปด้วยต้นช้าน้ำวมีดอกเหลืองไม่มีใบโดยมากมีปรัคร่อมลำธารตกแต่ด้วยใบไม้เป็นที่ประทับมีเรือมาก แลแพสำหรับข้ามมีกระโตพาคที่หน้าผาเสด็จขึ้นทรงเขียนอักษรพระนาม จ.ป.ร. แล้วโปรดเกล้าๆ ให้สลักไว้กับหน้าผาข้างขวาสายน้ำตกลงเลขที่ ๑๐๘ ด้วยนับเป็นที่จารึกอักษรพระนามที่๓เสร็จแล้วเสด็จลงเรือมาฉายพระรูปแลสงน้ำแล้วเสด็จกลับตามทางเดิม

ภาพที่ ๔๖ ดอกช้าน้ำที่ธารมระยมในปัจจุบัน

ภาพ ๔๗ พระบรมฉายาลักษณ์ทรงฉายที่ จปร ที่ ๓

ถึงยอดเขาสูงสามเส้นโปรคให้เอาผ้าแดงผูกต้นไม้แดงองไฟไว้แล้วเสด็จถึงเชิงเขาตรงน้ำตกแล้วเสด็จกลับเรือพระที่นั่งเวลาทุ่มเศษประทับอยู่จนเวลาบ่ายมออกเรือพระที่นั่งจากเกาะช้างตรงไปปากน้ำเมืองตราด

วันที่ ๒ เวล่าย่ำรุ่งทอดเรือพระที่นั่งตรงปากน้ำเมืองตราด เวลาเช้า ๒ โมงเสด็จลงเรือพระที่นั่งกลไฟศุกรูเข้าปากน้ำไปตามลำน้ำแล้วเข้าคลองตดเลี้ยวไปหลายเลี้ยวเช้า ๔ โมงครึ่งถึงเมืองตราดประทับพลับพลา พระยาพิพิธพิสัยสุนทรการกรมการจัดไว้รับเสด็จกรมการถวายของต่างๆ พระราชทานเสื้อแลสิ่งของตามสมควรแล้วเสด็จไปตามตลาดมีคนถวายเรื่องราวฉบับหนึ่งขอถวายลูกแฝดผู้ชายคู่หนึ่ง แต่บิดามารดาเบียดเขาอยู่ค่าตัว ๒ ชั่ง โปรดพระราชทานเงินช่วยให้พ้นจากโทษแล้วโปรดเกล้าฯ ให้พระยาตราดส่งเข้ากรุงเทพฯ เค็กลงคนแฝดกับน้องอีกคนหนึ่งนั้นจะโปรดเกล้าฯ ให้เอามาเลี้ยงไว้ที่วังเลี้ยงเด็ก

ซึ่งจะเปิดใหม่ เสด็จตลาคแล้วเสด็จกลับมาประทับที่ปราสาทเวลาย่ำ
เที่ยงกับ ๔๕ นาทีเสด็จกลับมาถึงเรือพระที่นั่งบ่าย๓โมงบ่าย ๔
โมงออกเรือพระที่นั่งจากปากน้ำเมืองตราดถึงเกาะช้างเวลาทุ่ม
หนึ่งทอดเรือพระที่นั่งประทับแรมตรงปากคลองมะยม

วันที่ ๗ เวลาเช้า ๒ โมง ๒๐ นาทีเสด็จพระราชดำเนิน
ขึ้นประพาสน้ำตกคลองมะยมอีกตามทางที่เสด็จวันก่อนถึงยอดเขา
ที่แลเห็นเสด็จโปรดให้ผูกผ้าทำธงไว้เมื่อวันก่อนนั้นโปรดให้สลัก
ต้นไม้พระราชทานชื่อเขายอดนั้นว่า รัชฎู แล้วเสด็จต่อไปถึง
น้ำตกใหญ่เวลาเช้า ๕ โมงเศษประทับที่ปราสาทน้อยหนึ่งแล้วเสด็จ
พระราชดำเนินต่อไปอีกตามทางขึ้นเขาอีกลูกหนึ่งเขาอยู่ข้างจะ
ชันมากตรงลัดขึ้นไปถึงที่สูงจากพื้นทะเลประมาณ ๕ เส้น ๕ วา
แล้วลงชันตรงลงไปถึงที่คั่นธารปากช่องน้ำตกแล้วเสด็จพระราช-
ดำเนินต่อไปเลียบตามลำธารไม่มีที่ชันมากนักเบนแต่ค่อยๆ สูงขึ้น
ไปโดยลำดับมีน้ำตกต่าๆ อีกบ้างแล้วถึงที่น้ำตกอีกแห่งหนึ่งสูง
ประมาณ ๔ วา ๕ วาแล้วถึงศิลาใหญ่ฉายพระรูปครั้งหนึ่งต่อไป
ถึงน้ำตกอีกแห่งหนึ่งสูงประมาณ ๗ วาแลดูข้างล่างเหมือนน้ำตก
ลงมาจากในถ้ำเมื่อขึ้นไปถึงปากปล่องถ้ำนั้นแลเห็นเป็นน้ำตกลง
ไปในเหวลึกทางที่ตัดไปหมดอยู่เพียงนั้นจึงทรงเขียนอักษรพระนาม
จ.ป.ร.โปรดให้จารึกแลลงเลข ๑๐๘ นับเป็น จ.ป.ร.ที่ ๔

ภาพ ๔๘ จปรที่ ๔

แล้วเสด็จพระราชดำเนินต่อไปข้างต้นธารอีกเป็นลำธาร
รายๆ ล่วงไปจนถึงหัวเขาที่เป็นลับแลอยู่ข้างหลังตงน้ำในลำธาร
เสด็จกลับมาฉายพระรูปที่อักษรพระนามที่ ๔ ซึ่งสลักใหม่แล้ว
เสด็จกลับตามทางเดิมมาประทับที่อักษรพระนามที่ ๓ ที่น้ำตกสูง
แล้วเสด็จกลับมาถึงน้ำตกชั้นลดเหนือเชิงเขาตงน้ำแล้วเสด็จ
กลับมาเรือพระที่นั่งเวลาทุ่มเศษประทับแรมที่นี่

ภาพ ๔๙ ทรงฉายพระรูปบริเวณ จปร ที่ ๔

วันที่ ๘ เวลาย่ำรุ่งออกเรือพระที่นั่งเลื่อนไปทอดตรงปากคลองหมื่นศรี (นัยหนึ่งเรียกคลองนนทรี) เวลาเช้า ๒ โมง เสด็จขึ้นประพาสบนเกาะช้างเสด็จขึ้นที่ปากคลองหมื่นศรีแล้วทรงพระราชดำเนินไปทางสวนพริกไทยของพระประเสริฐวานิชแล้วเข้าไปในหมู่ต้นไม้ทางประมาณ ๓๐ เส้นขึ้นเขาถูกย้อมซึ่งตั้งอยู่ข้างน้ำสูงจากพื้นทะเลประมาณ ๒ เส้น ๕ วาแล้วเทียบลงไปถึงที่ลำธารสูงจากพื้นทะเลประมาณ ๓๗ วาเศษมีน้ำตกเป็นสายตรงลงมาสายเดียวสูงประมาณ ๑๗ วา ๑๘ วาสายน้ำอยู่ข้างจะย้อมกว่าที่จารึกที่ ๓ คลองมะยมทรงจารึกอักษรพระนามจ.ป.ร. แดงเลข ๑๐๘ บากหมายปีไว้เสด็จกลับมาสร้างน้ำที่ลำธารกลางทางแล้วประทับที่หมู่บ้านราษฎรมาถวายของพระราชทานเงินแจก

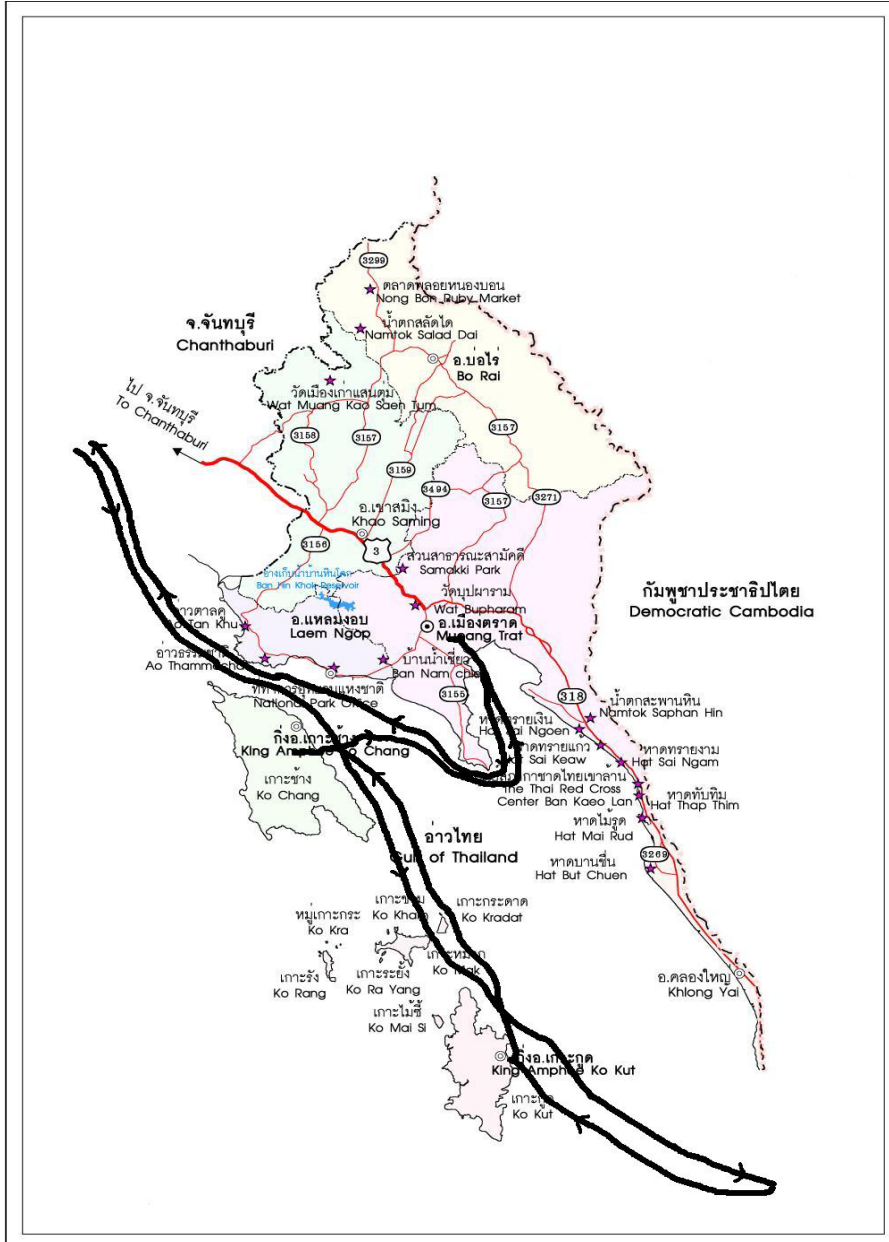

ภาพ ๕๐ จปร ๑๐๘ ที่น้ำตกคลองนนทรี

แล้วเสด็จกลับมาถึงเรือพระที่นั่งเวลาบ่าย ๒ โมงครึ่ง บ่าย ๓ โมงออกเรือพระที่นั่งจากเกาะช้างมาแหลมสิงห์ปากน้ำเมืองจันทบุรีถึงเวลาย่ำค่ำทอดเรือพระที่นั่งประทับแรมในที่นี้.....

ง. แผนที่การเสด็จฯ

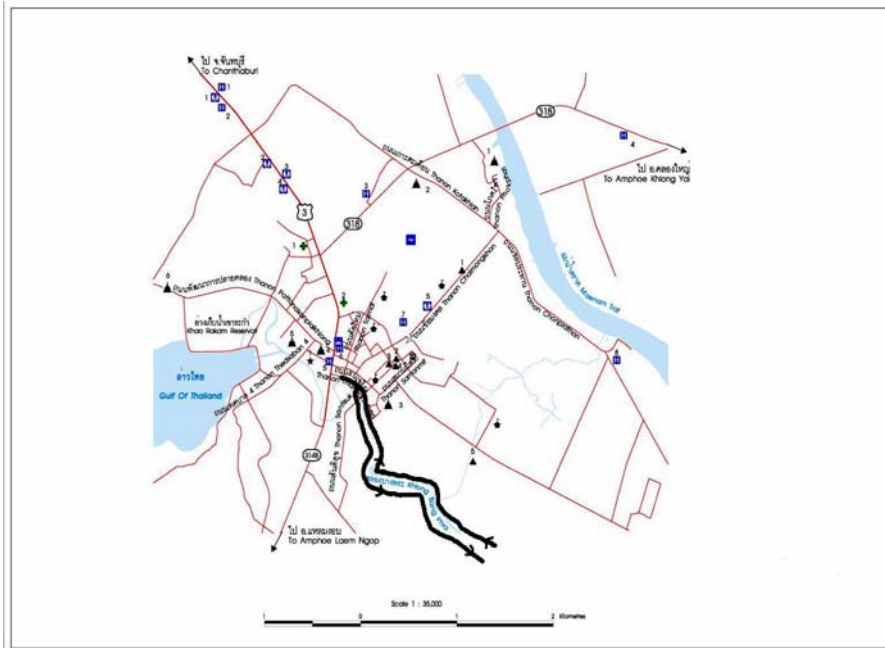
แผนที่การเสด็จฯ โดยภาพรวม

แผนที่การเสด็จฯ เฉพาะที่เกาะช้าง

แผนที่การเสด็จฯ ในตัวเมืองตราด

วันที่ ๑๐ พ.ศ. ๒๔๔๓

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

การเสด็จพระราชดำเนินเกาะช้าง จังหวัดตราด ในครั้งนี้นับเป็นครั้งที่ ๑๐ พระชนมายุ ๔๗ พรรษา ภายหลังจากเสวยสิริราชสมบัติได้ ๓๒ ปี เสด็จออกจากกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ ๒ มีนาคม ๒๔๔๓ โดยเรือพระที่นั่งมหาจักรี มีเรือตามเสด็จคราวนี้คือ เรือมกุฎราชกุมาร เรือมรุชาวลักษีสวัสดิ์ เรือพาลี เรือจำเริญ และเรือกลไฟเล็กหลายลำ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นสู่พระนครวันที่ ๑๐ มีนาคม ๒๔๔๓

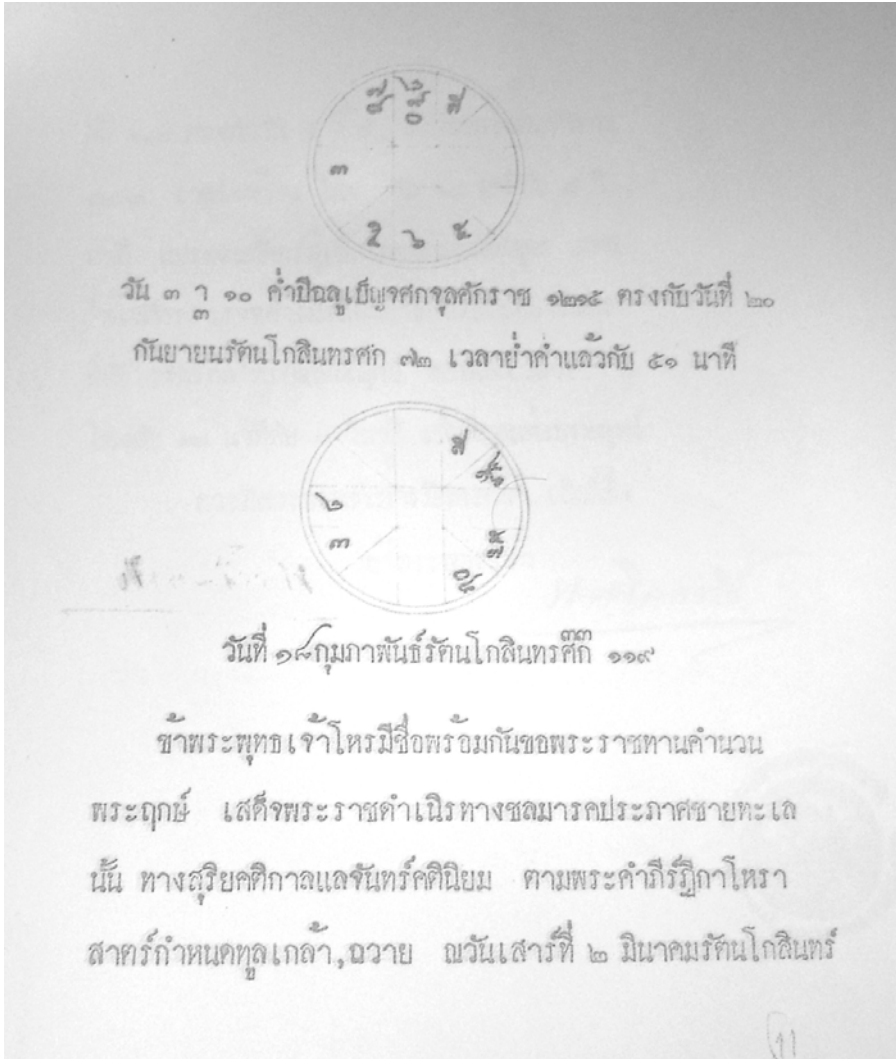
การเสด็จประพาสเมืองตราดในครั้งที่ ๑๐ นี้เสด็จถึงเมืองตราดเมื่อวันที่ ๔ มีนาคม ทรงประทับแรม ณ เขตเมืองตราดถึง ๕ ราตรี

ในคราวนี้ก่อนการเสด็จพระราชดำเนิน ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าให้เจ้าพนักงานหาพระฤกษ์มงคลในการเสด็จพระราชดำเนินเสด็จประพาสทะเลด้วย ตั้งปรากฏในหนังสือกราบบังคมทูลของห้องเวรชาวดัง ที่ ๑๒๖ ลงวันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ร.ศ.๑๑๘ ความว่า^{๔๖}

.....ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม
การเสด็จพระราชดำเนินประพาสทะเลนั้น โหรหาฤกษ์ได้วันที่ ๒
มีนาคม ร.ศ.๑๑๘ ดังทูลเกล้าฯ ถวายมาในนี้ด้วยแล้ว .....

---

^{๔๖} สำนักจดหมายเหตุแห่งชาติ. หจข มร. ๕๕ /๓๕. เรื่องตั้งพระราชอาณาเขต
เรื่องเสด็จทะเล.

ภาพ ๕๑ ฤกษ์เสด็จประพาสทะเล ร.ศ.๑๑๙

ข. คณะผู้ตามเสด็จฯ

ผู้ตามเสด็จฯ ไม่ปรากฏนามว่ามีใครบ้างเข้าใจว่าคงมีพระบรมวงศานุวงศ์
ทั้งฝ่ายหน้าฝ่ายในตามเสด็จฯ หลายพระองค์

ค. สถานที่เสด็จฯ

รายละเอียดเรื่องสถานที่เสด็จฯ นั้นปรากฏอยู่ชัดเจนในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๗ แผ่นที่ ๕๒ วันที่ ๒๔ มีนาคม ร.ศ.๑๑๙ มีใจความว่า

.....รุ่งขึ้นวันที่ ๔ มีนาคม เวลาเช้าโมงเศษถึงปากน้ำ เมืองระยอง เรือพระที่นั่งทอดที่ปากน้ำอยู่จนเวลาเช้า ๓ โมงเศษ จึงใช้จักรต่อไป ถึงเกาะเสม็ดเวลาเช้า ๕ โมงเศษเรือพระที่นั่ง ครู่หนึ่งแล้วใช้จักรต่อไป เวลาบ่าย ๕ โมงถึงเกาะช้างเรือพระที่นั่ง ทอดประทับแรมที่เกาะช้างนำในคืนหนึ่ง

วันที่ ๕ มีนาคม เวลาเช้า ๕ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จประทับเรือพระที่นั่งกรรเชียง พร้อมด้วยกระบวน เรือนำตามเสด็จเข้าคลองมะยม เสด็จขึ้นไปประพาศบนเกาะช้าง ทอดพระเนตรน้ำตกแล้วเสด็จขึ้นเขาไปถึงที่ศิลาจารึกอักษร พระบรมนามาภิไธยย่อ “จ, ป, ร.” ที่ ๑ โปรดเกล้าฯ ให้จารึก ศักราช ๑๒๖๒ พิมพ์ขึ้นเป็นคราวที่สี่ ที่เสด็จพระราชดำเนิน ประพาศถึงที่นั้น แลได้ทรงฉายพระบรมรูปพร้อมด้วยพระบรมวงษานุวงศ์ แลราชบริพารที่ตามเสด็จไปนั้นแล้วเสด็จกลับมาตาม ทางเดิน ถึงปะรำที่ประทับร้อนบนไหล่เขา ในระยะทางหยุด ประทับเสวยกลางวัน ณ ที่นั้น แล้วเสด็จต่อมาถึงที่ประทับ ทอดพระเนตรน้ำตกชั้นต่าง หยุดประทับอยู่ประมาณครู่หนึ่ง แล้ว เสด็จต่อมาถึงท่าสะพานน้ำ มีราษฎรนำของมาถวาย โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินเป็นรางวัลตามสมควร แล้วทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเสมาผูกคอเด็กทั่วแล้ว ทรงพระดำเนินลงสู่ เรือพระที่นั่งกรรเชียง ออกจากคลองมะยมกลับเรือพระที่นั่ง มหาจักรี ในคืนวันนี้แรมเรือพระที่นั่ง ณ ที่นี้

ภาพ ๕๒ เสมาพระราชทานสำหรับผูกคอเด็ก

หนึ่งในค่ำวันนี้ หลวงชนาณัฏฐนิศร นายกองญวน เมืองจันทบุรี แลจึ่ง่วนคิดนำภาชนะเครื่องทำเกาเหลาแลสิ่งของอื่น ๆ อีกมาทูลเกล้าฯ ถวาย โปรดเกล้าฯ พระราชทานสายนานาพิภาคนละสาย เวลา ๑๑ ทุ่มเศษเรือพระที่นั่งใช้จักรเดินตัดออกไปห่างฝั่งไปข้างใต้

จากนั้นทรงเสด็จฯ ไปเมืองปัจจันตคีรีเขตร์ แลจึ่งย้อนกลับมาที่เขตเมืองตราดอีกครั้ง ดังนี้

รุ่งขึ้นวันที่ ๗ มีนาคมเวลาเช้า พระยาพิไชยชลธิ ผู้ว่าราชการเมือง กรมการแลจึ่งเจ้าภาน้ำสิ่งของต่าง ๆ มาทูลเกล้าฯ ถวาย โปรดเกล้าฯ พระราชทานเสมาผูกคอเด็ก ๔๐ ชิ้น ให้พระยาพิไชยชลธิ นำไปพระราชทานแจกแก่เด็กในเมืองนั้น เวลาเช้า ๒ โมง เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากเมืองประจันตคีรีเขตร์ กับมาข้างเหนือมาทอดที่เกาะกระตาศ เวลา ๒ โมงครึ่ง ครั้นเวลาบ่าย ๕ โมงเศษเสด็จขึ้นไปประพาศบนเกาะกระตาศ เวลาค่ำเกือบทุ่ม เสด็จกลับเรือพระที่นั่งมหาจักรีประทับแรมที่นี้ อีกราตรีหนึ่ง

วันที่ ๘ มีนาคม ย่ำรุ่งแล้ว เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจาก
เกาะกระต่าย เวลาเช้า ๒ โมงครึ่งถึงปากน้ำเมืองตราด หยุดเรือ
พระที่นั่งประทับแรมราตรีหนึ่ง

วันที่ ๙ มีนาคม เวลาเช้า ๒ โมงเศษเรือพระที่นั่งตรง
โรงทหารออกมาห่างฝั่ง เวลาบ่าย ๕ โมงครึ่ง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน ลงสู่เรือพระที่นั่งกรรเชียงไป
ประพาศที่ตำบลแหลมงอบ ทอดพระเนตรโรงทหาร พระยา
นเรศวรสุภูมิไวยางวางเมืองตราด ๑ พระยาพิพิธไสยสุนทรการ
ผู้ว่าราชการเมือง ๑ พร้อมด้วยปลัดแลกรมการผู้ใหญ่บ้าน
ราษฎรกับนายทหาร แลพลทหาร ซึ่งรักษาราชการอยู่ในที่นี้มา
คอยรับเสด็จ มีพระราชดำรัสด้วยตามสมควรแล้วเสด็จขึ้นทรง
ระแทะเทียมโคหนึ่งคู่^{๔๗} ไปประพาศตามถนนทางจะไปเมืองตราด
ถึงวัดสุวรรณเจตร (ราษฎรเรียกวัดแหลมงอบ) หยุดระแทะ
พระที่นั่ง เสด็จลงประพาศที่ลานนำวัดนี้ ได้จัดทำรำสำหรับ
พระสงฆ์นั่งสวดคาถาถวายไชยมงคล รวมพระสงฆ์ ๓๑ รูป มี
พระครูวิมลเมธาวัคบุรินทร์ประคิษฐ เจ้าคณะเมืองเปนประธาน
ตามพื้นลานนอกป้อมมีราษฎรมาคอยเฝ้า แลนำสิ่งของต่าง ๆ
ทูลเกล้า ฯ ถวาย ทรงพระดำเนินเข้าสู่ในป้อมมีพระราชปฏิสันฐาน
แก่พระสงฆ์เหล่านั้น ตามสมควรแล้ว พระราชทานวัดอุปัชฌาย์
มูลราคา ๔๐ บาท แก่พระครูวิมลเมธาซึ่งเปนเจ้าคณะ
พระราชทานพระเกศเจ้าอธิการวัดนั้น ๒๐ บาท พระสงฆ์อันดับ
๒๙ องค์ ๆ ละกึ่งสลึงแล้วเสด็จมาที่หมู่ราษฎรเฝ้า โปรคเกล้า ฯ
พระราชทานแจกเสมาผูกคอเด็ก แลแจกเงินแก่ราษฎรที่ทูลเกล้า ฯ
ถวายของเหล่านั้นทั่วแล้วเสด็จขึ้นทรงระแทะประพาศต่อไป

---

^{๔๗} เข้าใจว่า รัชกาลที่ ๕ ทรงพระราชทานเกวียนแก่พระอธิการแดงวัดแหลมมะขาม
ในคราวนี้เอง ดูเพิ่มเติมใน หัวข้อ ประวัติศาสตร์บอกเล่า

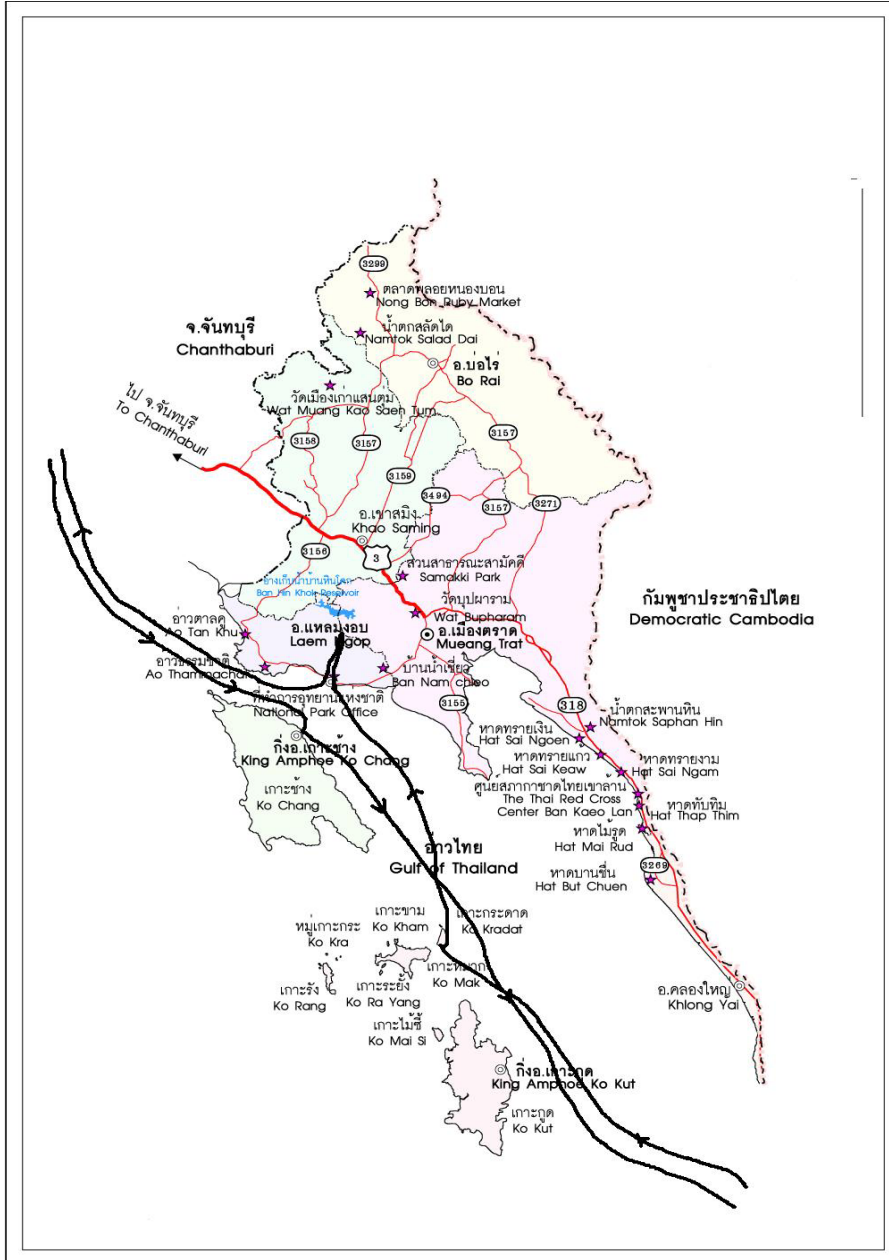
ถึงที่ประทับร้อนตำบลสะแก^{๔๘} หยุคระแทะพระที่นั่งเสด็จ
ลงประพาศตามบ้านราษฎรในบริเวณนั้น แลพระราชทานเสมา
ผูกคอเด็กชาวบ้านนั้นด้วย แล้วเสด็จกลับมาที่ ๆ ประทับ รวม
ระยะทางที่เสด็จพระราชดำเนินแต่ทำขึ้นมา ถึงที่นี้ประมาณ ๙๐
เส้น ทางนี้กรมทหารเรือตัดใหม่ไปกิ่งเมืองตราด ระยะทาง ๕๒๐
เส้นประทับอยู่ประมาณครู่หนึ่ง แล้วเสด็จโดยเรือพระที่นั่งกลับ
ตามทางเดิม ถึงโรงทหารเสด็จลงจากระแทะ พระราชทานแจก
เสมาผูกคอเด็กอีกครั้งหนึ่ง แล้วเสด็จกลับมายังเรือพระที่นั่ง
มหาจักรี พอเวลา ๔ ทุ่มเศษ พระยานรเชษฐสุทนต์ไชย จางวาง-
เมืองตราด ๓ พระยาพิพิธพิไชยสุนทรการ ผู้ว่าราชการเมือง
ตราด ๑ หลวงอักษรนิคมกรมการแลเป็นผู้บังคับการทหารที่
แหลมงอบ ๑ หลวงวรบาทภักดีศรีสงครามปลัด ๑ ลงมาเฝ้า
ในเรือพระที่นั่ง ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ แลสิ่งของเป็นบำเหน็จ (จำนวนเครื่อง-
ราชอิสริยาภรณ์ที่พระราชทานนั้นจะได้ลงไปด้านหลัง) เวลา
๕ ทุ่มเศษ เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากแหลมงอบแล่นมา
ตลอดคืน

---

^{๔๘} เข้าใจว่าเรื่องการตั้งพระราชอุทยานง่ามหล้าคงเป็นในคราวนี้เอง ดูเพิ่มเติมใน
หัวข้อ ประวัติศาสตร์บอกเล่า

ง. แผนที่การเสด็จฯ

แผนที่การเสด็จฯ ในภาพรวม

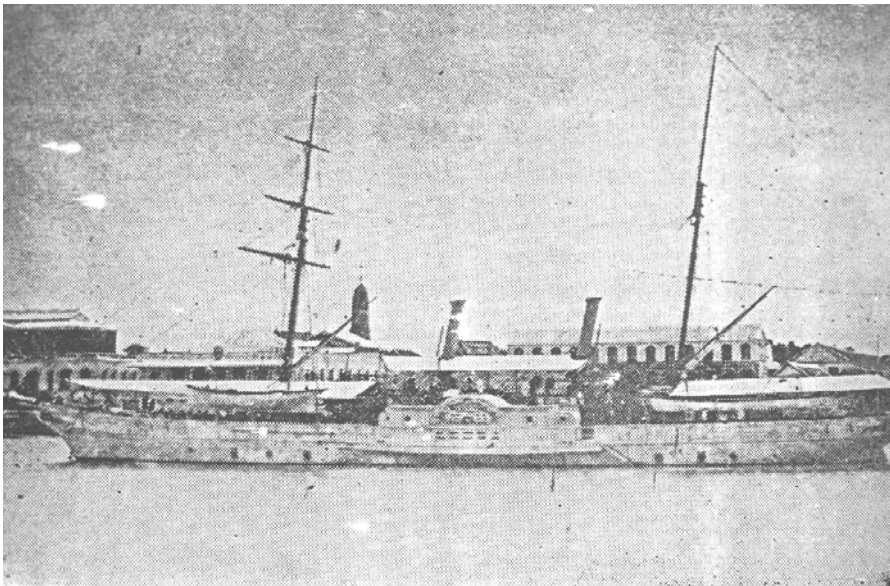

ครั้งที่ ๑๑ พ.ศ. ๒๔๔๔

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

การเสด็จพระราชดำเนินเกาะช้าง จังหวัดตราด ในครั้งที่ ๑๑ นี้ ทรงมีพระชนมายุ ๔๘ พรรษา ภายหลังจากเสวยสิริราชสมบัติได้ ๓๓ ปี โดยเสด็จออกจากกรุงเทพมหานครเมื่อวันที่ ๒๕ กุมภาพันธ์ ๒๔๔๔ เพื่อเสด็จฯ ไปส่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมกรมขุนนครสวรรค์พิณิตขึ้นเรือแม่ที่ประเทศสิงคโปร์ เพื่อเดินทางไปทรงศึกษาต่อ ณ ประเทศเยอรมัน ทั้งนี้ได้เสด็จฯ ออกจากกรุงเทพฯ โดยรถไฟสายปากน้ำจนถึงสมุทรปราการ แล้วประทับในเรือพระที่นั่งสุริยมณฑลไปยังเรือพระที่นั่งมหาจักรี ซึ่งจอดอยู่นอกสันดอน เรือพระที่นั่งมหาจักรีออกเดินทางตรงไปยังสิงคโปร์ มีเรือพาลี่ริงทวี่ป และเรือจำเริญ เป็นเรือตามเสด็จ เรือรานรุกไฟร์ ครอบรอบอยู่ที่สิงคโปร์ เมื่อทรงส่งสมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรมกรมขุนนครสวรรค์พิณิตขึ้นเรือแม่ที่ประเทศสิงคโปร์แล้ว จึงเสด็จประพาสชายทะเลตะวันออก และเสด็จพระราชดำเนินคืนสู่พระนครวันที่ ๖ มีนาคม ๒๔๔๔

ภาพ ๕๓ เรือพระที่นั่งสุริยมณฑล

การเสด็จประพาสเมืองตราดในครั้งที่ ๑๑ นี้เสด็จถึงเมืองตราดเมื่อวันที่ ๑ มีนาคม ทรงประทับแรม ณ เขตเมืองตราด ๔ ราตรี แล้วจึงเสด็จนิวัติพระนคร

ข. คณะผู้ติดตามเสด็จฯ

คณะผู้ติดตามเสด็จฯ ในครั้งนี้ปรากฏไม่ชื่อบุคคลใด บุคคลหนึ่งชัดเจน เข้าใจว่าน่าจะมีเจ้านายที่ตามมาส่งเสด็จฯ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอ เจ้าฟ้ากรม กรมขุนนครสวรรค์พิณิต ตามมาด้วยจำนวนมาก รวมทั้งข้าราชการบริพารทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายใน

ค. สถานที่เสด็จฯ

สถานที่ที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ณ เมืองตราด ในครั้งที่ ๑๑ ปรากฏความในหนังสือระยะทางเสด็จประพาสแหลมมลายู ตั้งความตอนหนึ่งว่า^{๔๘}

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๒

ทอดที่เกาะช้าง

๓๔

วันที่ ๒ มีนาคม รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๐

ถึง กรมหลวงเทเวศร์วงศโรปกการ

สืบต่อแต่รายงานซึ่งได้บอกครั้งก่อน วันที่ ๒๘ เดิมคิดจะไปที่น้ำพุเกาะปอ แต่เป็นเวลาแห่ง ในฤดูนี้แล้งน้ำอยู่ข้างจะแห้งมากตลอดที่อื่น ๆ เวลาเย็นไปขึ้นที่หาดบ่อน้ำจืดในเกาะน้ำก็แห้งเหมือนกัน ขึ้นไปเพื่อจะเดินเท่านั้น

^{๔๘} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. พระราชหัตถเลขา เรื่องเสด็จประพาสแหลมมลายู. (พระนคร: องค์การค้ำของคุรุสภา, ๒๔๐๖), หน้า ๒๕๒ - ๒๕๓.

วันที่ ๑ มีนาคม ออกเรือแต่ตีออกมาทอดอ่าวสนเพื่อจะไป
คลองพร้าวก็มีคลื่น เวลาพาย้ายทอดที่หน้าคลองมะยมแต่น้ำ
แห้งจึงไปขึ้นที่ด่าน ตั้งแต่ห้ามต้มสุราเถื่อน คนจรรยาเลยได้ตั้งที่
เกาะกูดเสียมาก แต่คนมีถิ่นฐานคงอยู่ ได้เตรียมไปแล้วว่าคงจะ
ได้รับคำร้องเรื่องห้ามไม่ให้ต้มเหล้า ก็มีผู้มาบ่นออกแอดจริง ๆ
ซึ่งเตรียมได้นั้น เพราะเคยได้รับคำร้องเช่นนั้นเสมอ เคยอนุญาต
ให้ต้มกินกันแต่ในเกาะ ก็ไม่ได้จริงคงต้องไปจำหน่ายฝั่ง เพราะ
ใกล้ข้ามไปข้ามมาง่าย เมื่อเดินไปคูในหมู่บ้าน มีเตากระทะสำหรับ
ต้มกลั่นเกือบจะทุกเรือนทุกโรงตลอดทาง เหลือที่จะกินกันให้หมด
ในเกาะ เดี่ยวนี้อยู่ด้วยเลี้ยงสุกรและปลูกต้นไม้ มะพร้าวงามไม่มี
ค่างเลย

ภาพ ๕๔ เกาะกูด จังหวัดตราด

วันที่ ๒ ได้ให้กรมหลวงดำรงขึ้นไปตรวจราชการเมือง
ตราดเดิมคิดว่าจะไปเอง แต่เห็นว่าระยะทางไกล อยากจะพักผ่อน
ให้สบายจึงได้เตรียมไว้ต่อเวลาเย็นจะขึ้นที่น้ำพุคลองมะยม

ใช้มีส่าในเรือนี้ไม่ได้ถอยน้อยลงรายตัวผู้เป็นไป มีแต่
จำนวนคงอยู่หรือมากขึ้น ฉันทอดกราความ เพราะอยู่ในจอแจกัน
มากนอกจากใช้ธนูนี้ ก็ไม่มีใช้เจ็บอย่างอื่นเป็นปรกติที่อยู่

นอกจากนี้ยังปรากฏความในราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๑๘ หน้า ๙๒๐ - ๙๒๒ วันที่ ๙ มีนาคม ร.ศ.๑๒๐ มีใจความว่า

วันที่ ๒๕ เวลาเช้า ๓ โมงเศษ .... ครั้นเวลา ๒ ยามครึ่ง เรือพระที่นั่งออกจากเมืองสิงคโปร์ แล่นข้ามทะเลจีนตคมาฝั่งทะเลตะวันออก วันที่ ๒๖ แลวันที่ ๒๗ เรือเดินทั้งกลางวันกลางคืน วันที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ เวลาเช้า เข้าแขวงเมืองประจันตคีรีเขตร์ เวลาเช้า ๕ โมง ถึงเมืองประจันตคีรีเขตร์ เรือพระที่นั่งทอดที่ช่อง เห็นเรือเกาะกงตรงแหลมเมือง พระยาพิไชยชลธิษฐ์ว่าราชการเมืองประจันตคีรีเขตร์ ลงมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท แลนำราษฎรมาทูลเกล้าฯ ถวายของต่างๆ ในเรือพระที่นั่ง โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินแจกพอดสมควร พอบ่าย ๕ โมง เสด็จขึ้นประพาศบนเกาะกงอ่าวบ่อน้ำ มีธารเล็กมีน้ำไหลรินมาลงทะเลมีหาดทราย เวลาบ่ายค่ำเสด็จกลับมาประทับ ในเรือพระที่นั่งมหาจักรี เวลา ๗ ทุ่มเรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากเมืองประจันตคีรีเขตร์ มาถึงเกาะช้าง

วันที่ ๑ มีนาคม เวลาเช้า ๒ โมง เรือพระที่นั่ง ทอดที่เกาะช้างนำนออกตรงคลองมะพร้าว เป็นต้นมีคลื่นไม่ควรเสด็จประพาส โปรดให้เลื่อนเรือเสด็จพระที่นั่งเข้ามาทอดที่เกาะช้างนำในตรงคลองมะยม เวลาบ่าย ๔ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จลงเรือพระที่นั่งกรรเชียงเรือสติมลอน จูงไปเทียบที่สะพานทำน่าน้ำด่านแลเป็นที่ว่าการอำเภอ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นบนค่านพระยาพิพิธพิไสยสุนทรการ ผู้ว่าราชการเมืองตราดเฝ้ารับเสด็จอยู่ที่นั่น แล้วทรงพระราชดำเนินประพาศต่อไป ถึงวัดสร้อยสนอยู่ริมคลองนนทรี เสด็จในอุโบสถแล้วเสด็จประทับกุฎีที่วัดนั้นมีพระสงฆ์ ๒ รูป พระแดงเป็นเจ้าอธิการ สวดไชยมงคลรับเสด็จ แล้วมีพระราชปฏิสันถารกับพระสงฆ์ แลพระราชทานวัตถุปัจจัยมูดแก่เจ้าอธิการแดง ๒๐ บาท พระอินดับ ๕ องค์ๆ ละ ๔ บาท เวลาบ่ายค่ำเสด็จกลับเรือพระที่นั่ง มหาจักรีประทับแรมที่นี้ราตรีหนึ่ง

ภาพ ๕๕ อุโบสถวัดคลองนนทรี (สร้อยสน)ในปัจจุบัน

วันนี้ ๒ มีนาคม ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้า
น้อยยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวง
มหาดไทยเสด็จไปตรวจราชการเมืองตราด เวลาบ่าย ๓ โมงเสด็จ
เสด็จขึ้นประพาศด้วยเรือพระที่นั่งกรรเชียง เรือสตมลอนงูไปเข้า
คลองมะยมเทียบเรือพระที่นั่งที่สะพานท่าน้ำ เสด็จพระราชดำเนิน
ต่อไปตามทางแล้ว ขึ้นเขาถึงที่จารึกอักษร พระบรมนามาภิไธย
จ, ป, ร, ชั้นที่ ๑ โปรดให้จารึกศักราช ๑๒๖๓ เป็นเครื่องหมาย
ในการเสด็จพระราชดำเนินไปประพาศ แลทรงฉายพระบรมรูปแล้ว
เสด็จกลับเรือพระที่นั่งมหาจักรี ประทับแรมที่นี้ราตรีหนึ่ง

วันที่ ๓ มีนาคม เวลาบ่ายเรือพระที่นั่งใช้จักรออกจาก
เกาะช้าง

เรื่องราวการเสด็จฯ ในครั้งนี้ปรากฏในบันทึกของพระพี่เลี้ยงสมเด็จพระ
เจ้าฟ้าฯ ในรัชกาลที่ ๕ ท่านหนึ่ง ขณะที่ท่านตามเสด็จฯ นั้นอายุได้ประมาณ ๑๖ ปี
บันทึกเกี่ยวกับการเสด็จฯ ในคราวนี้ความว่า

.....เข้ามึคเสด็จลงเรือสุริยะมณฑล ต่างคนตีใจกันมาก พอมาถึงเกาะต่างๆ ก็เสด็จขึ้นเที่ยวประพาส มีน้ำตก เช่น เกาะพังน มีชะนีชนิดขาวน้ำคูมาก เกาะช้าง เกาะสมุย เกาะรังกะจิ๋ว เกาะรังกะจิ๋วนี้มีรังนกนางแอ่นเป็นสินค้า ได้ภาษี ปีละมากๆ ตามหาดขณะนั้นเป็นกรวดเม็ดดำบ้าง ชาวบ้าง เทาบ้าง แดคคร่ำๆ บ้าง สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว^{๕๐} ว่าภูเขาไฟระเบิดจึงมีหินเหล่านี้ เมื่อกลมบ้าง ไร่บ้าง คุกถ่าย พลอยที่ฝังแหวน ทางปล่องยอดเขานั้น แลลงไปเป็นเหวลึก ทรงเล่าว่าพวกที่ลงไปเก็บรังนกนั้น เขาต้องนั่งสาแหรกลงไปและมีคนคอยชักเชือกอยู่ข้างบน แต่ต้องให้สาบานกันก่อนลง เมื่อย่อนสาแหรกลงไปแล้ว คนก็ปลิดเอารังนกที่ติดอยู่กับหินพอได้ พอก็กระตุกเชือก คนข้างบนก็สาวขึ้นมา ส่วนทางกันถ้ำนั้น พอน้ำลดก็เข้าไปปีนป่ายเก็บเขา มีกระต๊อบเล็กห่างกันเป็นระยะไกลๆ สำหรับคนเฝ้าอยู่ เพราะมีโจรสลัดมาปล้นรังนกที่เก็บไว้ แล้วนั้น จึงต้องมีคนเฝ้าอยู่ เพราะมีโจรสลัดมาปล้นรังนกที่เก็บไว้ แล้วนั้น จึงต้องมีคนเฝ้า นกจะทำรัง ๓ ครั้ง มันทำด้วยน้ำลาย ครั้งแรกรังจะขาวสะอาด เมื่อทำเสร็จคนก็ไปเก็บเอาของมันมา เลี้ยง ครั้งที่ ๒ จะมีเลือดติดอยู่ข้างเพราะมันต้องขากน้ำลายออกมาทำ ครั้งที่ ๓ เขาจึงจะทิ้งไว้ให้มันวางไข่ รังครั้งที่ ๓ นี้ไม่ตีจะมีขนและเลือดเกรอะกรัง

เมื่อทอดพระเนตรปากปล่องเสร็จแล้ว ก็ลงไปทอดพระเนตรถ้ำกันปล่อง ทหารเรือขึ้นเรือกรรเชียงเข้าไปถูกหินบาดเอา หวดหวะเลือดไหล ในถ้ำกันเหนียวมีต้นไม้เล็กๆ เช่นทำไม้ทำขึ้น อยู่มากมาย ต่อมาเสด็จเขาสูงเกาะกูด สมเด็จพระพุทธเจ้าอยู่หัว^{๕๐} จารึกพระนามไว้ มี ส.ว. หมายความว่า สว่างวัฒนา เกาะกูดนี้มี ต้นปาล์ม และต้นหมากแดง ต้นเหลาชะโอน ไม้ซางกอใหญ่ๆ ไม้ที่ใครว่าเป็นของฝรั่งนั้นมีอยู่ที่นั่น เคียงนี้เราว่าเป็นของ

---

^{๕๐} สมเด็จพระศรีสวรินทิราบรมราชเทวี พระพันวัสสาอัยยิกาเจ้า

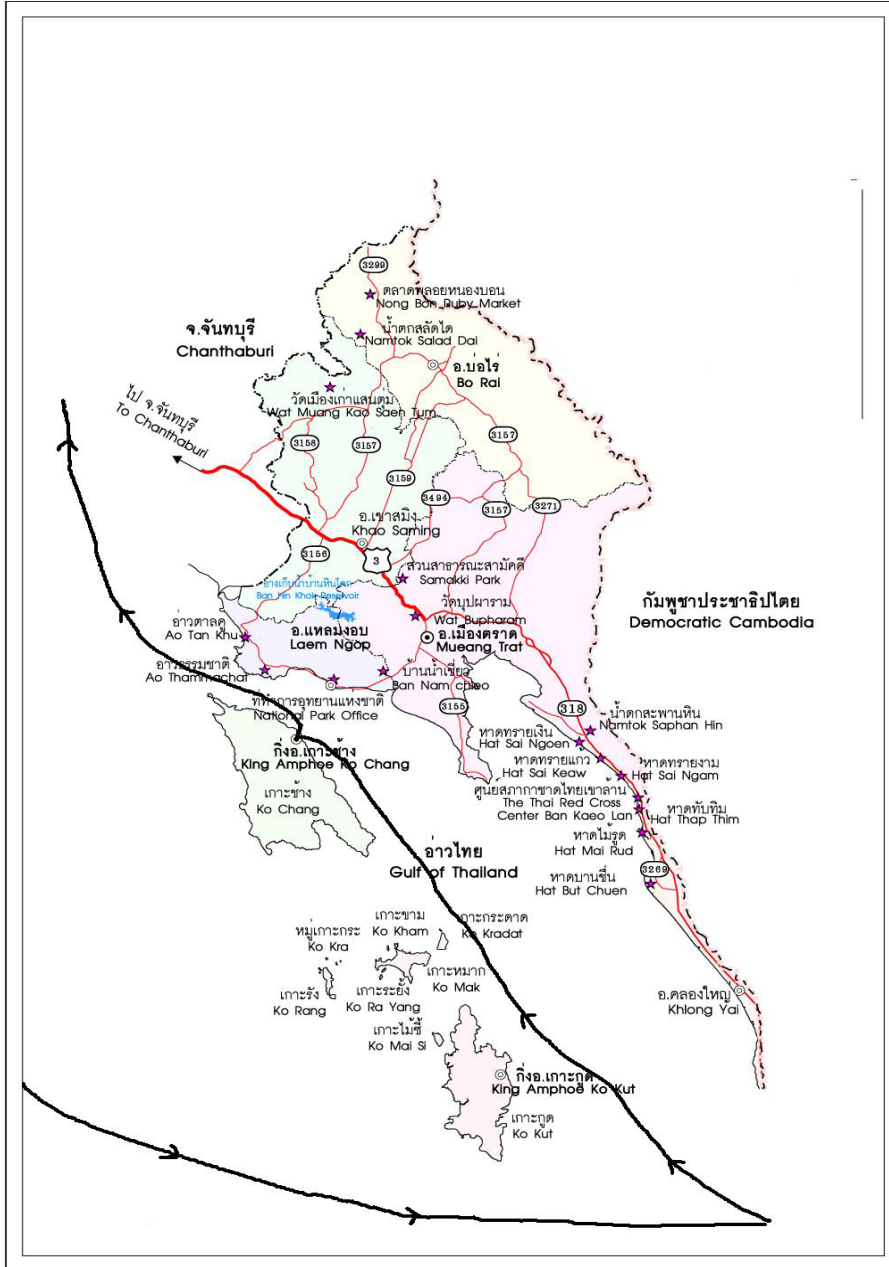
ฝรั่งเศสไปเสียแล้ว ตอนนี้ก็มีหินกลมลูกหนึ่ง ขนาดเท่าหินฝั่งลูก
นิมิต ชาวบ้านพูดว่าเวลาดตกลงมากระเทือนเหมือนฟ้าผ่า ดังถึ้น
จนคนตกใจทั่วไป ต้นเลาชะโอนนั้น คนเอามาทำไม้เท้า จีนก็ทำ
ที่มุ้งประทุนขายราคาแพงๆ เพราะผู้ดีชาววังถ้าใครนอนมุ้งประทุน
ไม้เลาชะโอนก็จะดูหรูหรากว่าเพื่อน ไมใครจะมีขายเกลื่อนนีก
ทางฝรั่งก็ทำคำมรมผู้หญิง ส่งมาขายเมืองเรา มุ้งประทุนนั้นไม่
เหมือนมุ้งรมของญี่ปุ่น คือเมื่อกางนอนแล้วแลดูเหมือนประทุน
เรือมาครอบไว้ มีซี่ประมาณ ๑๐ ซี่ เมื่อเก็บแล้วพับหัวท้าย ๒
ข้างเข้าไปแล้วใส่ถุงเก็บดูเนียบเนียนดีกว่ามุ้งญี่ปุ่น แต่เดี๋ยวนี้ไม่มี
ขาย เพราะคนนิยมมุ้งญี่ปุ่นกันเสียหมด ชาววังต้องใช้มุ้งประทุน
เพราะว่าจะไปเที่ยวตอกตะปูผูกไม้ได้ คนที่ไม่หูกก็ใช้มุ้งประทุนที่
ทำด้วยเหล็กเล็กๆ มีมาขายจากเมืองจีน....

.....ต่อมาเสด็จเมืองตราด เมืองจันทบุรี มีละครมารำถวาย
นุ่งผ้าลาย โจงกระเบน เอาผ้าห่มมาคาดเอว ทำเจียรระบาท
เหมือนเราเล่นละครกันเมื่อเด็กๆ ที่บ้านฉะนั้น ดูแล้วอดหัวเราะ
ไม่ได้ แล้วเสด็จสถักเพชร สถักคอก เรือโบทเข้าไปในนั้นเป็น
วงกลม ที่นี้เป็นเรื่องของตามองถ่าย ต่อมามีข่าว วิวว่าย
ควายวิ่ง ข่าวมะนาว สามร้อยยอด เกาะคราม ข่าวกระลือ....

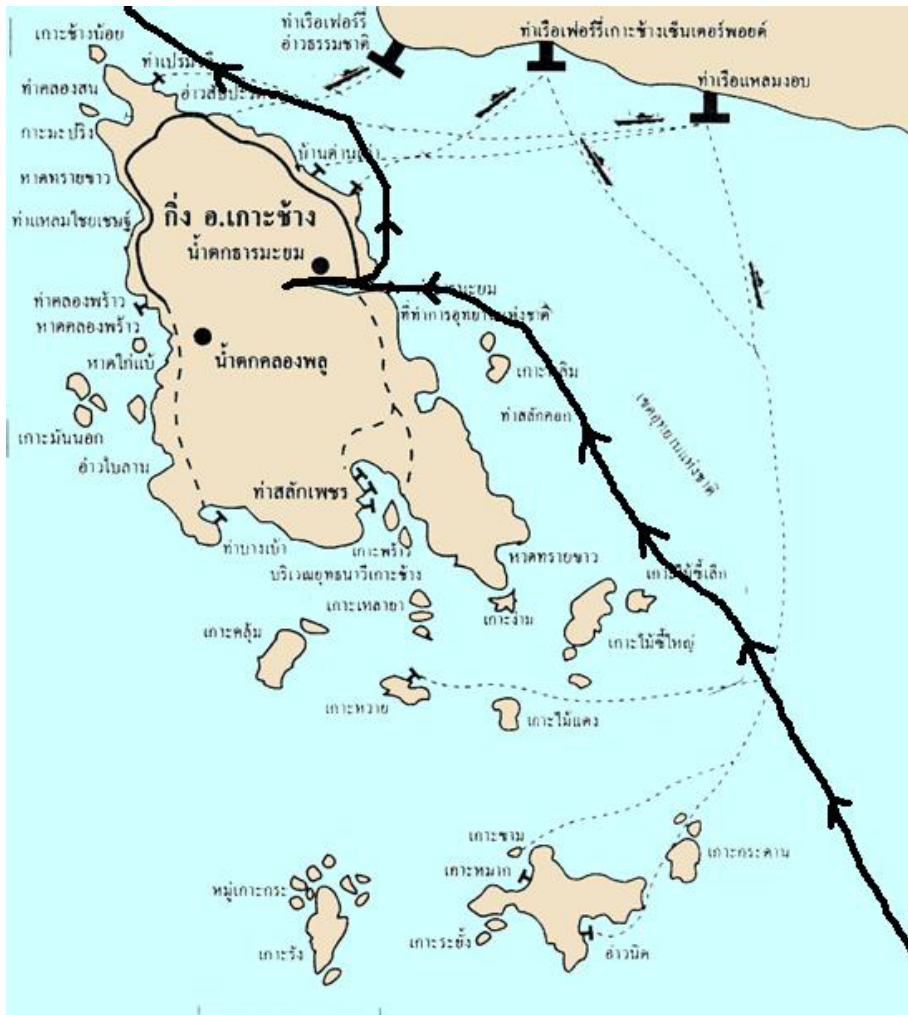
หลังจากการเสด็จฯ ในครั้งนี้อีก ๒ ปีต่อมาเมืองตราดก็ตกไปเป็นของ
ฝรั่งเศส จึงทำให้พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไม่ได้เสด็จฯ มาเมือง
ตราคนานถึง ๖ ปี (พ.ศ. ๒๔๔๔ - ๒๔๕๐)

ง. แผนที่การเสด็จฯ

แผนที่เสด็จฯ โดยภาพรวม

แผนที่เสด็จฯ เฉพาะเกาะช้าง

ครั้งที่ ๑๒ พ.ศ. ๒๔๕๐

ก. ระยะเวลาเสด็จฯ

การเสด็จพระราชดำเนินเกาะช้าง จังหวัดตราด ครั้งนี้นับเป็นครั้งที่มีความหมายและความสำคัญที่สุดในบรรดาทั้ง ๑๒ ครั้ง เพราะในครั้งที่ ๑๒ นี้เป็นครั้งแรกที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสเมืองตราด นับจากเมืองตราดกลับคืนเป็นของไทย ภายหลังจากประสบวิกฤตการณ์ ร.ศ.๑๑๒ ซึ่งส่งผลให้เมืองตราดตกไปเป็นของฝรั่งเศสอยู่ชั่วขณะหนึ่ง นอกจากนี้ยังเป็นการเสด็จฯ ครั้งสุดท้ายในรัชกาลและในพระชนม์ชีพของพระองค์ด้วย เพราะอีก ๓ ปีต่อมา พระองค์ก็เสด็จสวรรคต

ในการเสด็จฯ ครั้งนี้ทรงมีพระชนมายุ ๕๔ พรรษา ภายหลังจากเสวยสิริราชสมบัติได้ ๓๘ ปี โดยเจ้าพนักงานได้นำเรือพระที่นั่งมหาจักรีออกเดินทางจากกรุงเทพฯ ไปปีนัง เพื่อรับเสด็จฯ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งเสด็จกลับจากยุโรปโดยเรือเมลล์เยอร์มันชื่อซัคซัน กรมทหารเรือได้จัดให้มีกระบวนเรือรับเสด็จ มีเรือพระที่นั่งมหาจักรี เรือมูรธาวัสติสวัสตี เรือสุครีพครองเมือง เรือพาส์รังทวิป และเรือบู๊ก (ช้าง) มีพลเรือตรี กรมหมื่นชุมพรเขตอุดมศักดิ์ ทรงเป็นผู้บัญชาการกระบวนเรือรับเสด็จ กำหนดให้กระบวนเรือรับเสด็จ (เว้นเรือพระที่นั่งมหาจักรี) รอรับเสด็จที่อ่าวยะโฮว ๖ พฤศจิกายน ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จถึงปีนัง ประทับในเรือพระที่นั่งมหาจักรี แล้วเสด็จผ่านสิงคโปร์ตรงไปเมืองตราด และสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชฯ สยามมกุฎราชกุมาร (พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เสด็จออกไปรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวที่สันดอน เมื่อวันที่ ๑๗ พฤศจิกายน ๒๔๕๐ เสด็จขึ้นสู่พระนคร

การเสด็จประพาสเมืองตราดในครั้งที่ ๑๒ นี้เสด็จฯถึงเมืองตราดเมื่อวันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ทรงประทับแรม ณ เขตเมืองตราด ๒ ราตรี แล้วจึงเสด็จนิวัติพระนคร

ข. คณะผู้ติดตามเสด็จ ฯ

คณะผู้รับเสด็จฯ และตามเสด็จฯ มาเมืองตราด ในคราวนี้มีเป็นจำนวนมาก เนื่องจากเป็นการเสด็จฯ กลับจากจากยุโรปครั้งที่ ๒๒ ปราบกฐพระนามและนามทั้งฝ่ายหน้าและฝ่ายในดังนี้

๑. สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหาดชिरาดุช สยามมกุฎราชกุมาร
๒. พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
๓. พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์
๔. พระอรรคชายาเธอพระองค์เจ้าสายสวัสดิภริมย์กรมขุนสุทธาสินีนาฏ
๕. พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสวรรคโลกลักษณาวดี
๖. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามาลินีนภดารา
๗. สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิภาณภดล
๘. พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าดุสิตาไชยเฉลิมตาท
๙. พระยาภิชายาธิบดี

ภาพ ๕๖ สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้านิพนธ์กมล (ซ้าย)
สมเด็จพระเจ้าลูกเธอเจ้าฟ้ามาลินีนภดารา (ขวา)

ภาพ ๕๗ พระอรรคชายาเธอ กรมขุนสุทธาสินีนาฏ (ซ้าย)
พระเจ้าลูกยาเธอเจ้าฟ้ากรมขุนสวรรคโลกลักษณาวดี (ขวา)

ค. สถานที่เสด็จฯ

ก่อนการเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองตราดนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าพนักงานจัดเตรียมเสมาที่ระลึกสำหรับพระราชทานแก่ประชาชนชาวเมืองตราด ขณะที่ประทับในเรือตั้งปรากฏในพระราชหัตถเลขา ในพระราชนิพนธ์เรื่อง **ไกลบ้าน** ดังนี้^{๕๑}

พระราชหัตถเลขาฉบับที่ ๔๓

คืนที่ ๒๐๙

เรือชักเขนในคลองสุเอต

วันจันทร์ที่ ๒๑ ตุลาคม ร. ศก ๑๒๖

หญิงน้อย

เมื่อคืนนี้คอยจน ๗ ทุ่มเรือก็ไม่มา กะว่าคงสามยามก็ผิด ตกลงแปดตี ๑๑ เรือจึงได้มาถึง..... มกุฎราชกุมารตามมาด้วยเรื่องจำนวนเสมาบอกไม่ได้ เพราะจัญญมาเสียก่อนมาได้จากบายูชี เปนอันแล้วมาได้ ๓๗๐๐๐ จึงแบ่งส่งบางกอก ๓๔๐๐๐ จะเอาไปจันทบุรีตราด ๓๐๐๐ เศษ อยู่ข้างจะน้อยอยู่หน่อย แต่เขาไม่มีเวลาจะทำพอ จะให้พระยารัตนโกษาคุมเข้าไปส่งจากสิงคโปร์ทีเดียว เพราะแกอยู่ข้างจะเจ็บออกนอกไม่ปรกติอยู่

ครั้นเมื่อเสด็จฯ ถึงสิงคโปร์ ทรงมีพระราชประสงค์เสด็จฯ เมืองตราดครั้งนี้ด้วยเมื่อเดือนกันยายน ร.ศ.๑๒๖ เมื่อรับเมืองตราดคืนมาจากฝรั่งเศส ราษฎรในเมืองตราดได้ขอให้มิโทรเลขไปกราบบังคมทูลแสดงความยินดีถวายไชยมงคลแก่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ในเวลาเสด็จประพาสอยู่ในประเทศยุโรป และได้ทรง

^{๕๑} จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. **ไกลบ้าน**. (พระนคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๐๙), หน้า ๙๗๗.

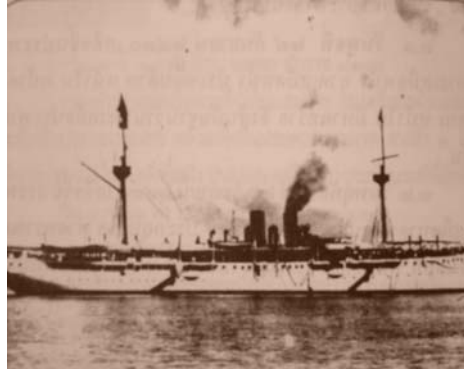

พระกรุณาโปรดพระราชทานโทรเลขมา ให้ประกาศแก่ชาวเมืองตราดให้ทราบที่ทรงยินดี และจะเสด็จไปยังเมืองตราด ให้ราษฎรได้เฝ้าพร้อมกัน ในเวลามีโอกาสที่จะเสด็จได้เมื่อเสด็จกลับคืนพระนครแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงปรารภถึงพระราชดำรัสที่ได้มีไว้แก่ชาวเมืองตราดดังนี้ **เมื่อเสด็จกลับคืนพระนคร จึงได้โปรดให้แก้ไขวันในระยทาง เพื่อที่จะเสด็จแวะเมืองตราดและเมืองจันทบุรี ในระหว่างเวลาชากลับก่อนเสด็จถึงกรุงเทพ ฯ**

รายละเอียดการเสด็จพระราชดำเนินปรากฏความใน ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๒๔ แผ่นที่ ๔๑ วันที่ ๑๒ มกราคม ร.ศ.๑๒๐ หน้า ๑๑๑๑ - ๑๑๒๑ ดังนี้

**ข่าวเสด็จพระราชดำเนิน
ประพาศเมืองตราดและเมืองจันทบุรี**

ถึงวันที่ ๒๖ ตุลาคม สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
ผู้สำเร็จราชการรักษาพระนครทรงพระดำริห์พร้อมด้วยที่ประชุม
เสนาบดี จัดให้พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทยเป็นหัวหน้า พร้อมด้วยนายพลเรือตรี
พระเจ้าลูกยาเธอกรมหมื่นชุมพรเขตรอุดมศักดิ์ นายเรือเอก
พระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าวุฒิไชยเฉลิมลาภ และข้าราชการ
ผู้ใหญ่ผู้น้อยอันมีตำแหน่งหน้าที่ พาเรือพระที่นั่งมหาจักรี พร้อม
ด้วยเรือรบออกไปรับเสด็จ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ณ เมือง
ป็นัง

ภาพ ๕๘ เรือพระที่นั่งมหาจักรี

เมื่อพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินกลับจากยุโรป ประทับเรือพระที่นั่งมหาจักรีแล้ว เรือพระที่นั่งใช้จักรเสด็จพระราชดำเนินไปประพาศเมืองตราด และเมืองจันทบุรี

วันที่ ๑๑ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๒๖ เวลาบ่ายเรือพระที่นั่งทอดสมอประทับแรมที่เกาะกูด

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน ร.ศ.๑๒๖ เวลาเที่ยงเรือพระที่นั่งออกจากเกาะกูด ถึงเกาะกระตาดเวลาบ่ายโมงเศษ พระยาวิเชียรคีติ ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลจันทบุรี ได้ขึ้นมาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทบนเรือพระที่นั่ง เวลาบ่าย ๔ โมง พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จประทับเรือกรรเชียงพ่วงเรือไฟ เสด็จพระราชดำเนินประพาศเกาะกระตาด เสด็จกลับสู่เรือพระที่นั่งเวลาบ่ายห้าเศษ

ครั้นเวลา ๑๐ ทุ่ม เรือพระที่นั่งใช้จักรออกจากเกาะกระตาด ถึงปากอ่าวเมืองตราด วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน เวลาเช้าโมงหนึ่ง

เวลาเช้า ๓ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินจากเรือพระที่นั่งมหาจักรี ประทับเรือกลไฟเล็กประพาศเมืองตราด เวลาเช้า ๕ โมงถึงปากน้ำเมืองตราด

ภาพ ๕๙ ข้าราชการเฝ้ารับเสด็จเมื่อเรือพระที่นั่งเทียบท่า

เมื่อเรือพระที่นั่งแล่นขึ้นไปตามลำน้ำนั้น มีผู้ใหญ่บ้านและ
ราษฎร ลงเรือมาคอยเฝ้าทูลของขลุ่ยพระบาท โห่ถวายไชยมงคล
และประโคมพิณพาทย์ แล้วตามเรือพระที่นั่งขึ้นมา เรือพระที่นั่ง
เทียบท่าเมืองตราดเช้า ๕ โมงเศษ ในที่นี้มีข้าราชการมณฑล
จันทบุรี และข้าราชการเมืองตราดแต่งเต็มยศประดับเครื่องราช-
อิสริยาภรณ์ มาคอยเฝ้าทูลของขลุ่ยพระบาท พระบาทสมเด็จพระ-
เจ้าอยู่หัว มีพระราชปฏิสันถารปราศจากความสมควรแล้ว เสด็จ
พระราชดำเนินจากเรือพระที่นั่ง ประทับลัดขานทำเรือพระสงฆ์ซึ่ง
ประชุมพร้อมกันอยู่ในบ้ำ สวดคาถาถวายไชยมงคล และช้างเผือกซ้าย
ก็มีพระสงฆ์มาเจริญพระพุทธมนต์ด้วยเหมือนกัน

พระบริหารเทพธานี กล่าวถึงท่าเทียบเรือพระที่นั่งว่าทรงขึ้นที่ท่าเรือช้างเสด็จฯ ขึ้นทางถนนสายท่าเรือช้าง ซึ่งข้าราชการพ่อค้าประชาชนพร้อมใจกันจัดการประดับตกแต่งบ้านเมืองไว้ล่วงหน้า เมื่อเสด็จฯขึ้นท่าเรือช้างแล้วได้เสด็จฯตามถนนเข้าตลาดขวางไปท้ายตลาดใหญ่^{๕๒}

ครั้นพระสงฆ์สวดถวายไชยมงคลแล้วพระบริรักษ์ภูธรกราบบังคมทูลพระกรุณาอัญเชิญเสด็จพระราชดำเนินไปประทับที่พักรู้ว่าราชการเมือง แล้วเสด็จพระราชดำเนินไปประทับยังพลับพลาในที่นี้มีพระสงฆ์และข้าราชการทั้งอาณาประชาราษฎร์มาชุมนุมกันคอยเฝ้าทูลของธุลีพระบาทเป็นอันมาก เมื่อเสด็จถึงพลับพลาแล้วนั้น พระสงฆ์ประมาณ ๑๐๐ เศษ มีพระญาณวราภรณ์เจ้าคณะมณฑลจันทบุรีเป็นประธาน เจ้าอธิการแจ้งว่าที่เจ้าคณะรองอ่านคำถวายพระพรไชยมงคลแทนพระสงฆ์เมืองตราด แสดงความยินดี ในการที่เสด็จพระราชดำเนินมาประพาศเมืองตราด

ภาพ ๖๐ พระวิมลเมหาจารย์ (แจ้ง จนุสโร)

^{๕๒} พระบริหารเทพธานี. เรื่องเดิม, หน้า ๕๖.

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริสอดคล้องตามสมควรแล้ว พระสงฆ์สาธุพร้อมกัน แล้วพระราชทานย่ามที่ระลึก การเสด็จพระราชดำเนินประเทศยุโรป แก่พระสงฆ์บางรูป พระสงฆ์ถวายอดิเรก

คำถวายพระพรชัยมงคล ของพระภิกษุสงฆ์เมืองตราด

ขอถวายพระพรเจริญพระราชคีริสวัสดิ์คีพีพัฒน์มงคล-พระชนม์สุขทุกประการจงมีแต่สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จพระปรมินทรมหาวชิราวุธราชเจ้าผู้ทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ

อาตมภาพพระภิกษุสงฆ์ในแขวงเมืองตราดขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาสแสดงปิตุคทาในเบื้องต้นและถวายพระพรมงคลในที่สุด

การที่เมืองตราดได้กลับมาเป็นราชอาณาจักรสยามตามเดิมเป็นเหตุให้พุทธศาสนิกชนตั้งต้นแต่พระภิกษุสงฆ์ได้กลับมาพึ่งพระบรมราชสมภารบรมราชูปถัมภ์ของสมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าซึ่งเป็นเอกอรรคพุทธศาสนูปถัมภกทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐบำเพ็ญพุทธศาสนกิจตามสามารถด้วยพระมหากรุณาธิคุณหาที่สุดมิได้ข้อนี้ทำให้เกิดปิตุคทาเป็น อย่างยิ่งอยู่แล้ว และยังข้าเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองตราดในครั้งนี้เพื่อให้ชาวเมืองได้เห็นเป็นสวัสดิมงคลและแสดงเมตตาคุณที่มีอยู่ในประชาชนชาวเมืองตราดเป็นอันมากจึงได้เกิดความปราโมทย์โสมนัสทวียิ่งขึ้นด้วยมารฤกษ์ถึงพระมหากุณาธิคุณเป็นต้นนั้นจึงพร้อมใจกันตั้งสัตยาธิษฐานถวายพระพรมงคล

พาหุ สหัสสมภินิมิตตสาธุชนันต์
ศรีเมขล อุตติโฆรสเสนมารี
ทานาภิรมมวิริมา ชิต์วา มุณินโท
ตันเฑชสา ภวตุ เต ชยมังคล์

สมเด็จพระผู้มีพระภาคมหามุนีนิทร์ได้ทรงชนะมารกับทั้ง
เสนานันร่ายกาจทรงศิริเมฆต์เป็นราชคณาธารม็กรพันหนึ่งซึ่งทรง
สรรพาวุธอันณฤมิตแล้วด้วยธรรมวิธีคือพระบารมีสิทธิ์มีพระทานพ
ระบารมีเป็นต้นด้วยอานุภาพแห่งสมเด็จพระทศพลมมหามุนีนิทร์ซึ่ง
ทรงชนะมารนั้นขอชัยมงคลอันเลิศจงมีแด่สมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้าผู้ทรงพระคุณธรรมอันมหาประเสริฐและขอพระพุทธานิ
ริศยานุภาพจงอภิบาลอุปถัมภ์สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
ให้ทรงเกษมสำนัดทรงพระชนมายุยืนนานและทรงบริบูรณ์ด้วย
วรรณสุขทุกทีวาราศรียิ่งด้วยพระกำลังปฏิภาณปรีชาและวรกาย
ผู้มุ่งหมายอันตถจงเสื่อมสูญและกลับนำประโยชน์เกื้อกูลมา
สรรพอุปสรรคอุปัทวันตรายทุกขโรคาพาธิภัยพิบัติจึงพินาศราชลาภ
จงหลังไหลมาทุกทีศานุทิศสรรพธรรมิกกราชประสงค์จงประสิทธิดัง
พระราชหฤทัยโดยไม่เนินช้า

สยามาณาเขตตรงไพศาลแลบริบูรณ์ด้วยประโยชน์สาร
ขอสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าจงทรงสถิตย์ยืนนานใน
พระบรมราชมไหศวริยสมบัติเพื่อได้ทรงอุปถัมภ์พระบรมพุทธานุ
ให้ถาวรเจริญยิ่งและเพื่อประชาราษฎร ได้ประสบสิ่งซึ่งเป็นคุณ-
ประโยชน์สุขทั่วหน้าด้วยพระเมตตาคุณพระกรุณาคุณพระบรม-
ราชูปถัมภ์โดยธรรมมิกลุบายเป็นนิจนิรันดร์ขอถวายพระพรฯ

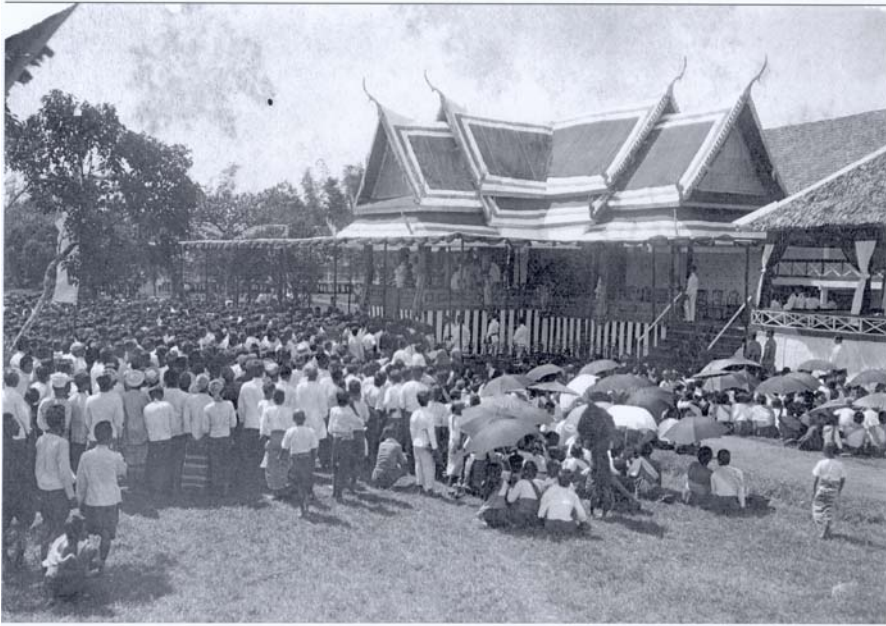
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงรับพระพรพระภิกษุสงฆ์และมีพระราชดำรัส
ตอบเป็นเนื้อความว่า แต่เดิมเมื่อเมืองตราดได้ตกไปอยู่ในอำนาจของรัฐบาลที่มีได้
นับถือพระพุทธศาสนานั้นทำให้ทรงพระวิตกเป็นอันมากกว่าพระสงฆ์ในเมืองตราดนี้
จะเสื่อมทรามลงด้วยประการต่างๆแต่ครั้งเสด็จฯ มาครั้งนี้ได้ทรงเห็นประจักษ์ว่า
พระภิกษุสงฆ์ทั้งปวงเจริญอยู่เป็นที่ทรงยินดียิ่งนักในที่สุดทรงรับรองด้วยพระราช-
หฤทัยปราโมทย์ว่าจะทรงอุปถัมภ์บำรุงพระศาสนาในเมืองนี้ให้รุ่งเรืองยิ่งขึ้นต่อไป

คำถวายพระพรสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
 จรดกลีบพระพรเทวีภูพระทรงสิริสวัสดิ์ที่พสกนิกรพระบาท
 ปลูกปลูกประภพ จงมีเสด็จมโหฬารบรมขัติยราชพระกรมพระบรมราชินี ดม
 เสด็จพระบรมเสด็จมโหฬารบรมขัติยราชพระกรมพระบรมราชินี ประเสด็จ
 อดกลีบพระพรเทวีภูพระทรงสิริสวัสดิ์ที่พสกนิกรพระบาท
 พระบรมราชินีในรัชกาลนี้ แดงขัติยราชพระกรมพระบรมราชินี
 ดมในรัชกาล

สมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินี
 เสด็จ เป็นเหตุให้พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 อดกลีบพระพรเทวีภูพระทรงสิริสวัสดิ์ที่พสกนิกรพระบาท
 พระกรมพระบรมราชินีในรัชกาลนี้ แดงขัติยราชพระกรมพระบรมราชินี
 ดมในรัชกาล

ภาพ ๖๑ ต้นฉบับลายมือคำถวายพระชัยมงคล
ของพระวิมลเมธาจารย์เมื่อคราวเสด็จฯครั้งนี้

ภาพ ๖๒ พลับพลาเสด็จที่เมืองตราด เมื่อ ร.ศ.๑๒๖

แล้วพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จออกหน้าพลับพลา
ข้าราชการมณฑลจันทบุรีและเมืองตราด และราษฎรเฝ้าทูลละออง-
ธุลีพระบาทพร้อมกัน พระบริรักษ์ภูธร ผู้ว่าราชการเมืองอ่านคำ
ถวายไชยมงคลจบแล้ว บรรจุคำถวายไชยมงคลในกล่องงา ซึ่งทำ
เป็นรูปกระบวยคดเป็น พระเกี้ยวทองคำ นำขึ้นทูลเกล้าฯ ถวาย
พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว มีพระราชดำรัสตอบแล้ว ราษฎรได้
ร้องสาธุพร้อมกัน

คำถวายไชยมงคล ของประชาชนเมืองตราด

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานพระบรมราชวโรกาส
กราบบังคมทูลพระกรุณาแทนบรรดาข้าราชการและประชาราษฎร
อันล้วนร่วมฉันทสโมสรคำนึงถึงพระเดชพระคุณใต้ฝ่าละอองธุลีพระ-

บาทที่ได้ทรงพระราชอุสาหะเสด็จมาถึงเมืองตราดให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ถวายบังคมแทบเบื้องพระบาทยุคลในเวลาวันนี้

จำเดิมแต่ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้ทราบความตามโทรเลขที่พระราชทานมาแต่ในเวลาเสด็จประพาสอยู่ ณ ประเทศยุโรป เมื่อ ณ เดือนกันยายน ทรงพระกรุณาอารีเสด็จมาให้ข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายได้เฝ้าถึงเมืองตราดนี้ก็ได้ออกกันตั้งหน้าหมายตาคอยด้วยความยินดีที่จะได้ประสมมงคลสมัยอันนั้นอยู่แต่มิได้คาดเลยว่าจะทรงพระราชอุสาหะเสด็จมาในเวลาชากลับจากประเทศยุโรปก่อนได้เสด็จขึ้นยังพระราชนิเวศมณฑลสถานในพระราชธานีที่ได้เสด็จจรจากพาราไปแล้วเป็นช้านานที่ผู้ทรงพระองค์เสด็จมาทั้งนี้จะพึงคิดเห็นได้แต่ด้วยเหตุอย่างเดียวคือว่าทรงเมตตาแก่ชาวเมืองตราดเหมือนอย่างบิดาที่มีความอาวรณ์รักถึงบุตรแล้วแลมิได้คิดแก่ความลำบากยากเข็ญอย่างไรผู้ฝ่าฝืนทูลประเทศทางกันดารไปเพื่อแต่ที่จะได้เห็นหน้าบุตรเป็นที่ตั้งตั้งนี้

อันน้ำใจของประชาชนชาวเมืองตราดเมื่อได้เห็นพระองค์ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐในเวลาวันนี้ความปิติยินดีก็ตื่นเต็มอกไปทั่วหน้าพันวิสัยที่จะทรงพรรณนาด้วยคำให้ทรงทราบได้ว่าความยินดีที่ได้เฝ้าทูลลอองธุลีพระบาทในครั้งนี้มีแก่ชาวบ้านเมืองตราดสักเพียงใดถ้าจะมีที่เทียบเปรียบได้ก็แต่ด้วยความยินดีของพระชาตินางกัณหาเมื่อได้กลับมาพบพระเวสสันดรแลนางมัทรีที่กล่าวไว้ในกัณฑ์ฉกษัตริย์บรรพนั้นพอจะนับว่าเป็นทำนองเดียวกันได้ด้วยประการทั้งปวง

อำนาจความปิติยินดีที่มีทั่วหน้ากันในครั้งนี้กับทั้งอำนาจกุศลบุญราศีอันบังเกิดแต่ความกตัญญูกตเวทีของชาวเมืองตราดซึ่งได้มีมั่นคงต่อใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาททั้งในเวลาทุกข์แลสุขสืบเสมอมาทุกเมื่อนี้ สมควรจะอ้างเป็นสัจจาธิษฐานของข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายซึ่งพร้อมกันทูลถวายชัยมงคลให้ประสิทธิในใต้ฝ่าลอองธุลีพระบาทในเวลาอันนี้แลด้วยอำนาจสัจจาธิษฐานนั้นข้าพระพุทธเจ้าทั้งหลายขอพระราชทานถวายพระพรแต่สมเด็จพระบรมนาถบพิตร

พระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงพระเจริญสิริสุขสวัสดิ์พิพัฒน์-
มงคลพระชนมายุสถาพรขอให้ทรงมีชัยชนะแก่อริราชศัตรูทั่ว
ทิศานุทิศแลขอให้สรรพราชกิจประสิทธิสัมดังพระราชหฤทัยจำนง
จงทุกประการเทอญขอเดชะฯ

พระราชดำรัสตอบ ประชาชนเมืองตราด

ดูกรประชาชนอันเป็นที่รักของเราด้วยคำซึ่งเจ้าทั้งหลายได้
มอบฉันทะให้กล่าวเฉพาะหน้าเราเวลานี้เป็นที่จับใจอย่างยิ่ง

สมัยเมื่อเราต้องพลัดพรากจากเขตรแดนอันเป็นที่พึงใจซึ่ง
เราได้ใฝ่ใจบำรุงอยู่และเมื่อนี้ถึงประชาชนทั้งหลายอันเป็นที่รักใคร่
คุ้นเคยของเราต้องได้รับความเปลี่ยนแปลงอันประกอบไปด้วย
ความวิบัติไม่มากนักน้อยย่อมมีความเศร้าสลดใจเป็นอันมาก

เพราะเหตุฉะนั้นครั้นเมื่อเราได้รับโทรเลขจากเมืองตราดใน
เวลาที่เราอยู่ในประเทศยุโรปเป็นสมัยเมื่อเราได้มาอยู่รวมกันอีกจึง
มีความยินดีอย่างยิ่งมีความปรารถนาที่จะใคร่ได้มาแลเห็นเมืองนี้
แลเจ้าทั้งหลายเพื่อจะได้ระงับความลำบากอันใดซึ่งจะเกิดขึ้นด้วย
ความเปลี่ยนแปลงแลเพื่อจะได้ปรากฏเป็นที่มั่นใจแก่เจ้าทั้งหลายว่า
การทั้งปวงจะเป็นที่มั่นคงยืนยาวสืบไปเจ้าทั้งหลายผู้ที่ได้ละทิ้ง
ภูมิลำเนาจะได้กลับเข้ามาสู่ถิ่นฐานแลที่ได้ละเว้นการทำมาหากินจะ
ได้มีใจอุสาหะทำมาหากินให้บริบูรณ์ดังแต่ก่อนแลทวียิ่งขึ้นซึ่งเจ้า
ทั้งหลายคิดเห็นว่าเราเหมือนบิดาที่พลัดพรากจากสืบบุตรจึงรับมาหา
นั้นเป็นความคิดอันถูกต้องแท้ขอให้เชื่ออยู่ในใจเสมอไปในเบื้องหน้า
ดังเช่นที่คิดเห็นในครั้งนี้อาจจะเป็นเหมือนบิดาของเจ้าเสมอ
ตลอดไปย่อมยินดีด้วยในเวลาที่มีความสุขและจะช่วยปลดเปลื้อง
อันตรายในเวลาที่มีภัยได้ทุกซ์

บัดนี้เรามีความยินดีได้เห็นเจ้าทั้งหลายมาสโมสรประชุม
กัน ณ ที่นี้ด้วยหน้าตาอันเบิกบานซึ่งเป็นพยานว่าเราได้ได้อยู่ใน
ประเทศที่ไกลแต่รัฐบาลของเราได้จัดการต้อนรับเจ้าทั้งหลายโดย

ความเชื่อเพื่อเป็นธรรมแลมีความกรุณาสมดังความปรารถนาแลคำสั่งของเราเป็นที่พอใจความจงรักภักดีของเจ้าทั้งหลายทั้งในเวลาที่ผ่านมาแล้วแต่ในเวลานี้จึงมีความปรารถนาที่จะให้เมืองตราดนี้อยู่เป็นสุขสมบูรณแลขออำนาจพรแก่อาณาประชาราษฎร์ให้มีความเจริญสุขสิริสวัสดิ์ทำมาค้าขึ้นบริบูรณ์มั่งคั่งสืบไปในภายหน้าฯ

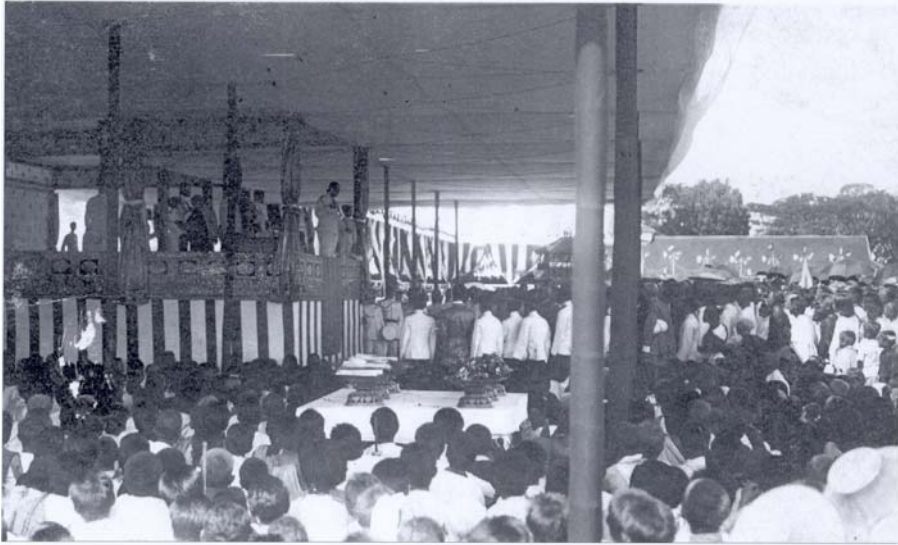

ภาพ ๒๓ พระแสงราชศาสตราประจำเมืองตราด

จากนั้นทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระแสงสำหรับเมือง^{๕๓} ผู้ว่าราชการเมืองได้รับจากพระหัตถ์ แล้วเชิญพระแสงขึ้นพาคไว้เหนือบันไดแก้ว

^{๕๓} ธรรมเนียมการพระราชทานพระแสงสำหรับเมืองนั้นเริ่มมานับแต่รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยทรงพระราชทานแก่มณฑลกรุงเก่า (จังหวัดพระนครศรีอยุธยา) เป็นเมืองแรก เมื่อวันที่ ๒๙ กันยายน พ.ศ. ๒๔๔๔ และสิ้นสุดลงในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยมณฑลปราจีนบุรีเป็นเมืองสุดท้าย ซึ่งพระแสงสำหรับเมืองนี้ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นได้รับพระราชทานเพียง ๑๓ เมืองเท่านั้น เมืองตราดได้รับพระราชทานเป็นลำดับที่ ๑๑ เมื่อวันที่ ๑๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบริรักษ์ภูธร (ปิว บุนนาค) ผู้ว่าราชการเมืองตราดเป็นผู้รับพระราชทาน ณ พลับพลาโรงพิธีเมืองตราด ค้ำฝักทองยาว ๑๐๙.๕ ซม. ค้ำยาว ๓๕ ซม. ฝักยาว ๗๓.๕ ซม. ไบยาว ๖๕.๙ ซม. ไบกว้าง ๒.๙ ซม. ทอดบนบันไดแก้ว ปลอกค้ำนขาจารึกว่า “เนื้อ ๖ หนัก ๙/๕๐ ” ปลอกค้ำนขาจารึกว่า “เนื้อ ๕ น้ำหนัก ๔๑/๓๐ ” ปัจจุบันเก็บรักษาที่คลังจังหวัดตราด (พระแสงราชศาสตราประจำเมือง. (กรุงเทพฯ: คณะกรรมการอำนวยการจัดงานฉลองสิริราชสมบัติ ๕๐ ปี, ๒๕๓๙), หน้า ๑๔๓.

บนโต๊ะที่บุชา ข้าราชการและราษฎรทั้งปวง พร้อมกันให้ถวายพระพรชัยมงคล ๓ ครั้ง พระสงฆ์เจริญพระพุทธมนต์พนักงานประโคมดนตรี

ภาพ ๖๔ พระราชทานพระแสงสำหรับเมืองตราด^{๕๔}

แล้วโปรดเกล้าฯ ให้พนักงานแจกเสมา ที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินประพาศยุโรป แก่เด็กทั้งปวงแล้วหัวหน้าราษฎรทุกชาติทุกภาษา มีจีนและแขกเป็นต้น นำเครื่องสักการบูชาทูตเกล้า ๆ ถวาย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำรัสปราโมทย์ ด้วยตามสมควรแล้วเสด็จขึ้นเสวยพระกระยาหารที่จวนผู้ว่าราชการเมือง เวลาบ่ายโมงเศษ เสด็จแล้วโปรดเกล้าฯ พระราชทานสิ่งของที่ระลึกแก่พระยาวิเศษยาธิบดี พระบริรักษ์ภูธรและภรรยา และพระราชทานเหรียญเครื่องราชอิสริยาภรณ์ แก่กำนันผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งเป็นหัวหน้างานจัดการรับเสด็จหลายนาย คงได้นำลงราชกิจจานุเบกษาเล่ม ๒๔ แผ่นที่ ๓๖ หน้า ๖๓๕ นั้นแล้ว

^{๕๔} ภาพนี้แท้จริงเป็นภาพพระราชทานพระแสงของเมืองตราดไม่ใช่ของเมืองจันทบุรี ทั้งนี้อาศัยการเทียบเคียงจากภาพพลับพลาพิธีภาพแรกที่เป็นของเมืองตราด

ภาพ ๒๕ เหรียญเสด็จเสมาที่ระลึกเสด็จกลับจากยุโรป ร.ศ.๑๒๖
ที่พระราชทานแก่ชาวเมืองตราด^{๕๕}

เวลาบ่าย ๓ โมง เสด็จพระราชดำเนินประพาศถนนในเมือง
ซึ่งชาวบ้านได้ช่วยกันแต่งเครื่องประดับและตั้งชুমรับเสด็จตลอด
ทุกแห่ง แล้วเสด็จพระราชดำเนินกลับถึงท่าเรือเวลาบ่าย ๔ โมง
เสด็จประทับเรือพระที่นั่ง ๑ ใช้จักรออกจากท่าเมืองตราด พระสงฆ์
เจริญพระพุทธมนต์ ข้าราชการและราษฎรโห่ถวายไชยมงคล เสด็จ
ถึงเรือพระที่นั่งมหาจักรีเวลาจวนย่ำค่ำ

วันที่ ๑๔ พฤศจิกายน ๑๒๖๖ เวลาเช้า ๔ โมง เรือพระที่นั่ง
มหาจักรี ใช้จักรออกจากเมืองตราดถึงเกาะช้างเวลาเที่ยงเศษ
พระยาสิงหบุรานุรักษ์ ผู้ว่าราชการเมืองระยอง กับพระบริรักษ์ภูธร
ผู้ว่าราชการเมืองตราดได้มาเฝ้าแล้วกราบถวายบังคมลาถ่วงหน้า
ไปคอยรับเสด็จที่เกาะ

เวลาบ่าย ๒ โมงเศษ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เสด็จ
ลงประทับเรือกรรเชียงพ่วงเรือกลไฟ ประพาศเกาะช้าง แล้วเสด็จ
ถึงท่าคลองมะยม เวลาบ่าย ๓ โมงเศษ พระยาสิงหบุรานุรักษ์
พระบริรักษ์ภูธร กับหลวงแกหลงแกลั่วกล้า นายอำเภอเมืองแกหลง

^{๕๕} สมบัติส่วนตัวของผู้วิจัย

พร้อมด้วยกำนันผู้ใหญ่บ้าน และราษฎรเป็นอันมาก เฝ้าทูลละออง-
ธุลีพระบาทให้ถวายไชยมงคล ๓ ครั้ง แล้วเสด็จประทับพลับพลา
ซึ่งพระยาสิทธิบุรานุรักษ์ และหลวงแกหลงแกลั้วกล้า จัดตั้งไว้รับ
เสด็จ กับพระบริรักษ์ภูธรได้เตรียมเครื่องเสวย และเครื่องเลี้ยง
ราชการพร้อมเพรียงด้วย พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จ
ประทับที่พลับพลา แล้วโปรดเกล้าฯ ให้ราษฎรทั้งปวงมาเฝ้าทูล-
ละอองธุลีพระบาท และถวายของต่าง ๆ เป็นอันมาก มีพระราช
ดำรัสปรายไต่บรรดาราษฎรตามสมควร แล้วพระราชทานเสมาเด็ก
เสด็จกลับถึงเรือพระที่นั่งเวลาบ่าย ๔ โมงเศษ

ภาพ ๒๒ หลวงแกหลงแกลั้วกล้าและภริยา

เวลาบ่าย ๕ โมง เรือพระที่นั่งมหาจักรีใช้จักรออกจาก
เกาะช้างไปเมืองจันทบุรี เวลา ๒ ทุ่มเศษถึงแหลมสิงห์

รายชื่อผู้ได้รับเครื่องราชอิสริยาภรณ์
พระราชทานเหรียญเครื่องราชอิสริยาภรณ์
วันที่ ๑๓ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร์ ศก ๑๒๖๖

เหรียญช้างเผือกทอง

หลวงนารา   กำนันเมืองตราด
ขุนสนิท   กำนันเมืองตราด
ขุนโกคา   กำนันเมืองตราด

เหรียญช้างเผือกเงิน

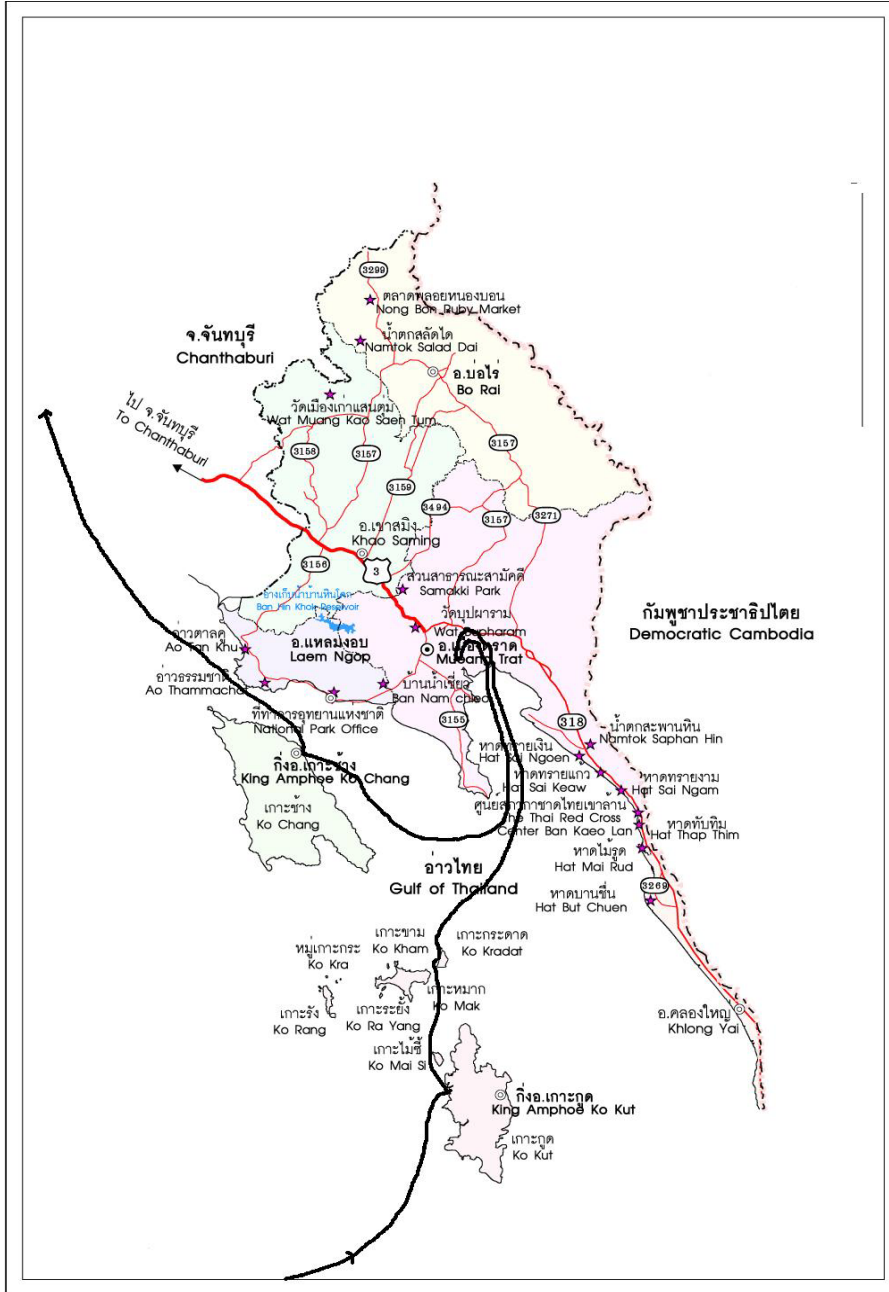
นายดี   ผู้ใหญ่บ้านเมืองตราด
นายเดือน   ผู้ใหญ่บ้านเมืองตราด
นายเงาะ   ผู้ใหญ่บ้านเมืองตราด

เหรียญมงกุฏสยามเงิน

นายน้ำ   ผู้ใหญ่บ้านเมืองตราด
นายใส   ผู้ใหญ่บ้านเมืองตราด
นายวาน   ผู้ใหญ่บ้านเมืองตราด
นายดี
นายหรี

ง. แผนที่การเสด็จฯ

แผนที่การเสด็จฯ ในภาพรวม

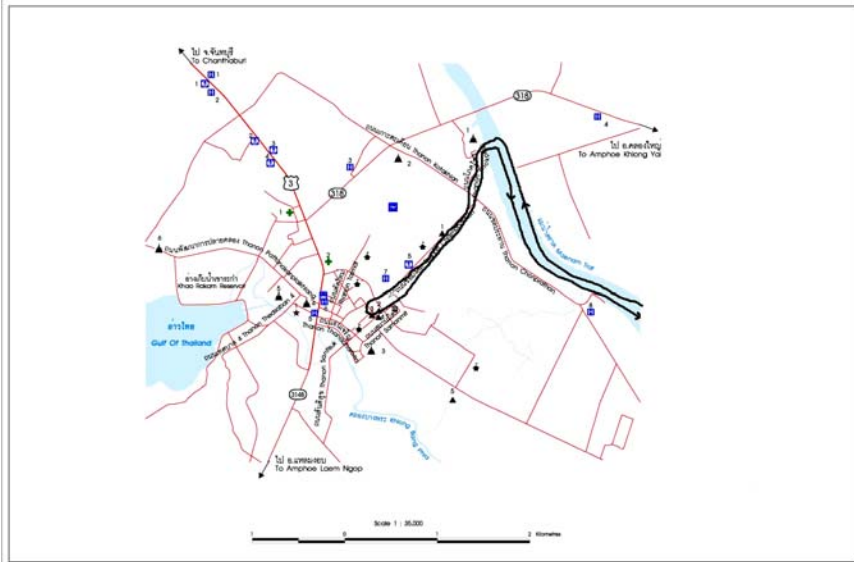

แผนที่การเสด็จฯ เฉพาะที่เกาะช้าง

แผนที่การเสด็จฯ ในตัวเมืองตราด

ประวัติศาสตร์บอกเล่าจากชาวตราดถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) ที่ชาวตราดเล่าถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนั้นล้วนแต่เป็นเรื่องเล่าของความประทับใจที่ถ่ายทอดกันมาจากรุ่นหนึ่งสู่อีกหนึ่งรุ่น ช้าผ่านกาลเวลากว่าร้อยปี ผู้วิจัยได้จัดกลุ่มเรื่องเล่าเกี่ยวกับพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวไว้เป็น ๔ กลุ่มคือ กลุ่มพระราชาวาจาขลัง กลุ่มตั้งขุนนางกลางเกาะ กลุ่มจำเพาะเนื่องนามราช กลุ่มทำนุศาสตร์-พระไตรรัตน์ และ กลุ่มปฏิพัทธ์นารี ดังนี้

๑. พระราชาวาจาขลัง

เรื่องพระราชาวาจาขลังนี้เป็นเรื่องเล่าที่ชาวบ้านเชื่อกันว่าพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเป็นผู้มีวาจาสิทธิ์ และเป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์ จึงบันดาลให้เกิดอัศจรรย์นานัปการ ดังนี้

เรื่องวาจาสิทธิ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

เรื่องเล่าเรื่องแรกเกิดขึ้นที่ไทรโยกไทยของพระประเสริฐวานิช หรือชาวบ้านเรียกว่า “เจ้าสัวเส็ง” ปลัดจัน ท่านผู้นี้เป็นคนขบถที่ร้ายมาก มีไทรโยกไทยอยู่ที่เกาะช้างเป็นจำนวนมาก ท่านเป็นชาวกรุงเทพฯ^{๕๖} และเป็นผู้ออกเงินสร้างอุโบสถวัดคลองนนทรีหลังแรกด้วย^{๕๗} ชาวบ้านเล่าว่า เมื่อคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ มาทรงเก็บไพร่ไทยที่ไทรโยกของพระประเสริฐวานิช หรือเจ้าสัวเส็งนี้ด้วย สันนิษฐานว่าคงเป็นคราวเสด็จฯ ในครั้งที่ ๘ ดังที่ในราชกิจจานุเบกษากล่าวไว้

---

^{๕๖} นิยม (ฮิน) นพวรรณ. อายุ ๘๓ ปี. บ้านเลขที่ ๕๔/๓ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้าง กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๘.

^{๕๗} เรื่องเดิม.

...วันที่ ๒๖ เช้า ๓ โมง ๑๕ นาทีเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
กระเชียงไปเข้าคลองหมื่นศรีหน่อหนึ่ง ประทับท่า ทรงพระดำเนิน
ไปบนบกที่นี้เป็นค่านเกาะช้างมีบ้านเรือนมากและมีวัดด้วยหลวง
ยกบัตรเมืองตราดซึ่งมาคอยรับเสด็จอยู่แต่เวลาเวลานั้นนั้นมาตาม
เสด็จพระราชดำเนินบนเกาะช้างนี้ด้วยเสด็จถึงไร่พริกไทยของ
พระประเสริฐวานิชทรงเก็บพริกไทย...

ในครั้งนั้นทรงมีรับสั่งถึงพริกไทยของพระประเสริฐว่า “พริกไทยนี้คู่เหลือนัก”
ทำให้ในเวลาต่อมาหลังจากเสด็จฯ กลับแล้ว พริกไทยทั้งไร่ของพระประเสริฐวานิช
ก็มีลีเหลือนทุกค้างไป เล่ากันว่าเป็นเพราะวาจาสิทธิ์ของพระเจ้าอยู่หัว^{๕๙}

อย่างไรก็ตาม ต่อมาปรากฏว่าพระประเสริฐวานิชได้ขายไร่พริกไทยนี้ให้เป็น
ของหลวง ดังปรากฏในคำกราบบังคมทูล **พระประเสริฐวานิช ขอขายสวนพริก
สวนหมากที่เกาะช้างเป็นของหลวง** ใจความว่า

ข้าพระพุทธเจ้า พระประเสริฐวานิช ขอรับพระราชทานทำ
เรื่องราวขึ้นกราบบังคมทูลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้า
สยามมกุฎราชกุมารฝ่าละอองธุลีพระบาท เดิมข้าพระพุทธเจ้าได้
สร้างสวนพริกไทยไว้ที่เกาะช้างอำเภอตำบลหนึ่ง มีพริกไทย ๒..
ค้ำเสศ กับสวนหมากมีอยู่ ๓๐๐๐ ต้น เครื่องสำหรับทำสวนแล
เรือนโรงที่ภักพร้อม รวมได้ลงทุนสร้างไว้เป็นเงิน ๗๐๐ เสศ
ข้าพระพุทธเจ้าซัดสนยากจนเงินที่รักษาสวนไม่เต็มที่ยังคงอยู่พริกไทย
๑๙...ค้ำ ปีหนึ่งเก็บผลได้ ๒๐๐ ๓๐๐ หาบบ้าง ขายได้เงิน
๖๐๐ ๘๐ ซึ่งบ้าง บัดนี้เจ้าคุณ สุระศักดิ์มนตรี ใ้ให้ข้าพระพุทธ-
เจ้าขึ้นไปจำหน่ายยาฝิ่นเมืองลาวกลางชั้นนอก คิดด้วยเกล้า ๆ
สวนพริกไทยสวนหมากที่เกาะช้างนี้ทุลเกล้า ๆ ถวายขายไว้ใน
ฝ่าละอองธุลีพระบาท ขอรับพระราชทานอัฐคิดเป็นเงิน ๓๒๐

^{๕๙} นิยม (อิน) นพวรรณ. อายุ ๘๓ ปี. บ้านเลขที่ ๕๔/๓ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้าง
กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๘.

ภอได้ไปทำทุนซื้อขายตั้งตัวรับราชการฉลองพระเดช คุณต่อไป ถ้าทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ แล้ว ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้าฯ สอนรายนี้ได้ทรงโปรดเกล้าฯ ให้พระวรวงษ์เธอพระองค์เจ้าจรรยัตถวงษ์ มอบให้ผู้คูการอยู่แหลมขอบเป็นผู้บำรุงสอน ๆ นั้นก็จะงามขึ้น สอหุ้ยนั้นก็จะเบาบางลง ผลนั้นก็จะเกินขึ้นได้อีก ๕๐๐ ๒๐๐ หาบ ขอพระบารมีปกเกล้า ฯ เป็นที่พึง คอวมิควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้า ฯ

ขอเดชะ

นอกจากไร่พริกไทยที่เกาะช้างแล้วยังพบว่า เจ้าสัวเส็งนี้ยังมีที่ดินและกิจการอยู่ที่เกาะหมากอีกด้วย ดังนี้

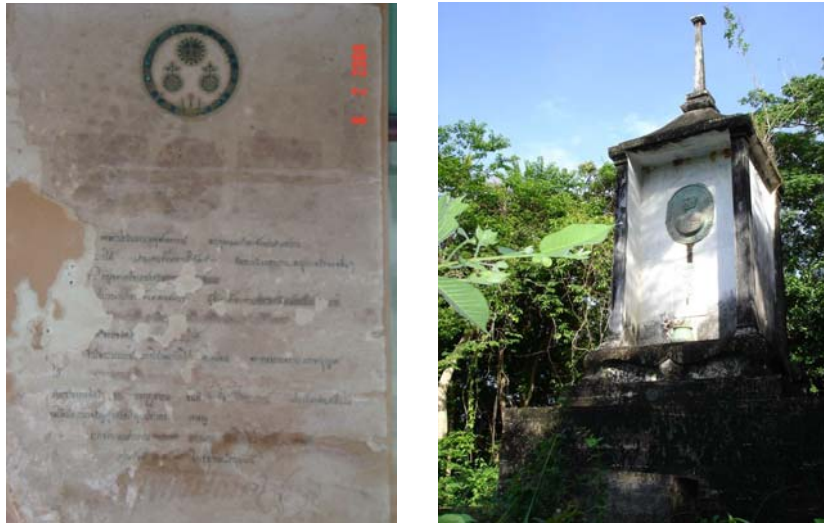
...เล่ากันว่าผู้ที่มาเริ่มจับจองพื้นที่บนเกาะหมาก เพื่อสร้างเป็นสวนมะพร้าวเป็นคนแรกนั้น ชื่อว่า **เจ้าสัวเส็ง** มีตำแหน่งเป็นปลัดฝ่ายจีนในสมัยแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5 ต่อมาเจ้าสัวเส็งได้ขายสวนมะพร้าวบนเกาะหมากให้กับ **หลวงพรหมภักดี**^{๕๙} (เปลี่ยน ตะเวที่กุล) ปลัดจีนอีกผู้หนึ่ง ซึ่งมีภูมิลำเนาเดิมอยู่ที่บ้านเกาะปอ **จังหวัดประจันตคีรีเขตร** ....^{๖๐}

^{๕๙} หลวงพรหมภักดี ต้นตระกูลตะเวที่กุล (ปัจจุบันลูกหลานของท่าน ก็ยังคงเป็นผู้ถือครองกรรมสิทธิ์ที่ดินส่วนใหญ่บนเกาะหมากอยู่) หลวงพรหมภักดีรับราชการเป็นปลัดฝ่ายจีนประจำอยู่ ณ จังหวัดประจันตคีรีเขตร สมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวบ้านเรียกท่านว่า ท่านปลัดจีน ท่านแต่งงานกับ คุณแม่มู่ลี่ มีบุตร ธิดา รวมกันสิบ ๑๑ คน และหลังจากคุณแม่มู่ลี่เสียชีวิตลง ท่านได้แต่งงานอีกครั้งหนึ่งกับคุณแม่ทิม มีบุตรด้วยกัน ๑ คน หลวงพรหมภักดีมีเชื้อสายเป็นคนจีน อพยพจากประเทศจีนเข้ามาในประเทศไทย ในสมัยการเปลี่ยนแปลงการปกครองครั้งใหญ่ในประเทศจีน มาตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านเกาะปอ จังหวัดประจันตคีรีเขตรและในภายหลังได้ส่งลูกชายคนที่ ๕ คือนายอู่ ตะเวที่กุล ไปศึกษาในประเทศจีนและให้ นายกันนา ตะเวที่กุล ลูกชายคนที่ ๔ ไปรับกลับมาทำสวนมะพร้าวที่เกาะหมาก (สมศักดิ์ สุทธิชนกุล เมษายน ๒๕๓๖ ปรับปรุงให้เป็นปัจจุบันโดย จักรพรรดี ตะเวที่กุล ธันวาคม ๒๕๔๗)

^{๖๐} ประโยชน์ โยธาภิรมย์. เกาะกง เมืองแห่งความหลัง. มพท. (เอกสารจัดสำเนา)

ภาพ ๖๗ หลวงพ่อก๊กดีและตราประจำตัว

ภาพ ๖๘ ตราตั้งและสุสานหลวงพ่อก๊กดี

อีกสาเหตุหนึ่งที่เจ้าสัวเส็งขายที่ดินที่เกาะช้างและเกาะหมากนั้นเพราะในสมัยนั้นมีโจรผู้ร้ายชุกชุมมาก ที่ขึ้นชื่อมากนั้นรู้จักกันในนาม “เสือผ่น” ดังปรากฏใน**ลำตัดเสือผ่น**^{๖๑} ว่าเสือผ่นมาปล้นถึงที่เกาะช้าง เกาะหมาก รวมทั้งมีเพื่อนโจรสลัดอยู่ที่นี้จำนวนมาก ดังปรากฏในตอนที่เสือผ่นมาเชิญเพื่อนไปร่วมงานโกนจุกลูกสาว ความเป็นว่า^{๖๒}

เกาะช้างเพื่อนมาก	เกาะหมากเพื่อนจ้ง
ถึงเกาะกงเขตฝรั่ง	จึงมีคำสั่งส่งไป
อ่าวช้อธรรมชาติ	จังหวัดตราดเพื่อนฝูง
เชิญมาบำรุง	แต่ล้วนพวกฝูงสหาย

นอกจากวาจาสิทธิ์เรื่องพริกไทยของพระประเสริฐวานิช หรือเจ้าสัวเส็งแล้ว ในการเสด็จครั้งที่ ๙ พ.ศ.๒๔๓๐ ก็มีเรื่องเล่าเกี่ยวกับวาจาสิทธิ์ของพระพุทธรเจ้า หลวงกับชาวจีนที่มาขอพระราชทานเงิน ดังความปรากฏในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันภาค ๒๔ ความว่า

---

^{๖๑} **ลำตัดเสือผ่น**นี้ แต่งโดยเสมียนทอง เจริญสุข กวีชื่อดังของเมืองตราด พิมพ์ที่โรงพิมพ์ศรีจันทร์ จังหวัดจันทบุรี เมื่อราวสมัยรัชกาลที่ ๗ ราคาเล่มละ ๒๕ สตางค์ กล่าวถึงชีวิตของเสือผ่นซึ่งเป็นโจรชื่อดังของภาคตะวันออกในช่วงปลายสมัย ร.๕ - ร.๗ เป็นชาวอ่าวคุ้งกระเบน จังหวัดจันทบุรี อาศัยอยู่ที่เกาะมันใน และเขาหมุกุด ที่จันทบุรี มี ๔ เล่มจบ พิมพ์หลังปี พ.ศ.๒๔๗๔ ลำตัดเล่มนี้บันทึกสังคมและวัฒนธรรมของชาวจันทบุรี-ตราด ได้น่าสนใจดังเช่น

การเล่นหุ่นกระบอกเขาให้หามาบาย	เล่นเรื่องพระอภัยคองหลงไหลนางวันดา
จนชูปตรอมผอมแห้งเหมือนอีแร้งวัดชุก	ไปสะคุตเตะดินสินสมุทรจึงวิ่งจู้ดไปลงกา
ส่วนคนทำขวัญจุกชื้อดาพุกหัวเหม่	แกเป็นครูลิเกเล่นต้องเตไม่เสียดา
เสียงแกเพราะปานนกการเวก	แต่พอแกขึ้นเสียงเอกเจ๊กต้องร้องอ้ายหยง

(ประจวบ เกษโกวิท. อายุ ๘๒ ปี หมู่ ๑ ตำบลท่าพริก อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๔๘)

^{๖๒} ประจวบ เกษโกวิท. อายุ ๘๒ ปี หมู่ ๑ ตำบลท่าพริก อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒๒ พฤษภาคม ๒๕๔๘

.....หลวงสลักเพื่อรพัฒนกิจและราษฎรชาวเกาะมาเฝ้าทูล
ละของฐิติพระบาท ทูลเกล้าถวายของต่างๆ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินแก่ผู้ที่มาเฝ้าตามสมควร และมีจีน
ชาวเกาะคนหนึ่ง กราบบังคมทูลพระกรุณาว่า เป็นคนยากจน ต้อง
เป็นหนี้ผู้มีชื่ออยู่เป็นเงินชั่งหนึ่ง จะขอพระราชทานเงินไปใช้หนี้
ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานเงินชั่งหนึ่งให้แก่จีนผู้นั้น
ตามประสงค์ โดยความที่ทรงพระกรุณาแก่ผู้ที่ตกไร้ได้ยาก....

เรื่องนี้ชาวบ้านเล่าสืบมาว่าชาวจีนผู้ที่เข้าไปขอพระราชทานเงินนั้นเป็น
หมอจีนหรือที่เรียกว่า ชินแส แท้จริงไม่ได้ยากจนแต่อย่างใด แต่เพราะความโลภจึง
เข้าไปขอพระราชทานเงิน^{๒๓} วิทยากรกล่าวหาว่าพระองค์ท่านคงจะกริ้ว จึงทรงมีรับสั่ง
ว่า “จนเหลือเกินนะ” ด้วยรับสั่งอันเป็นวาจาสิทธิ์นี้เอง ชาวบ้านเชื่อกันว่าเป็นผลให้
ต่อมาครอบครัวของหมอจีนนี้ทำมาหากินไม่ขึ้น และยากจนลงเรื่อย ๆ^{๒๔}

เรื่องเล่าวาจาสิทธิ์เรื่องต่อมา คือ เรื่องบ้านร้างแหลมทองกลาง ชาวบ้าน
เล่ากันว่าครั้งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ขึ้นเมืองตราด
เสด็จขึ้นที่แหลมงอบ ขบวนเสด็จฯ ผ่านทุ่งกว้างบริเวณบ้านแหลมทองกลาง บริเวณ
นั้นมีบ้านติดกับต้นไม้ใหญ่หลังหนึ่ง ขณะที่ขบวนเสด็จฯ ผ่านชาวบ้านต่างก็ออกมา
รับเสด็จที่หน้าบ้านตน แต่ปรากฏว่าบ้านหลังนี้ไม่มีใครออกมารับเสด็จฯ จึงโปรดให้
ทหารไปเรียก ก็ไม่มีใครออกมาทั้งที่มีคนอยู่ภายในบ้าน จึงทรงมีรับสั่งว่า “บ้านนี้
เหมือนบ้านร้าง” นับแต่นั้นมาบ้านหลังนี้ก็เกิดแต่เรื่องเดือดร้อนเรื่อยมาจนทำให้ต้อง
ย้ายบ้านออกไปอยู่ที่อื่น และกลายเป็นบ้านร้างดังรับสั่งของพระเจ้าอยู่หัว^{๒๕}

---

^{๒๓} พระจริต (ทองภักดี) โกวิโร อายุ ๗๗ ปี. วัดคลองนนทรี ตำบล เกาะช้าง
กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด

^{๒๔} เรื่องเดิม.

^{๒๕} ประสิทธิ์ นาคาพักษณ์ อายุ ๖๑ ปี. บ้านเลขที่ ๔๒/๖ หมู่ ๒ ตำบลแหลมงอบ
อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

ภาพ ๖๙ บริเวณบ้านร้างแหลมทองกลาง (ซ้าย)
และบริเวณที่ตั้งพลับพลา (ขวา)

นอกจากนี้ยังมีเรื่องเล่าว่าจาสิทธิของพระพุทธรูปเจ้าหลวงที่คลองสระแก ตำบลแหลมงอบด้วย เล่ากันว่าเมื่อรัชกาลที่ ๕ จะเสด็จฯ ประทับบนพระยานมาศ (คานหาม) เข้าเมือง ผ่านคลองสระแก ที่ตำบลแหลมงอบ โปรดให้ตั้งพลับพลาพัก ณ ใต้ต้นส้มมะน (ปัจจุบันคือบริเวณต้นมะปริง) และทรงพระพักตร์ที่บ่อน้ำบริเวณนั้น แล้วโปรดให้ข้าราชการเก็บผลส้มมะนให้เสวย เมื่อทรงรับมาเสวยแล้ว ทรงรับสั่งว่า “เนื้อมันไม่ดีเลย” หลังจากนั้นมาผลส้มมะนจากต้นส้มมะนต้นนี้ก็ไม่มีเนื้ออีกเลย ชาวบ้านเชื่อกันว่า “กษัตริย์พุทธรูปอะไรจะเป็นไปตามปาก”^{๖๖}

---

^{๖๖} ละออง แก้ววิเชียร .อายุ ๗๔ ปี. บ้านเลขที่ ๕๗ หมู่ ๕ ตำบลแหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด และ สนอม ประกรศรี อายุ ๗๗ ปี ทายาททวดหล้า บ้านเลขที่ ๑ หมู่ ๖ ตำบลแหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

ภาพ ๗๐ บริเวณต้นลีละมันที่ตั้งพลับพลาที่คลองสะแก (ซ้าย)
บ่อน้ำโบราณที่รัชกาลที่ ๕ ใช้สรงพระพักตร์ (ขวา)

เรื่องวจาสิทธิ์ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวตั้งประมวลมาข้างต้นนั้น น่าจะได้รับอิทธิพลจากความคิดเรื่องวจาสิทธิ์พระร่วง ซึ่งต่อมามีความคิดนี้มาผสมเข้ากับความเป็นสมมติเทพของกษัตริย์ จึงทำให้เชื่อว่ากษัตริย์เป็นบุคคลศักดิ์สิทธิ์และมีวจาสิทธิ์ด้วย

เรื่องพระพุทธรเจ้าหลวงเล่นซ่อนหา-แปลงกาย

ชาวบ้านเล่ากันว่า ครั้งหนึ่งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ขึ้นที่แหลมงอบเพื่อไปยังเมืองตราดนั้น ได้ทรงแวะประทับที่บ้านแหลมทองกลาง อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด ครั้งนั้นทรงเล่น “ฮั้โต๊ต” กับบรรดาเหล่าข้าราชการบริพารที่บริเวณนี้^{๖๗} ฮั้โต๊ต นี้นิยามกรกล่าวว่าเป็นการเล่นซ่อนหา การเล่น

^{๖๗} ประสริทธิ นาคาพยัคฆ์ อายุ ๖๑ ปี. บ้านเลขที่ ๔๒/๖ หมู่ ๒ ตำบลแหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

ของพระองค์นั้นพิเศษกว่าธรรมดาที่ จะทรงแปลงพระองค์ให้เล็กและเข้าไปซ่อน
พระองค์ในรูแ้ เพื่อไม่ให้มห้มหาคเล็กหาพบ^{๖๘}

นอกจากนี้ยังเล่ากันว่าครั้งหนึ่ง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ทรงได้รับเชิญจากนายทหารฝรั่งเศสให้เสด็จขึ้นไปบนเรือ ทหารฝรั่งเศสจะลอบ
ทำร้ายพระองค์ พระองค์ทรงรู้ทันจึงทรงแสดงฤทธิ์เข้าไปเล่นน้ำอยู่ในขวดแก้ว จน
เป็นที่ประจักษ์แก่ตาของทหารฝรั่งเศส^{๖๙}

อีกตำนานหนึ่งว่าขณะที่จะเสด็จลงเรือฝรั่งเศส ด้วยพระบารมีทำให้ เพียง
แค่ย่างพระบาทไปประทับบนเรือเพียงข้างเดียว เรือรบลำใหญ่ของฝรั่งเศสก็โคลง
คล้ายจะล่ม เรื่องนี้มีเล่ากันมากในหมู่ชาวบ้านในชนบท

เรื่องพระเจ้าอยู่หัวทิ้งทองเท่าลูกฟัก

ชาวบ้านเล่ากันว่าครั้งหนึ่งในการเสด็จประพาสน้ำตกธารมะยม พระบาท
สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงนำ “ทองเท่าลูกฟัก” มาทิ้งไว้ที่น้ำตก
ธารมะยมชั้น ๒ บริเวณที่เป็นแอ่งน้ำวน (คือบริเวณที่มีป้ายติดว่าอันตราย)
ไม่มีใครสามารถเอาทองนี้ไปได้ เพราะทนกระแสน้ำไม่ไหวเสียชีวิตกันหลายต่อ
หลายคน^{๗๐}

---

^{๖๘} ประสทธิ นาคาพยัคฆ์ อายุ ๖๑ ปี. บ้านเลขที่ ๔๒/๖ หมู่ ๒ ตำบลแหลมงอบ
อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๑๙ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

^{๖๙} เรื่องเดิม.

^{๗๐} พระจริต (ทองภักดี) โกวิโร อายุ ๗๗ ปี. วัดคลองนนทรี ตำบล เกาะช้าง
กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด

ภาพ ๗๑ แ่งน้ำวนน้ำตกรามะยม

เรื่องนี้ น่าจะมีความเกี่ยวข้องกับเรื่องที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระกรุณาโปรดให้สร้างเกรนศิลาบริเวณ จปร ที่ ๒๒ ตั้งความปรากฏเรื่องเกรนศิลาว่า

แล้วพระนายไวยศรีทศาให้ตลับยาสูบเงินนอกตลับหนึ่งมาวางหนังสือลงในนั้นแล้วบรรจุไว้ในถ้อยน้ำชาของเราซึ่งมีตราเอจานปิดข้างบนตั้งลงกับพื้นเขาแล้วศิลาก้อนใหญ่บ้างเล็กบ้างกองทับไว้ที่ตั้งเกรนนี้อยู่บนฉงอันหินศิลาที่เราไปนั่งแต่เรานี้ก็กลัวอยู่หน่อยหนึ่งว่าถ้าใครรู้เข้า แล้วจะไปรื้อเอาตลับไปกินเสีย

ด้วยเหตุที่ภายใต้กองศิลานี้ล้วนมีแต่สิ่งของมีค่า การเล่าเรื่องราวเหล่านี้จึงน่าที่จะช่วยให้สิ่งของมีค่าเหล่านี้อยู่รอดปลอดภัยได้

เรื่องบารมีพระพุทธเจ้าหลวงกับทหารน้อย

ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ทิวเมืองตราด และพระราชทานเสมาที่ระลึกแก่เด็ก ๆ ในเมืองตราดที่หน้าว่าการเมือง ครั้งนั้นข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ กำนัน ผู้ใหญ่บ้านต่างมาเฝ้ารับเสด็จฯ ณ บริเวณสนามหน้าศาลาว่าการเมือง มีข้าราชการท่านหนึ่งนำบุตรมาด้วย อายุราว ๖ - ๗ เดือน

ขณะที่รับเสด็จนั้นเองก็คลานออกจากตักมารดาไปหาพระเจ้าอยู่หัว จึงทรงพระเมตตาอุ้มมาไว้บนพระเพลาแล้วจึงพระราชทานเสมา เมื่อเสด็จฯ กลับแล้ว ทารกนั้นกลับมาบ้านก็เกิดซึก เมื่อหายก็มีอาการทางสมอง จนกระทั่งเมื่ออายุได้ราว ๑๕ - ๑๖ ปี ก็ตกน้ำเสียชีวิต^{๗๑} เชื่อกันว่าเด็กนี้บุญไม่ถึง ไม่คู่ควรกับพระวรกายอันศักดิ์สิทธิ์ของพระเจ้าอยู่หัว จึงมีอาการดังกล่าว^{๗๒}

๒. ตั้งขุนนางกลางเกาะ

ในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะช้างนั้น มักมีชาวบ้านมาเฝ้ารับเสด็จฯ เป็นจำนวนมาก ในจำนวนนั้นกรมการเมืองหรือข้าหลวงประจำเมืองก็จะจัดหาชาวบ้านที่มีความชำนาญพื้นที่ และการเดินป่าสำหรับคอยกราบพูลข้อซักถามที่จะรับสั่งถาม และเมื่อถวายนานจนเป็นที่พอพระราชหฤทัยก็จะทรงพระกรุณาพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นรางวัล ดังนี้

หลวงสถักเพชรพัฒนกิจ

สมัยที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ เกาะช้างนั้น หลายครั้งที่ปรากฏชื่อ หลวงสถักเพชรพัฒนกิจ (ตั้ง สถักเพชร) คอยเฝ้ารับเสด็จฯ อยู่เสมอ หลวงสถักเพชรพัฒนกิจนี้เล่ากันว่าเป็นคนหอบที่บ้านสถักเพชรมาแต่เดิม^{๗๓}

---

^{๗๑} สมเสนต์ พ่วงพี. สมาชิกองค์การบริหารส่วนจังหวัดตราด หลานตาของทารกที่ พระพุทธเจ้าหลวงทรงอุ้ม. อายุ ๖๐ ปี ตำบล หนองบัว อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด ๑๙ เมษายน ๒๕๔๙.

^{๗๒} เรื่องเดิม

^{๗๓} กัลลิต ตั้งสุขศรี. อายุ ๙๒ ปี และ นางลักษณะ รังจิรา อายุ ๕๗ ปี บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๔ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

บ้างก็ว่าเป็นโจรสลัดเพราะบ้านสลักเพชรนี้แต่เดิมเป็นที่อาศัยของกลุ่มโจรสลัดคั้งที่
ทายาทเล่าว่า^{๗๔}

....หลวงตั้นเป็นโจรสลัดชาวไทยคนแรกมากับปู่ พ่อของ
หลวงตั้นเป็นโจรสลัดมาอยู่ เขาตั้งเกาะใบตั้ง เกาะหวาย เนี่ยพ่อ
ของหลวงตั้นเขาคุมโจรสลัด คนใหญ่ เขาเล่าบอกมาโตแล้วอายุ
๑๐ กว่าขวบ ปู่เป็นคนไม่ดี เป็นโจรสลัดฆ่าคนจากที่โน่นแล้วหนี
มาถึงนี้ แล้วกลับตัวเป็นคนดี จนเป็นที่นับหน้าถือตา....

กระนั้นก็ดี ความในพระราชนิพนธ์ที่กล่าวถึงก่อนหน้านี้ได้ทรงไว้ว่า
นายตั้นเป็นพระญาติกับพระองค์เจ้ายิ่งเยาวลักษณ์ อุปนิสัยของนายตั้นนี้เป็นคน
ร่าเริง คล่องแคล่ว ช่างพูด ด้วยเหตุนี้เมื่อพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินประพาสเกาะช้างจึงมีโอกาสดำเนินการทูลเรื่องราวต่างๆ เกี่ยวกับ
เกาะช้างถวาย รวมถึงการเล่าตำนานเกาะช้าง (ดูในบทที่ ๓ เรื่องประวัติศาสตร์
เกาะช้างและหมู่เกาะทะเลตราด) ด้วย บ้างว่าเล่านิทานเรื่อง “ควายมันคมไธ่กัน
มันเปรี้ยว แล้วของหมาเนี้ยมันหวาน”^{๗๕} บ้างก็ว่าเล่าเรื่อง “ที่ปลายคลองสลัก
เพชรหินอยู่ก้อนหนึ่ง อยู่ในช่องแต่หีบออกมาไม่ได้ วันดีคืนดีจะเจอซึกที่ หินใน
คลองนั้นมันมีสีแสดๆ มันหมุนอยู่ในรูช่องว่าง หีบออกมาไม่ได้ เป็นที่มาของนาม
ว่าสลักเพชร”^{๗๖} ซึ่งเชื่อกันว่าการเล่านิทานถวายเป็นเหตุหนึ่งที่ทำให้ได้รับ

---

^{๗๔} เกรียงศักดิ์ สิทธิถาวร. อายุ ๘๓ ปี หลานทวดของหลวงสลักเพชรพัฒนกิจ
บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๒
พฤษภาคม ๒๕๔๘

^{๗๕} เพ็ญ รินนุโยค. อายุ ๗๘ ปี บ้านเลขที่ ๑๗ หมู่ ๔ ตำบลเกาะช้างใต้
กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๘

^{๗๖} เกรียงศักดิ์ สิทธิถาวร. อายุ ๘๓ ปี หลานทวดของหลวงสลักเพชรพัฒนกิจ
บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๒
พฤษภาคม ๒๕๔๘

พระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสถักเพชรพัฒนกิจ^{๗๗} เป็นนายบ้านสถักเพชรมีสิทธิขาดในการจัดการกับชาวบ้านในบริเวณบ้านสถักเพชรและพื้นที่ใกล้เคียง ตำแหน่งหลวงสถักเพชรพัฒนกิจนี้ เมื่อเสด็จฯ กลับแล้วจึงมีการแต่งตั้งหลวงสถักเพชรพัฒนกิจอย่างเป็นทางการ และเมื่อเสด็จฯ ในคราวต่อมาจึงเสด็จฯ พระราชทานเครื่องยศและตราตั้ง^{๗๘} ปราบภูมื่นือความในประกาศตั้งขุนนางความว่า

ให้นายคั้น นายบ้านสถักเพชรเป็นหลวงสถักเพชรพัฒนกิจ
ผู้รักษาบ้านสถักเพชรขึ้นเมืองตราดถือศักดินา ๕๐๐ จงช่วยพระยา
พิพิธไผ่สุณทรการผู้ว่าราชการเมืองตราดคิดอ่านราชการบ้าน
เมืองแลฟังคำบัญชาแต่ที่เป็นยุติธรรมแลขอด้วยราชการจงวัน
การควรเว้นอุตุสำที่ประพฤติกการควรประพฤดิแลรักษาความซื่อสัตย์
สุจริตต่อกรุงเทพมหานครตามอย่างธรรมเนียมข้าราชการทั้งปวง
จงมีความศุขสวัสดิ์เจริญเทอญ

ตั้งแต่ ณ วัน ๗๒๑ คำปืมเมียบจัตวาศกเปนที่ ๑๕ ของ
ตราดงที่ประทับนี้ประจำการแผ่นดินสยาม ศักราช ๑๒๔๔ เปน
วันที่ ๕๑๕๖ ในรัชกาลปัตยุบันนี้

จากเนื้อความในจดหมายเหตุพระราชกิจรายวันและราชกิจจานุเบกษาที่
เกี่ยวกับเมืองตราดนั้น จะเห็นได้ว่าหลวงสถักเพชรมีโอกาสถวายงานรับใช้ใกล้ชิด
เบื้องพระยุคลบาทขณะเสด็จฯ ประพาสเกาะช้างอยู่เสมอ จนถึงกับเล่ากันสืบมาว่า
“รัชกาลที่ ๕ คุยถูกใจ ก็เลยเวลาไปไหนก็งมมือไปคัวย ”^{๗๘} รวมทั้งยังมีโอกาสได้

---

^{๗๗} มนวิภา สถักเพชร. อายุ ๗๐ ปี หลานทวดของหลวงสถักเพชรพัฒนกิจ บ้าน
เลขที่ ๙๐ หมู่ ๕ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๓๐
มีนาคม ๒๕๔๙

^{๗๘} สิ่งของพระราชทานนี้ปัจจุบันเหลือเพียงบางส่วนเท่านั้น ได้แก่ กระจุกของเสื่อ
พระราชทาน (เสื่อขาดและเปียแล้ว) ไม่เท่า ตราตั้ง ตราประจำตำแหน่ง

^{๗๙} มนวิภา สถักเพชร. อายุ ๗๐ ปี หลานทวดของหลวงสถักเพชรพัฒนกิจ บ้าน
เลขที่ ๙๐ หมู่ ๕ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๓๐
มีนาคม ๒๕๔๙

นั่งไปกับเรือพระที่นั่งลำเล็กในเวลาที่จะเสด็จตามคลองในเกาะช้างนี้ด้วย^{๙๐} นอกจากนี้ยังปรากฏว่าโปรดให้พระราชทานไม้เท้า แก่หลวงสลักเพชรพัฒนกิจ ด้วย ซึ่งไม้เท้านี้มีนัยสำคัญอย่างยิ่ง เพราะเป็นเครื่องหมายแสดงถึงความเป็น “เพื่อนต้น” ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อแสดงไม้เท้านี้ก็ สามารถเข้าวังได้

ภาพ ๗๒ วิทยากรกับตราตั้งและไม้เท้าพระราชทาน^{๙๑}

หลวงสลักเพชรพัฒนกิจมีภรรยาหลายคน มีบุตรรวม ๔ คน ได้แก่ ชม พันธุ์ โย และแจ่ม ในตระกูลสลักเพชรมีเรื่องเล่ากันว่า คราวหนึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ บ้านสลักเพชร คราวนั้นทรงฉายพระรูปร่วมกับหลวง สลักเพชรและพระราชทานไว้ให้หลวงสลักเพชรด้วย^{๙๒} รวมทั้งยังทรงพระเมตตาต่อ ตระกูลสลักเพชรอย่างหาที่สุคติได้ ตั้งในคราวที่หลวงสลักเพชรฯ ถึงแก่กรรม ภายหลังจากที่ได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็นหลวงสลักเพชรได้ ๑๐ ปี^{๙๓}

^{๙๐} เกรียงศักดิ์ สิทธิถาวร. อายุ ๙๒ ปี บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

^{๙๑} ภาพประกอบทั้ง ๒ ภาพนี้ได้รับความอนุเคราะห์จากคุณกมลพรรณ ฮอฟแมน และอาจารย์เครือรัตน์ แก้ววิเชียร

^{๙๒} รูปนี้ไม่มีแล้วในปัจจุบัน เนื่องจากชำรุดและขาดไปในที่สุด

^{๙๓} เกรียงศักดิ์ สิทธิถาวร. อายุ ๙๓ ปี หลานทวดของหลวงสลักเพชรพัฒนกิจ บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

บรรดาญาติได้เข้าไปในพระบรมมหาราชวังขอรับพระราชทานไฟสำหรับพระราชทานเพลิงศพหลวงสลักเพชรพัฒนกิจ ในสมัยนั้นหากเป็นที่ไกล จะพระราชทานเป็นไม้ขีดไฟกับตะเกียงพร้อมน้ำมันมาแทนไฟจริง^{๘๔} งานศพของหลวงสลักเพชรนี้จัดที่วัดสลักเพชรเดิม คือบริเวณเนินไม้ไกลจากที่ตั้งของวัดในปัจจุบัน นอกจากนี้ยังทรงพระกรุณาโปรดรับบุตรชายหลวงสลักเพชรไปรับราชการในพระบรมมหาราชวัง หากแต่ทางครอบครัวยังไม่พร้อมจึงไม่ได้ส่งไป นับเป็นพระมหากรุณาธิคุณอย่างหาที่สุดมิได้^{๘๕}

ภาพ ๗๓ ข้าวของของหลวงสลักเพชรที่ทายาทยังคงเก็บรักษาไว้

---

^{๘๔} เกรียงศักดิ์ สิทธิถาวร. อายุ ๘๓ ปี หลานทวดของหลวงสลักเพชรพัฒนกิจ บ้านเลขที่ ๒ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๘

^{๘๕} มนวิภา สลักเพชร. อายุ ๗๐ ปี หลานทวดของหลวงสลักเพชรพัฒนกิจ บ้านเลขที่ ๘๐ หมู่ ๕ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด. สัมภาษณ์วันที่ ๓๐ มีนาคม ๒๕๔๘

ขุนชำนาญไพรวัลย์

ราชทินนาม “ชำนาญไพรวัลย์” นี้ ชาวบ้านเล่ากันว่าได้มาจากการที่ นายแหงน ชาวบ้านเกาะช้างเป็นผู้ชำนาญในการเดินป่ามากและเป็นผู้นำทางในการ เสด็จฯ ป่าในเกาะช้าง จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าแต่งตั้งนายแหงนให้เป็น ขุนชำนาญไพรวัลย์ การแต่งตั้งครั้งนี้เป็นเพียงรับสั่ง หากแต่ไม่ปรากฏว่ามีการแต่งตั้ง อย่างเป็นทางการ ต่อมาเมื่อมีพระราชบัญญัตินามสกุล ทายาทจึงใช้ราชทินนาม ดังกล่าวมาใช้เป็นนามสกุล ปัจจุบันทายาทย้ายไปอยู่ที่เกาะกูด^{๙๖}

ขุนศรีวัฒนศิริ

ขุนศรีวัฒนศิริ (เด่น วัฒนศิริ) ผู้นี้เป็นนายค่าน เป็นเพื่อนกับหลวงราช- พันไมตรี^{๙๗} ชาวบ้านเรียก ขุนศรี บ้าง ขุนเด่น บ้าง ขุนชัย บ้าง แท้จริงคือบุคคล เดียวกัน ชาวบ้านเล่ากันว่าขุนศรีวัฒนศิรินี้ “เขียนหนังสือได้ตัวเดียว รัชกาลที่ ๕ ตั้งให้เป็นขุนชัย ได้เป็นนายค่าน เป็นคนทำโล่ม มาอยู่เกาะช้าง แล้วเลยตั้งให้เป็น ขุนชัย แล้วก็ฝีมือแกยิงช้างยิงเสือเก่งได้ตั้งเป็นขุนเลย คุณเป็นนายค่าน”^{๙๘}

นอกจากนี้เล่ากันว่ามีอีกสกุลหนึ่งที่ไม่แน่ใจว่าเป็นบรรดาศักดิ์ใด ทราบ เพียงแต่ราชทินนาม “สุขกระสูยานนท์” เป็นตระกูลเก่า บรรพบุรุษเป็นกำนันเกาะ ช้าง เล่ากันว่าเป็นนามพระราชทานจากรพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ดัวย^{๙๙}

---

^{๙๖} พระจริต (ทองภักดี) โกวิโร อายุ ๗๗ ปี. วัดคลองนนทรี ตำบล เกาะช้าง กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด

^{๙๗} สาว เขาวรัตน์ (วัฒนศิริ) อายุ ๙๑ ปี. บ้านเลขที่ ๓๑ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้าง ใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

^{๙๘} นิยม (ฮีน) นพวรรณ. อายุ ๙๓ ปี. บ้านเลขที่ ๕๔/๓ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้าง กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

^{๙๙} ตุ่น แซ่จิว อายุ ๗๑ ปี. บ้านเลขที่ ๑๓/๓ หมู่ ๑ ตำบลเกาะช้าง กิ่งอำเภอ เกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

๓. นามจำเพาะเนื่องราช

จากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองตราดหลายคราว จึงทำให้มีภูมินามที่เกี่ยวข้องกับการประพาสหลายแห่ง ทั้งที่เป็นนามพระราชทาน และนามที่ราษฎรเรียกขานเพื่อเป็นอนุสรณ์ถึงการเสด็จฯ ประพาสของพระองค์ ดังนี้

วัดวัดคามคชทวีป เกาะช้าง

นาม “วัดคามคชทวีป” เป็นนามที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานแก่วัดสลักคอก เมื่อคราวที่ราษฎรขอให้พระองค์ทรงเหยียบที่สำหรับสร้างพระอุโบสถ เมื่อ พ.ศ.๒๔๒๗

ภาพ ๗๔ พระอุโบสถวัดสลักคอกในปัจจุบัน^{๙๐}

คำว่า วัด แปลว่า คอกสัตว์ (ป.) คาม แปลว่า บ้าน, หมู่บ้าน (ป.) คช แปลว่า ช้าง, ช้างพลาย (ป., ส.) และคำ ทวีป แปลว่า เกาะ (ส.; ป. ทิป)^{๙๑} ดังนั้นนาม “วัดคามคชทวีป” จึงอาจแปลได้ว่า หมู่บ้านที่มีคอกสัตว์แห่งเกาะช้าง

^{๙๐} ภาพนี้ได้รับความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากคุณกมลพรรณ ฮอฟแมน และอาจารย์ เกร็อริตน์ แก้ววิเชียร

^{๙๑} ราชบัณฑิตยสถาน. พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.๒๕๔๒. (กรุงเทพฯ: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชั่นส์, ๒๕๔๒).

ซึ่งเข้าใจว่าคงได้รับอิทธิพลจากตำนานเกาะช้างที่หลวงสลักเพชรพัฒนกิจ (ดิน) เล่าถวาย

ทุ่งประรำ เกาะช้าง

ทุ่งประรำ อยู่ที่ตำบลใหม่ ต. เกาะช้าง กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด อยู่บริเวณใกล้กับสถานีตำรวจกิ่งอำเภอเกาะช้าง ปัจจุบันเป็นสวนทุเรียน สถานที่นี้ ในอดีตเคยเป็นไร่พริกไทยของพระประเสริฐวานิช หรือเจ้าสัวเส็ง เมื่อคราวที่ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาสน้ำตกธารมะยม กรมการเมือง ได้สร้างพลับพลาถวาย ณ บริเวณนี้ จึงได้ชื่อว่า ทุ่งประรำ ในเวลาต่อมา

ภาพ ๗๕ บริเวณทุ่งประรำ

ห้วงเสด็จ เกาะช้าง

ห้วงเสด็จ คือห้วงของธารน้ำบริเวณบ้านสลักเพชร ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด บริเวณธารน้ำหลังบ้านของผู้ใหญ่ประคอง สุขสิงห์ เล่ากันว่าคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จบ้านสลักเพชรนั้น ได้เสด็จทรงน้ำที่ห้วงน้ำนี้ จึงได้มีนามว่า “ห้วงเสด็จ”

ภาพ ๗๖ ธารน้ำที่ห้วงเสด็จ

นอกจากนี้ยังเล่ากันว่าแผ่นดินที่ทรงประทับขณะทรงน้ำนั้น ยังคงอยู่ และดูราวกับว่าแผ่นดินนั้นลดยน้ำได้^{๗๖}

---

^{๗๖} ประคอง สุขสิงห์ อายุ ๕๐ ปี. บ้านเลขที่ ๓/๓ หมู่ ๕ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒ พฤษภาคม ๒๕๔๘.

ภาพ ๗๗ แผ่นหินที่เชื่อกันว่ารัชกาลที่ ๕ เคยประทับบนแผ่นหินนี้

แก่งทรงลุย เกาะช้าง

แก่งทรงลุยนี้ อยู่ที่น้ำตกธารมะยม เกาะช้าง สันนิษฐานว่าอยู่บริเวณ จปร ที่ ๒ แก่งทรงลุย เป็นนามที่ทรงพระราชทานไว้ เมื่อคราวเสด็จฯ น้ำตกธารมะยม เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๐ ดังปรากฏความในจดหมายเหตุว่า

....เสด็จพระราชดำเนินไปได้แหลมหนึ่ง ถึงที่แห่งหนึ่ง
ในลำธารนั้นมีก้อนศิลาใหญ่ก้อนหนึ่งเต็มทั้งลำคลอง เป็นแก่งกัน
น้ำไหล ที่ริมธารเป็นป่ารกมาก จึงเสด็จลงทรงลุยน้ำในลำธาร
ข้ามแก่งไป จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานนามแก่งนี้ให้เรียกว่า
แก่งทรงลุย.....

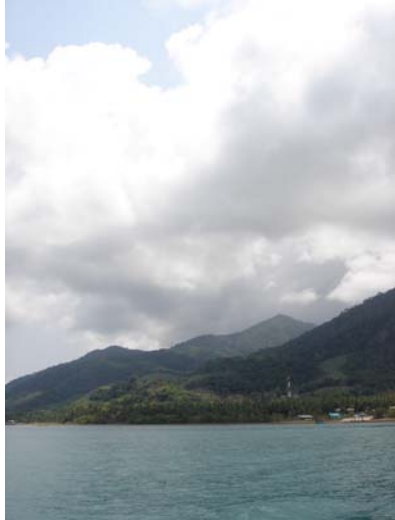
ภาพ ๗๘ จปร ที่ ๒ บริเวณแก่งทรงลุย

เขารัชฎา เกาะช้าง

ชื่อ **รัชฎา** นี้เป็นนามพระราชทานที่ได้จากการเสด็จฯ เกาะช้างครั้งที่ ๙ เมื่อปี พ.ศ.๒๔๓๒ ได้นามนี้จากการที่ทรงพระกรุณาให้ทหารผูกธงเป็นเครื่องหมายตั้งความว่า

.....วันที่ ๗ เวลาเช้า ๒ โมง ๒๐ นาทีเสด็จพระราช-
ดำเนินขึ้นประพาสน้ำตกคลองมะยมอีกตามทางที่เสด็จวันก่อน
ถึงยอดเขาที่แฉกเหนือซึ่งโปรดให้ผูกผ้าทำธงไว้เมื่อวันก่อนนั้น
โปรดให้สลักต้นไม้พระราชทานชื่อเขายอดนั้นว่า **รัชฎา**....

ในบริเวณน้ำตกธารมะยมนี้คาบเกี่ยวกับเขา ๓ ลูก คือเขาอีแอ่น
เขาธารมะยม เขาเสม็ดแดง ซึ่งในจำนวนนี้มีเพียงเขาธารมะยมเท่านั้นที่มองเห็น
ทะเลและมีระยะอยู่ในเกณฑ์ที่กล่าวถึงไว้ในจดหมายเหตุ ดังนั้นจึงสันนิษฐานว่า
เขารัชฎา น่าจะหมายถึง เขาธารมะยมนั่นเอง ส่วนต้นไม้ที่จารึก จปร ใวนั้น
ไม่สามารถพบได้เนื่องจากหากต้นไม้ที่ยังมีอยู่ รอยจารึกก็จะสูงชันจนไม่อาจ
สังเกตเห็น ทำให้หาไม่พบ

ภาพ ๗๙ จากเขาธารมะยม (รัชกู่ฏ) มองเห็นทะเล

ภาพ ๘๐ ต้นไม้ขนาดใหญ่ที่บนเขาธารมะยมอายุกว่าร้อยปี^{๘๓}

---

^{๘๓} ภาพนี้ได้รับความอนุเคราะห์อย่างยิ่งจากคุณกมลพรรณ ฮอฟแมน และ อาจารย์เครือรัตน์ แก้ววิเชียร

ท่าสวนหลวง เกาะช้าง

ท่าสวนหลวงนี้ อยู่ที่ด่านเก่า เกาะช้าง เป็นพื้นที่ของหลวงราชพันไมตรี ชาวบ้านเรียกกันว่า "หลวงราชา" หลวงราชา สร้างบ้านอยู่ที่นี่ เป็นเรือนไม้สัก ทั้งหลัง ^{๙๔} ปัจจุบันเป็นพื้นที่ของกองทัพเรือ ที่ได้ชื่อว่าท่าสวนหลวงนี้สันนิษฐานว่า อาจได้มาจากการที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดให้เทียบเรือเวลา ที่จะประพาสเกาะช้าง จึงได้ชื่อว่าท่าสวนหลวงนั่นเอง

ภาพ ๙๑ ท่าสวนหลวง ที่เกาะช้าง

ทางหลวง

ทางหลวง คือทางเล็กๆ ที่มีหินเรียงเป็นทางขึ้นเขาธารมะยม เกาะช้าง ที่กรมการเมืองเกณฑ์ชาวบ้านเกาะช้างและชาวเมืองจากบ่นฝั่งมาช่วยกันทำขึ้นเพื่อ เตรียมการรับเสด็จฯ ^{๙๕} เล่ากันว่าเป็นทางสำหรับให้ทหารหาญพระบาทสมเด็จพระ-

---

^{๙๔} ดิเรก (หวัง) ลิ้มสวัสดิ์ อายุ ๗๘ ปี. บ้านเลขที่ ๑๗ หมู่ ๑ ตำบลเกาะช้าง กิ่งอำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๘.

^{๙๕} เรื่องเดิม.

จุดจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวขึ้นไปบนยอดเขาธารมะยม เพื่อจะได้สะดวกสบายขึ้น^{๙๖}
นอกจากนี้เมื่อเวลาเสด็จฯ ก็มีการจุดตะเกียงตามไฟตลอดทาง^{๙๗} และด้วยเหตุว่าเป็นทางที่ทำถวายพระเจ้าอยู่หัว จึงเรียกกันต่อมาว่า ทางหลวง

ภาพ ๙๒ ทางหลวง ที่น้ำตกทางมะยม

เล่ากันว่านอกจากนี้ยังมีการนำหินมาถมที่ทะเลให้เป็นที่ทางยื่นออกไปรับเสด็จฯ ถึงเรือพระที่นั่งในทะเลด้วย

---

^{๙๖} ตุ่น แซ่จิว อายุ ๗๑ ปี. บ้านเลขที่ ๑๓/๓ หมู่ ๑ ตำบลเกาะช้าง กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๘.

^{๙๗} สาว เขียวรัตน์ (วิฉนศิริ) อายุ ๙๑ ปี. บ้านเลขที่ ๓๑ หมู่ ๒ ตำบลเกาะช้างใต้ กิ่งอำเภอเกาะช้าง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๓ พฤษภาคม ๒๕๔๘.

ภาพ ๙๓ คลองมะยม ที่ชาวบ้านช่วยกันนำหินมาถม

ท่าหลวง เมืองตราด

ท่าหลวง นี้อยู่ที่ตัวเมืองตราด บริเวณตลาดบ้านล่าง ริมคลองบางพระ เป็นท่าที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงใช้เทียบเรือพระที่นั่ง เมื่อคราวเสด็จฯ ขึ้นเมืองตราด โดยล่องเรือมาตามลำคลองบางพระ ด้วยเหตุที่เป็น ท่าที่มีความสำคัญดังกล่าว จึงได้ชื่อว่า ท่าหลวง

ภาพ ๙๔ ศาลาท่าหลวง และคลองบางพระ

แหลมพลับพลา เกาะกระตาด

แหลมพลับพลา^{๙๘} เป็นแหลมอยู่ที่ปลายเกาะกระตาด ด้านที่ติดกับเกาะนกกอก เกาะนกใน ดังที่ พระวรวงศ์เธอ พระองค์เจ้าวิภาวดีรังสิต ทรงพระนิพนธ์ถึงเหตุที่มาของภูมินามนี้ไว้ว่า^{๙๙}

...ที่เกาะกระตาดมีแหลมแห่งหนึ่ง เรียกกันว่า **แหลมพลับพลา** เพราะเคยมีพลับพลาสร้างขึ้นสำหรับรับเสด็จพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเมื่อครั้งกระโน้น.....

ภาพ ๙๕ ภาพแหลมพลับพลา สมัยรัชกาลที่ ๕ (ซ้าย)
แหลมพลับพลาในปัจจุบัน (ขวา)

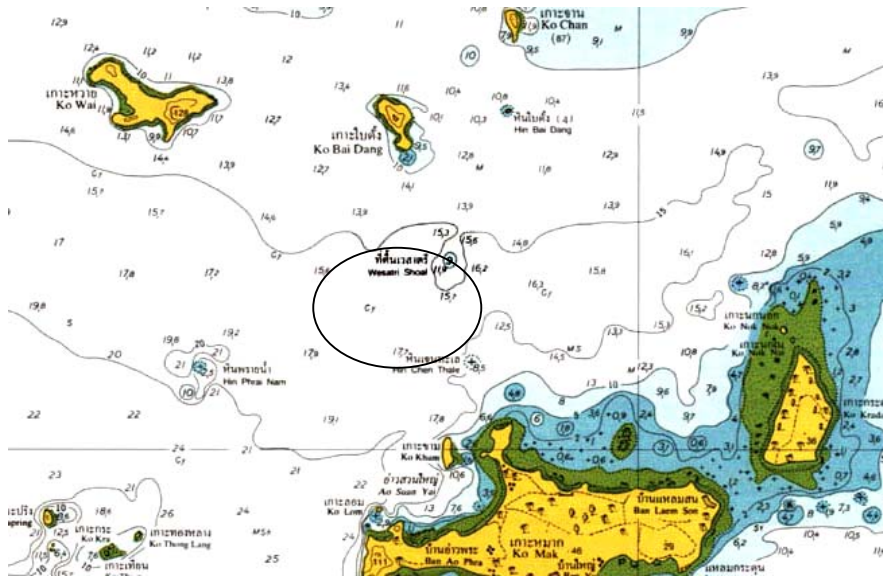
ที่ตั้งเวสตราี เกาะใบตอง

ที่ตั้งเวสตราี เป็นบริเวณที่อยู่ใน่านน้ำทะเลตราด ระหว่างเกาะใบตอง กับเกาะหมาก ไม่ค่อยเป็นที่รู้จักเท่าใดนัก แต่มีปรากฏในแผนที่ของกรมอุทกศาสตร์กองทัพเรือ ที่สำรวจเมื่อปี พ.ศ. ๒๕๑๗ – ๒๕๑๘ ที่มาของนามนี้น่าจะได้มาจากการเดินเรือรอบหลวงเวสตราี ในคราวเสด็จฯ ประพาสเกาะหมาก เกาะกระตาด

---

^{๙๘} วิภาวดี รังสิต, หม่อมเจ้า. “เรื่องเกาะกระตาด” อนุสรณ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ นายวรกิจบรรหาร (พงษ์ รังควร) ณ เมรุวัดธาตุทอง พระนคร ๑๒ พฤษภาคม ๒๕๑๘, หน้า ๑๐.

และเกาะกง และพบที่ตื้นนี้ทหารเรือจึงคงเรียกตามนามเรือพระที่นั่งจนเป็นที่มาของนาม **ที่ตื้นเวสาครี**

ภาพ ๙๖ แผนที่แสดงบริเวณพิกัดของที่ตื้นเวสาครี

๔. ทำนุศาสน์พระไตรรัตน์

ในการเสด็จพระราชดำเนินประพาสเมืองตราดแต่ละคราว โดยมากมักจะเสด็จยังวัดในท้องถิ่นนั้นเพื่อพระราชทานพระราชทรัพย์และบำเพ็ญพระราชกุศลอยู่เสมอ ดังปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุที่ได้ประมวลไว้ข้างต้นแล้ว อย่างไรก็ตามในส่วนที่เป็นข้อมูลที่ชาวบ้านเล่าออกเหนือไปจากที่ปรากฏในเอกสารจดหมายเหตุ นั้น มีดังนี้

ในคราวที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จฯ ขึ้นที่แหลมงอบและจะมุ่งไปตัวเมืองตราดนั้น ทรงแวะนมัสการพระเถรานุเถระของวัดที่ผ่านเส้นทางเสด็จแทบทุกวัด เริ่มตั้งแต่วัดแหลมงอบ ซึ่งขณะนั้นเรียกว่าวัดสุวรรณาเขตร์ แล้ว

ประทับแรมอยู่ที่วัดแหลมงอบ รุ่งขึ้นเสด็จพระราชดำเนินมาที่บ้านแหลมมะขามเพื่อ
นมัสการพระอธิการแดงที่วัดตะพงษ์ทอง^{๙๙}

เมื่อมาถึงวัดตะพงษ์ทอง (แหลมมะขาม) ทรงแวะนมัสการพระอธิการแดง
และทรงถวายเกวียนแก่พระอธิการแดงด้วย เกวียนพระราชทานนี้เป็นเกวียนเทียมวัว
ที่พิเศษว่าเกวียนทั่วไป ตัวเกวียนทำด้วยไม้อย่างดี เวลาจะนำออกมาใช้ต้องใช้
หลายคนหาม โดยเฉพาะกระพอนที่คอตัวนั้นเล่ากันว่าเสียงกังวานดังมาแต่ไกลดัง
เรื่องเล่าของอดีตศิษย์วัดที่เล่าว่า^{๑๐๐}

.....ตาแป่นี้เป็นลูกศิษย์ท่านกงแดงมีเพื่อนมาก เวลาท่าน
กงไปวัดไผ่ล้อม (ตาแป่)ก็จะมาเล่นกันอยู่หลังวัดเล่นกัน เด็ก
เล่นกันมันจะสูมหวดเล่นกันจนลืมหูลืม แต่พอเสียงกระดิ่งเกวียนดัง
ไอ้พวกนี้จะทิ้งของเล่นแล้วรีบไปก่อกไฟ ไอ้คนไหนติดเตาไฟก็ติด
ไปก่อกไฟจะคัมน์น้ำเพราะก่อกมาท่านกงจะสร้งน้ำ จะต้องฉันทน้ำ
ชา.....

ภาพ ๙๙ ซากเกวียนภายในวัดแหลมมะขามในปัจจุบัน

^{๙๙} สมโภชน์ วาสุกกรี. อายุ ๕๕ ปี หมู่ ๓ ตำบล แหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ
จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๔๙

^{๑๐๐} เรื่องเดิม.

เล่ากันว่าคราวนั้นท่านอธิการแดงได้ฝากเด็กชาวบ้านแหลมมะขามไปศึกษา และรับราชการด้วย คือ เด็กชาย เคียร ราหุลนันท์ (เคียรไต่)^{๑๐๑} ต่อมาได้เข้ารับราชการเป็นตำแหน่งนาวาตรี หลวงศิลป์สาคร เคียรไต่ นี้มีพี่ชื่อกล้องจองกัน ชื่อ สายคู่ย คนโตชื่อ เรือง ทั้งหมดเป็นบุตรของนายห่วงกับ นางจิ่ง ชาวบ้านแหลมมะขาม^{๑๐๒}

ภาพ ๙๙ เคียรไต่ (นาวาตรี หลวงศิลป์สาคร) (ซ้าย) สายคู่ย (ขวา)

^{๑๐๑} นายเคียรนั้นเกิดเมื่อ ๙ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๓๔ รับราชการครั้งแรกเมื่อ วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๔๕๕ ในต้นรัชกาลที่ ๖ เมื่อครั้งที่ได้ติดยศเรือตรี ตำแหน่งผู้การเรือ ก็กลับมาเยี่ยมบ้าน จึงทราบข่าวว่าบิดามารดาถึงแก่กรรม แล้วเข้าไปกราบนมัสการพระอธิการแดงเพื่อแสดงกตัญญูตาคิด พระอธิการแดงเมื่อเห็นนายเคียรในชุดเครื่องแบบนายทหารก็จำไม่ได้จึงถามว่าเป็นใครมาจากไหน นายเคียรจึงว่า “เคียรไต่ไง ท่านพ่อจำไม่ได้หรือ” ท่านจึงตอบว่า “มึงนี่เป็นถึงขนาดนี้เชียวระอะ ภูมิกว่ามึงเป็นอั้งยี่ตายไปแล้ว” และเมื่อกลับมาเยี่ยมบ้านเกิดในคราวต่อไปได้ซื้อรถแจ๊กมาถวาย ส่วนนายสายคู่ยผู้ได้เป็นกำนัน ต่อมาได้เป็นนายประกาศรแหลมงอบ ส่วนพี่ชายคนโต คือนายเรือ เป็นผู้ใหญ่บ้านแหลมมะขาม (ละของ แก้ววิเชียร. อายุ ๙๔ ปี. บ้านเลขที่ ๕๙ หมู่ ๕ ตำบลแหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด และ สนมม ประกรศรี อายุ ๗๗ ปี ทายาททวดหล้า บ้านเลขที่ ๑ หมู่ ๖ ตำบลแหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๔๙.)

^{๑๐๒} ละของ แก้ววิเชียร. อายุ ๙๔ ปี. บ้านเลขที่ ๕๙ หมู่ ๕ ตำบลแหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด และ สนมม ประกรศรี อายุ ๗๗ ปี ทายาททวดหล้า บ้านเลขที่ ๑ หมู่ ๖ ตำบลแหลมงอบ อำเภอแหลมงอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๔๙.

เมื่อเสด็จจากวัดแหลมมะขามแล้วจึงได้เสด็จฯ ต่อยังวัดน้ำเชี่ยว โดยมี พระอริการแดงมาส่งเสด็จฯ ในบ่ายวันเดียวกัน

ภาพ ๙๙ ภายในกุฏิเจ้าอาวาสและอุโบสถวัดน้ำเชี่ยว

จากวัดน้ำเชี่ยวก็ทรงแวะที่วัดไทรทอง^{๑๐๓} ซึ่งขณะนั้นเรียกว่า “วัดหนอง- โสน” เสด็จฯ ประทับที่ศาลาวัด ซึ่งอยู่บริเวณเมรุของวัดในปัจจุบัน ศาลาหลังนี้ต่อมาได้เขียนไว้ว่าเป็นเคยเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ ๕ ได้รื้อไปเมื่อกว่า ๕๐ ปีที่แล้ว^{๑๐๔}

---

^{๑๐๓} ที่วัดไทรทองนี้ คราวที่เมืองตราดตกเป็นของฝรั่งเศสมีเรื่องเล่าว่า ทหารฝรั่งเศส มาจับปลาน้ำจืดของวัด ขณะนั้นพระอริการอยู่เป็นเจ้าอาวาส ท่านกงไกรเป็นรองเจ้าอาวาส พระในวัดห้ามเท่าใดก็ไม่ฟัง ท่านกงไกรจึงไปให้เรลิตตั้งจัดการ เรลิตตั้งจึงมาสอบสวนและให้ทหารชดใช้ให้วัด (พระครูบุรีรัตนรักษ์ เจ้าอาวาสวัดไทรทอง อายุ ๙๑ ปี วัดไทรทอง ตำบลหนองโสน อำเภอเมืองตราด จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๑๙ เมษายน พ.ศ. ๒๕๔๙)

^{๑๐๔} สมโภชน์ วาสุกกรี. อายุ ๕๕ ปี หมู่ ๓ ตำบล แหลมมออบ อำเภอแหลมมออบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๑๙ เมษายน ๒๕๔๙.

ภาพ ๙๐ บริเวณที่ตั้งของศาลาที่เคยเป็นที่ประทับของรัชกาลที่ ๕

จากนั้นได้เสด็จไปที่วัดบูรินทร์ และนมัสการพระประธานวัด เรื่องพระประธาน
วัดบูรินทร์นี้ เล่ากันว่าศักดิ์สิทธิ์มากเมื่อครั้งฝรั่งเศสปกครองตราด เห็นว่าชาวบ้าน
มากกราบไหว้พระประธานองค์นี้ก็ไม่พอใจ สั่งให้ทหารนำปืนใหญ่มายิงแต่ก็ไม่สำเร็จ
องค์พระเพียงแต่ถลอกเล็กน้อยเท่านั้น^{๑๐๕} ต่อมาวัดร้างเพราะเป็นวัดกรรมยุตินิกาย
จึงไม่ค่อยมีคนขึ้นกับวัดบูรินทร์จึงไม่มีผู้ดูแล จึงยกพระประธานให้วัดแหลมงอบ
คราวนั้นเกณฑ์ชาวบ้านไปลากมากัน ถึงหมู่บ้านไหนหมู่บ้านนั้นก็ลากส่งกันมา
ทั้งคนพุทธ อิสลาม จนมาถึงที่วัดแหลมงอบ^{๑๐๖}

---

^{๑๐๕} เจ้าอาวาสวัดแหลมงอบ. อายุ ๗๗ ปี. วัดแหลมงอบ ตำบลแหลมงอบ อำเภอ
แหลมงอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๕ พฤษภาคม ๒๕๔๗.

^{๑๐๖} ละออง แก้ววิเชียร. อายุ ๗๔ ปี. บ้านเลขที่ ๕๗ ต.แหลมงอบ อำเภอแหลม
งอบ จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๔๗.

ภาพ ๙๑ พระประธานวัดบูรินทร์ (ซ้าย)
รอยถลอกขององค์พระที่ถูกปืนใหญ่ยิง (ขวา)

๕. ปฏิพัทธ์นารี

ในครั้งที่พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จฯ ผ่านบ้านแหลมมวงอบเพื่อไปยังเมืองตราดนั้น ชาวบ้านเล่ากันว่าสมัยนั้นมีหญิงงามประจำตำบลชื่อ “หล้า” ผิวพรรณรูปร่างหน้าตาดี ครอบครัวยุคของ “หล้า” ประกอบอาชีพทำสวนพริกไทย เมื่อคราวเสด็จฯ ผ่านมา ขณะนั้น “หล้า” อายุยังรุ่นๆ ทรงแวะประทับที่บริเวณต้นส้มมะม่วง ชาวบ้านก็กราบบังคมทูลเรื่อง “หล้า” สาวงามประจำตำบลให้ทรงทราบ จึงมีพระราชประสงค์ให้นำตัวมาเฝ้า ปรากฏว่าเมื่อ “หล้า” ทราบเรื่องก็วิ่งหนีสุดชีวิต ในที่สุดก็ไม่ต้องเข้าวัง นางหล้าผู้นี้ต่อมาแต่งงานกับคนจีน มีบุตรด้วยกันชื่อเผือก นางหล้านี้มีอายุยืนถึง ๙๕ ปี จึงถึงแก่กรรม^{๑๐๗}

---

^{๑๐๗} ละออง แก้ววิเชียร. อายุ ๙๔ ปี. บ้านเลขที่ ๕๘ หมู่ ๕ ตำบลแหลมมวงอบ อำเภอแหลมมวง จังหวัดตราด และ สนม ประกรศรี อายุ ๗๗ ปี ทายาททอดหล้า บ้านเลขที่ ๑ หมู่ ๖ ตำบลแหลมมวง อำเภอแหลมมวง จังหวัดตราด สัมภาษณ์วันที่ ๒๓ พฤษภาคม ๒๕๔๘.

ประวัติศาสตร์รับอกเล่า (Oral Hirtory) ที่เกี่ยวข้องกับการเสด็จประพาสเมืองตราด ดังประมวลมานี้ ล้วนแสดงให้เห็นถึงความจงรักภักดีของเหล่าพลทหารชาวตราด ที่ประจักษ์ในพระบารมีและซาบซึ้งในพระมหากรุณาธิคุณ จึงถ่ายทอดเรื่องราวสืบมาเพื่ออนุสรณ์ถึงพระราชทานเป็นที่รักยิ่งของปวงชน

